

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**FİNANSAL KRİZ DÖNEMLERİNDE KAMU HARCAMALARI VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1998-2018 TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİLEK TUĞLU

DANIŞMAN

DOÇ. DR. EMİNE FIRAT

AKSARAY 2018

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**FİNANSAL KRİZ DÖNEMLERİNDE KAMU HARCAMALARI VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1998-2018 TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİLEK TUĞLU

DANIŞMAN

DOÇ. DR. EMİNE FIRAT

AKSARAY 2018

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 12 (on iki) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : DİLEK

Soyadı :TUĞLU

Bölümü :İKTİSAT

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı :Finansal Kriz Dönemlerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2018 Türkiye Örneği

İngilizce Adı :The Relationship Between Public Spending and Economic Growth in Financial Crisis Periods: The Case of Turkey 1998-2018

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: DİLEK TUĞLU

İmza:

TC
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JURİ ONAY SAYFASI

Dilek TUĞLU tarafından hazırlanan “Finansal Kriz Dönemlerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1998-2018 Türkiye Örneği” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Danışman: (Doç. Dr. Emine FIRAT)

(İktisat, Aksaray Üniversitesi)

Üye: (Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ)

(İktisat, Aksaray Üniversitesi)

Üye: (Prof. Dr. Haldun SOYDAL)

(İktisat, Selçuk Üniversitesi)

Tez Savunma Tarihi: 10/10/2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun 01/11/2018 tarih ve 2018/50-5 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Dilek TUĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

İmza

TEŞEKKÜR

Tez çalışmasının her aşamasında bana yardımcı olan danışmanım Doç. Dr. Emine FIRAT'a ve hayatım boyunca bana desteklerini esirgemeyen, her daim yanımda olan sevgili aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

Dilek TUĞLU

AKSARAY, 2018

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FINANSAL KRİZ DÖNEMLERİNDE KAMU HARCAMALARI VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1998-2018 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Dilek TUĞLU, Aksaray 2018

ÖZET

Küreselleşen dünyada devlet anlayışının değişmesiyle birlikte devlete yüklenen görevler de yapısal ve işlevsel olarak değişmiştir. Bu değişim, kamu harcamalarına ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Hem siyasal hem de ekonomik istikrar açısından kamu harcamalarının ekonomideki önemi yadsınamaz bir gerçektir. Ekonomik büyümenin sağlanması ve toplumsal refahın artırılması için devlete büyük sorumluluklar düşmektedir. Dolayısıyla ekonomideki uzun süreli dalgalanmaların devlet tarafından düzeltilmesi kamu harcamalarının önemini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini kısa ve uzun dönemde analiz etmektir. Türkiye için 1998-2018 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Sınır Testi Yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada finansal kriz dönemlerinde kamu harcamalarının arttığı görülmüştür. Bununla birlikte, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi bulunmuştur. Kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Kamu harcamalarının büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olması, kaynakların doğru ve yerinde kullanılmasına bağlıdır.

Bilim Kodu : 111907

Anahtar Kelimeler : Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Finansal Kriz, ARDL

Sayfa Adedi : 157

Danışman : Doç. Dr. Emine FIRAT

AKSARAY UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC SPENDING AND
ECONOMIC GROWTH IN FINANCIAL CRISIS PERIODS: THE
CASE OF TURKEY 1998-2018

(Master's Thesis)

Dilek TUĞLU, Aksaray 2018

ABSTRACT

Within the globalization process, the tasks assigned to states have differentiated in the structural and functional basis. This change has initiated some debates on public expenditures. In terms of both political and economic stability, the importance of public expenditures in an economy is an undeniable fact. The state has great responsibilities to ensure economic growth and increase social welfare. Thus, the correction of long-term fluctuations in the economy by the state reveals the importance of public expenditures.

The purpose of this study is to analyze the effects of public expenditures on economic growth in Turkey in the short and long run. Relationship between public expenditures and economic growth in Turkey for the periods of 1998-2018 were examined using ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Bounds Test Approach with quarterly data. In the study, it is found that public expenditures increase during financial crises. Besides, the findings indicate that there is a cointegration relationship between public expenditures and economic growth in the short and long run. The positive impact of public expenditures on economic growth is only possible whether the proper use of the sources.

Science Code : 111907

Key words : Public Expenditures, Economic Growth, Financial Crisis, ARDL

Page Number : 157

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Emine FIRAT

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
JURİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR.....	xii
ŞEKİLLER	xiv
GRAFİKLER	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR	xvi
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	4
KAMU HARCAMALARI.....	4
1.1. Kamu Harcamaları Kavramı ve Tanımı.....	4
1.2.Kamu Harcamalarının Tarihsel Gelişimi	5
1.3.Kamu Harcamalarının Artışını Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar.....	7
1.3.1.Wagner Kanunu: Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı.....	8
1.3.2.Peacock-Wiseman: Harcamaların Sıçramalı Artış Tezi.....	9

1.3.3.Harcamaların Artışı İle İlgili Diğer Görüşler	10
1.4.Kamu Harcamalarının Artışını Etkileyen Faktörler	11
1.4.1.Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri	12
1.4.1.1. Bütçe Usulünün Değişmesi	12
1.4.1.2. Paranın Değerinin Düşmesi.....	12
1.4.1.3. Demografik Faktörler ve Nüfus Artışı	13
1.4.2.Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri	13
1.4.2.1. Savunma Harcamalarındaki Artışlar	13
1.4.2.2. Sosyal ve İktisadi Nedenler.....	14
1.4.2.3. Teknolojik Gelişmeler.....	14
1.4.2.4. Nüfus Artışı.....	15
1.5. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması	15
1.5.1. Ekonomik Ayrıma Göre Kamu Harcamaları	15
1.5.1.1. Cari Harcamalar	15
1.5.1.2. Yatırım Harcamaları	16
1.5.1.3. Transfer Harcamaları.....	16
1.5.1.3.1. Dolaylı-Dolaysız Transfer Harcamaları	17
1.5.1.3.2. Verimli-Verimsiz Transfer Harcamaları	17
1.5.1.3.1. Gelir-Sermaye Transfer Harcamaları	17
1.5.1. İdari (Organik) Ayrıma Göre Kamu Harcamaları	18
1.5.2. Fonksiyonel (Görevsel) Ayrıma Göre Kamu Harcamaları	18
1.6. Kamu Harcamalarının Ekonomi Üzerine Etkileri.....	18
1.6.1. Kamu Harcamalarının Üretim Üzerindeki Etkileri.....	20
1.6.2. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Etkisi	22
1.6.3. Kamu Harcamalarının Fiyatlar Genel Seviyesine Etkisi.....	22
1.6.4. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerine Etkisi	23

BÖLÜM II.....	24
EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE BÜYÜME TEORİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ	24
2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Tanımı	24
2.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	25
2.3. Büyüme Modellerinin Tarihsel Gelişimi	26
2.3.1.Merkantalizm (1450-1750).....	26
2.3.2.Fizyokrasi (1750-1776)	27
2.3.3.Klasik Büyüme Teorileri.....	29
2.3.4.Sosyalist Büyüme Teorisi	31
2.3.5.Schumpeter'in Büyüme Teorisi.....	32
2.3.6.Dışsal Büyüme Teorileri.....	32
2.3.6.1. Post Keynesyen Büyüme Teorisi.....	33
2.3.6.2. Neo-Klasik Büyüme Modeli.....	34
2.3.6.İçse Büyüme Teorileri	35
2.3.7.1. Temel AK Modeli	36
2.3.7.2. Bilgi Birikimi Modeli	37
2.3.7.3. Beşeri Sermaye Modeli	37
2.3.7.4. Araştırma ve Geliştirme Modeli (AR-GE).....	38
2.3.7.5. Kamusal Altyapılar Modeli.....	38
BÖLÜM III	42
FINANSAL KRİZLERE İLİŞKİN KAVRAMSAL PERSPEKTİF	42
3.1. Finansal Sistemin Yapısı.....	42
3.2. Finansal Kriz Tanımı	43
3.3. Finansal Krizin Nedenleri	44
3.3.1.Sürdürülemeyen Makroekonomik Politikalar.....	44

3.3.2.Finansal Liberalizasyon	45
3.3.3.Sabit Döviz Kuru Politikası	47
3.3.4.Enflasyon	47
3.3.5.Asimetrik Bilgi, Ters Seçim ve Ahlaki Tehlike	48
3.4. Finansal Kriz Türleri	48
3.4.1. Para Krizi	49
3.4.2. Bankacılık Krizi	49
3.4.3. Dış Borç Krizleri	50
3.4.4. Sistemik Finansal Krizler	50
3.5. Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar	51
3.5.1. Aşırı Borç Birikimi Yaklaşımı	51
3.5.2. Bankacılıkta Yaşanan Panik	52
3.5.3. Belirsizlik Teorisi	52
3.5.4. Rasyonel Beklentiler Teorisi	53
3.5.5. Kredi Tayinlaması	53
3.5.6. Asimetrik Bilgi Teorisi	54
3.5.7. Ters Seçim Sorunu	54
3.5.8. Ahlaki Tehlike Sorunu	55
3.5.9. Finansal Kırılganlık Teorisi	55
3.5.10. Para Arzının İçselliği	56
3.5.11. Rassal Çekme Riski Yaklaşımı	57
3.5.12. Şişkinlikler Teorisi	57
3.5.13. Kindelberger Finansal Kriz Yaklaşımı	57
BÖLÜM IV	59
FINANSAL KRİZ DÖNEMLERİNDE KAMU HARCAMALARI VE	
BÜYÜME İLİŞKİSİ : 1998-2018 TÜRKİYE ÖRNEĞİ	59

4.1. 1990-1997 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler.....	59
4.2. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizi	69
4.3. 2008 Küresel Krizin Türkiye'ye Etkileri	78
BÖLÜM V	91
TÜRKİYE'DE 1998-2018 YILLARI ARASINDA KAMU	
HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ	
İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	91
5.1. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Literatür İncelemesi.....	91
5.1.1. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Yabancı Literatür	92
5.1.2. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Ulusal Literatür	101
5.2. Araştırmanın Metodolojisi	112
5.2.1. Analizde Kullanılan Model ve Veriler	112
5.2.2. Birim Kök (Durağanlık) Testleri.....	113
5.2.2.1. Augmented Dickey – Fuller Testi (ADF).....	114
5.2.2.2. Philips – Perron Testi (PP)	115
5.2.3. ARDL Sınır Testi (Autoregressive Distibuted Lag)	115
5.2.4. Araştırma Bulguları ve Yorumları	116
5.2.4.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları	117
5.2.4.2. Philips – Perron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları	117
5.2.4.3. ARDL Sınır Testi Sonuçları	118
SONUÇ VE ÖNERİLER	125
KAYNAKÇA.....	130
ÖZGEÇMİŞ	157

TABLÖLAR

Tablo 1. Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri	28
Tablo 2. Makroekonomik Göstergeler, 1990-1997.....	61
Tablo 3. 1990-1997 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler	63
Tablo 4. Konsolide Bütçe Gider Gerçekleşmeleri, 1990-1997 (Bin TL)	65
Tablo 5. Bütçe Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalar İçindeki Payı, 1990-1997.....	66
Tablo 6. 1989 – 2018 T.C. Hükümetleri.....	68
Tablo 7. 1998-2005 Makroekonomik Göstergeler.....	73
Tablo 8. Konsolide Bütçe Gider Gerçekleşmeleri, 1998-2005 (Bin TL)	74
Tablo 9. Bütçe Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalar İçindeki Payı, 1998-2005.....	75
Tablo 10. 2000-2005 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler	76
Tablo 11. Makroekonomik Göstergeler, 2006-2018.....	83
Tablo 12. 2006-2017 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler	85
Tablo 13. Konsolide Bütçe Gider Gerçekleşmeleri, 2006-2017 (Bin TL)	86
Tablo 14. Bütçe Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalar İçindeki Payı, 2006-2017....	87
Tablo 15. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Yabancı Literatür	98
Tablo 16. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Ulusal Literatür	109
Tablo 17. Değişkenlerin Tanımlanması	113
Tablo 18. Değişkenlere Ait Bazı Tanımlayıcı İstatistikler	116
Tablo 19. Logaritmik GSYH ve Kamu Harcamaları Serisi ADF Birim Kök Testi Sonuçları	117
Tablo 20. Logaritmik GSYH ve Kamu Harcamaları Serisi PP Birim Kök Testi Sonuçları	118
Tablo 21. Logaritmik GSYH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL Sınır Testi Sonuçları	119
Tablo 22. GSYH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL (1, 2) Tahmin Sonuçları	120
Tablo 23. ARDL (2,1) Modeline Ait Artık Terimlerin B-G Serisel Korelasyon/Otokorelasyon Test Sonuçları	121
Tablo 24. Logaritmik GSYH ve Kamu Harcamalarına Ait Histogram – Normalite Testi	

Sonuçları	121
Tablo 25. Logaritmik GSYİH ve Kamu Harcamalarına Ait ARCH Heteroskedastisite Testi Sonuçları	122
Tablo 26. Logaritmik GSYİH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL (1,2) Hata Düzeltme Modelinin Sonuçları	123
Tablo 27. Logaritmik GSYİH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL (1,2) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları	124

ŞEKİLLER

Şekil 1. Peacock-Wiseman Sıçramalı Artış Tezi	9
Şekil 2. Kamu Harcamaları – Çıktı İlişkisi	21
Şekil 3. Büyüme Teorilerinde Devletin Rolü	26
Şekil 4. GSYH ve Kamu Harcamaları için En Uygun 20 Modele İlişkin AIC Değerleri .	119

GRAFİKLER

Grafik 1. Türkiye İşsizlik Oranları 2000-2018	82
Grafik 2. GSYH Büyüme Oranı.....	84
Grafik 3. Kamu Harcamaları GSYH Oranı, 1998-2017 (%)	88
Grafik 4. GSYH ve Toplam Kamu Harcamaları, 1998–2017 (Milyon TL)	89
Grafik 5. Konsolide Bütçe Harcamaları 1998-2017, (Milyon TL)	90

SİMGELER VE KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller (Genişletilmiş Dickey Fuller)
AIC	Akaike Information Criteria (Akaike Bilgi Kriteri)
AIG	American International Group (Amerikan Uluslararası Grubu)
ARDL	Autoregressive Distibuted Lag (Otoregresif Dağıtılmış Gecikme)
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
DF	Dickey Fuller
ECB	Avrupa Merkez Bankası
ECM	Error Correction Model (Hata Düzeltme Modeli)
EKKY	En Küçük Kareler Yöntemi
EVDS	Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FED	Federal Rezerv Sistemi (ABD Merkez Bankası)
FHA	Federal Konut Yönetimi
GDP	Gross Domestic Income (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GOV	Kamu Harcamaları
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
LNGDP	Logaritması Alınmış GSYH
LNGOV	Logaritması Alınmış Kamu Harcamaları
OECD	The Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
PP	Phillips-Perron

SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜFE	Tüketici Fiyatları Endeksi
ÜFE	Üretici Fiyatları Endeksi

GİRİŞ

Kamu harcamaları, kamu otoriteleri tarafından sosyal ve ekonomik hayata müdahale etmek ve toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla belirli kurallara göre yapılan harcamalardır. Kamu harcamaları tarihsel süreçte bazı ülkelerde sosyal devlet uygulamaları olarak görüldüğü gibi bazı ülke grupları için siyasal istikrar ve ekonomik refahın temel araçlarından biri olmuştur. 1980’li yıllarda küreselleşme hareketlerinin hızlanmasıyla birlikte liberal politikalar birçok ülkede uygulamaya konulmuştur. Ülkelerin çoğunda liberal uygulamaların hızlanmasına rağmen kamu sektörünün ekonomideki payı artmıştır. Günümüzde devletler, yapmış olduğu harcamalarla ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamı etkilemektedir. Bu durum ekonomi içinde devletin payını arttırmıştır. Ekonomik büyüme, kamu harcamalarının etkin bir araç olarak kullanılabilmesi ile doğru orantılıdır.

Ekonomik büyümenin öneminin artmasıyla birlikte son yıllarda kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü konusunda tartışmalar artmıştır. Kamu harcamalarındaki artışın, ekonomik büyüme sonucu mu ortaya çıktığı yoksa hükümetlerin bu harcamaları ekonomik büyümeyi sağlamak için bir politika aracı olarak kullanmalarından mı kaynaklandığı ekonomi literatüründe araştırma konusu olmuştur. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen iktisadi yaklaşımların başlıcaları Wagner Kanunu ve Keynes Hipotezi’dir. Adolph Wagner, milli gelirden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu savunmuştur. Wagner’ in hipotezi, bu alanda yapılan çalışmaların birçoğu tarafından desteklenmesine rağmen karşıt görüşler de ortaya çıkmıştır.

1929 yılında ortaya çıkan finansal krizin dünyaya yayılması ve devam etmesi yeni iktisat politikalarını doğurmuştur. Keynes’e göre krizden kurtulmak için ekonominin yeniden canlanması ve efektif talebin arttırılmasında maliye politikaları uygulanmalıdır. Özellikle kamu harcamalarının arttırılması krizden çıkış politikalarında en önemli araçtır. Ülkelerde

Keynesyen politikalar hızla uygulamaya konulmuş ilerleyen dönemlerde pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. 1970'lerden sonra Keynesçi politikalar yerini yeni iktisadi görüşlere bırakmıştır. 1980'li yılların başında hükümetlerin liberal politikaları izlemeleri ekonomik yapıda değişimi başlatmıştır. Bu dönemlerden itibaren yaşanan finansal krizlerde ekonomik istikrarın sağlanması için kamu harcamalarını azaltma yoluna gidilmiştir.

Literatürde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Kamu harcamalarının ekonomiyi etkilediği yönünde genel bir kanı olmasına rağmen bazı çalışmalarda bu etkinliğin yönü konusunda önemli belirsizlikler hala devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca kamu harcamalarının finansal kriz dönemlerindeki artış veya azalışlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin geçerliliğini ve yönünü test etmektir. Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve teorik olarak ele alınmış ve Türkiye'de finansal kriz dönemlerinde gerçekleşen kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı, etkinliği ve yönü araştırılmıştır.

Yapılan tez çalışması beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kamu harcamaları kavramı üzerinde teorik bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde, kamu harcamalarının tanımı, sınıflandırılması, kamu harcamalarının artışını etkileyen faktörler ve kamu harcamalarının ekonomi üzerine etkisi açıklanmıştır.

İkinci bölümde, ekonomik büyüme kavramsal çerçevede teorik olarak ortaya konmuştur. Ekonomik büyümenin tanımı, büyümenin belirleyicileri ve büyüme teorilerinin tarihsel gelişim içerisinde nasıl şekillendiği ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, kavramsal olarak finansal kriz, finansal krizin nedenleri, finansal kriz türleri ve finansal krizleri açıklamaya yönelik yaklaşımlar teorik olarak incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, 1998 öncesi Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler yorumlanmış, 1998 sonrası yaşanan finansal krizler ve bu dönemdeki kamu harcamalarının ekonomiye olası etkilerine yer verilmiştir. Söz konusu dönemde, Türkiye'deki kamu harcamaları ve ekonomik büyümeye yönelik istatistiki veriler tablo ve grafiklerle değerlendirilmiştir.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen uygulama yapılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, kamu harcaması ve ekonomik büyüme ilişkisini test etmek amacıyla dünyada ve Türkiye'de

yapılmış bazı çalışmalardan oluşan literatür taraması yer almıştır. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem ve veri seti hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak, Türkiye'nin 1998-2018 dönemini kapsayacak şekilde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılarak sınanmış, elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise elde edilen ekonometrik bulgular doğrultusunda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin genel bir değerlendirmesi yapılarak bu konuda önerilere yer verilmiştir.

BÖLÜM I

KAMU HARCAMALARI

1.1. Kamu Harcamaları Kavramı ve Tanımı

İnsanların bir arada yaşama isteği ve bu istekten doğan ihtiyaçların karşılanması gerekliliği, kamu hizmetlerini ortaya çıkarmıştır. Toplumsal örgütlenme biçimlerinin gelişmesiyle, ihtiyaçların hem yapısı hem de kapsamı sürekli değişmiştir. Bu ihtiyaçları karşılayacak bir kurum gerekmektedir. Devlet olarak adlandırılan bu kurum, mal ve hizmet satın almak, ülkenin ve toplumun çıkarlarını korumak, adaleti ve güvenliği sağlamak gibi görevler üstlenmiştir. Dolayısıyla devlete yüklenen anlama göre kamu harcamaları da şekillenmiştir (Akdoğan, 2014).

Kamu harcamaları ile ilgili bir başka tanım ise; kamu tüzel kişilerinin yaptıkları harcamalardır (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2011). Devletle beraber mahalli idarelerin harcamalarını da içine alacak kadar geniş bir tanımdır. Kamu harcaması tanımları farklı içeriklerde ortaya konulmuştur. Kamu harcamaları kısaca şu şekilde ifade edilebilir: *“Kamu ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan harcamalara kamu harcamaları denir”* (Orhaner, 2007: 103). Kamusal sektörün ortaya çıkış sebebi, kamusal ihtiyaçların karşılanması için gerekli hizmetlerin yerine getirilmesidir. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi karşılığında, kamu harcamaları yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Modern anlamda kamu harcamaları; kamu kesiminin ihtiyaçlarını karşılamak, sosyal ve ekonomik hayata müdahalede bulunmak için belli şartlar doğrultusunda yapılan harcamalar olarak tanımlanmıştır (Türk, 1999). Bu tanıma biraz daha genişletecek olursak; kamu düzeni, eğitim, sağlık, adalet, güvenlik, savunma, ulaşım, iletişim, çevre koruma ve düzenleme hizmetlerinin sağlanması ile merkezi giderlerin karşılanmasına yönelik harcamalar kamu harcamalarının kapsamı içerisinde yer almaktadır (Heitger, 2001).

Literatüre baktığımızda, kamu harcamaları ile ilgili çok farklı tanımlamalar yapılmakla birlikte, herkesin hemfikir olduğu ortak bir tanım bulmak oldukça zordur. Ayrıca devlet kuruluşlarının yapmış olduğu harcamaların hangilerinin kamu harcamaları olarak kabul edileceğinin tespit edilmesi önemlidir. Kamu harcamalarının sınırı ile ilgili farklı yorumlar yapılmaktadır. Genel olarak kamu harcamaları, dar ve geniş anlamda kamu harcamaları olarak ele alınabilir.

Dar anlamda kamu harcamaları; merkezi ve mahalli idareler tarafından gerçekleştirilen hizmetler karşılığında yapılan harcamalardır. Diğer bir deyişle, toplumdaki kamusal ihtiyaçların karşılanması amacıyla belirli sınırlar çerçevesinde yapılan mali harcamaların toplamıdır (Uluatam, 2003). Geniş anlamda kamu harcamaları ise; merkezi ve mahalli idarelerin harcamalarına ek olarak, sosyal güvenlik katkı payları, vergi harcamaları, Kamu İktisadi Teşebbüs harcamaları, iktisadi, mali, sosyal transferler ile bağış ve yardımlar vs. toplamını ifade etmektedir (Öner, 2015).

International Monetary Fund (IMF)'a göre, kamu harcamalarının temel ekonomik nedeni, dışsallıkları ve piyasa başarısızlıklarını telafi ederek kamu malları sağlamak ve yeniden dağılım yoluyla sosyal güvenliği gerçekleştirmektir. Bu harcamalar her ülkede değişen yapıya sahiptir.

Kamusal ihtiyaçların kamu harcamalarına dönüşme sürecinde öncelikle kamusal ihtiyaç ortaya çıkar ve sonrasında devlet hangi mal ve hizmete harcama yapacağına dair siyasi karar alma mekanizmasını kullanır. Ardından kamusal mal ve hizmet alımı ya da kiralanmasının gerçekleştirilmesiyle devlet tarafından harcama yapılır ve böylece kamu harcama süreci tamamlanmış olur.

1.2. Kamu Harcamalarının Tarihsel Gelişimi

İktisat tarihi açısından baktığımızda, “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler (laissez faire, laissez passer)” ilkesinden hareketle liberal anlayışı destekleyen Klasik iktisatçılar, devlet müdahalesinin gereksiz olduğunu ileri sürmüşlerdir (Pekin, 2005). En önemli temsilcilerinden Adam Smith de aynı şekilde devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkarak fiyat mekanizmasına dayanan serbest rekabet sistemini savunmuştur. Buna göre, toplum kendi haline bırakıldığı sürece ekonomik problemler kendiliğinden çözülecektir (Özkan, 2004). Klasikler devletin görevini sınırlandırdıklarından kamu harcamaları minimum düzeyde seyretmiştir. Devlet müdahalesi olmadan para ve maliye politikaları

uygulanması, Avrupa ekonomilerinde sonraki yıllarda durgunluğa neden olacağı düşüncesini arttırmıştır. (Hiç, 1994). Çok geçmeden 1929’da yaşanan Büyük Buhran bu düşünceleri doğrulamıştır.

Enflasyon ve işsizlik problemlerinin beraber görüldüğü 1929 Buhran’ı stagflasyona neden olmuştur. Devlet müdahalesi olmadan ekonomik dengenin sağlanamaması yeni iktisadi düşünce arayışlarına yol açmıştır. I. Dünya Savaşı’na kadar var olan Klasik düşünce yerini Keynesyen düşünceye bırakmıştır. Keynes 1926 yılında “The End of Laissez Faire (Bırakınız Yapsınların Sonu)” adlı eserinde ekonomide devletin aktif rol oynaması gerektiğini savunmuştur (Tanzi ve Schuknecht, 2000).

Keynes Büyük Buhran’ın nedenini efektif talep yetersizliği olarak gördüğünden toplam efektif talebi arttırmak, işsizliği azaltmak ve ekonomiyi harekete geçirmek için devletin gerekirse bütçe açığı vererek kamu harcamalarını arttırması gerektiğini belirtmiştir. Özellikle kamusal altyapı harcamaları istihdam ve gelir imkânı sağlayacağından, bu harcamalara eğilimin artmasını gerekli görmüştür (Öztürk ve Çakman, 2002). Bu durumda kamu harcamaları milli gelirden daha çok artarsa çarpan mekanizması da işleyecektir. Sözü edilen dönemde, işsizlikle mücadele eden batı ekonomileri, kamu harcamalarını arttırıcı politikalar uygulamışlardır. Kamu harcamalarındaki artışın gelir düzeyini arttıracığını savunan Keynes’in düşüncesine pozitif bir tavır sergilenerek, kamu harcamaları aktifleştirilmiştir (Heertje ve Robinson, 1982).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Keynes’in düşüncesi ve getirdiği öneriler genel olarak çoğu ekonomide uygulanmıştır. Birçok ekonomi etkin para ve maliye politikalarının yanında Keynes’in yol gösterici planlamaları ile ekonomilerini dengeye getirmeye çalışmışlardır. Keynesyen politikalar başarılı bir şekilde 1970’li yıllara kadar uygulama alanı bulmuştur (Ölmezoğulları, 1999). Sonrasında ise Keynesyen politikalar iktisat politikalarının yetersiz olduğu ve gelir düzeyini arttırmadığı gibi eleştirilere maruz kalarak yerini yeni düşünce akımlarına bırakmıştır.

İktisat yazınında ilk defa John F. Muth’un (1961) makalesinde yer alan Rasyonel Beklentiler Kuramı, kamu harcamaları politikalarının özel kesimin ekonomi içindeki payını kısmayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini kabul etmektedir (Kanca, 2014). Eğer kamu harcamaları adalet, emniyet, savunma gibi hizmetlerle sınırlı tutulursa, para arzına yol açmayacaktır. Kamu harcamalarındaki azalma kaynakların kamu tarafından etkin olmayan şekilde kullanılmasının önüne geçecektir. Rasyonel Beklentiler Kuramı’na göre,

kamu harcamalarındaki artış özel tüketim ve yatırım harcamalarında azalma meydana getirdiğinden toplam talebi etkilemez. Dolayısıyla bu kuram, kamu harcamalarının arttırılması, para arzının arttırılması veya azaltılması, verginin azaltılması gibi makro-ekonomik politikalara karşıdır (Savaş, 1994).

Monetaristlerin kurucularından Friedman'a göre, piyasa başarısızlıkları gibi bazı durumlarda devlet müdahalesi olması gerekirken bazı durumlarda etkin devlet müdahalesi, serbest piyasaya engel teşkil etmektedir. Devlet müdahaleleri ile artan kamu harcamaları ve bütçe açıklarının yanında, siyasi otoriteler tarafından para arzında dengenin sağlanamaması enflasyona neden olabilmektedir (Friedman, 1962). Monetaristler sürekli para arzının ekonomide istikrarsızlığa yol açacağını savunarak, devletin maliye politikaları yerine para politikaları uygulaması gerektiğini savunmuşlardır. Monetarizm'de maliye politikaları yerine para politikaları daha çok uygulama alanı bulmuştur (Pekin, 2005).

1980'lerin başında Arthur Laffer'in savunduğu Arz Yönlü İktisat Teorisi'ne göre, ekonomik problemlerin temelinde arz yetersizliği vardır. Bu teoriyi savunan iktisatçılar devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını ileri süren liberal kapitalizmi tekrar gündeme getirmiştir (Hızarcı, 2007). Bu teori ekonomik istikrarsızlığı azaltmak için devlet harcamalarına getirilen kısıtlamalarla toplam talebin azaltılması, para arzındaki artışın kontrol altına alınması ve sermaye miktarını arttırmak için vergi oranlarının azaltılması gibi öneriler sunmuştur (Kademli, 2007).

1.3. Kamu Harcamalarının Artışını Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

Tarihsel süreç içerisinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarında sürekli artış gözlenmiştir. Bu artış hem devletin etkinliğinin baskın olduğu hem de piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde açıkça gözlenmiştir. Kamu harcamalarındaki artışı tek bir faktöre bağlamak mümkün olmadığından, kamu harcamalarındaki artışı açıklamaya yönelik çok sayıda kuram ve modeller oluşturulmuştur. Bu artış eğiliminin sebepleri için ülke ekonomilerine yönelik ampirik çalışmalar yapılarak, çeşitli görüşler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Özellikle 19. yüzyılda iktisatçılar tarafından bu konuya ilgi artmış ve ekonomi literatüründe bu düşüncelerin geçerliliği sürekli tartışılmıştır.

1.3.1. Wagner Kanunu: Kamu Harcamalarının Sürekli Artışı

Alman ekonomist Adolph Wagner tarafından kamu harcamalarının pozitif analizi yapılmıştır. Wagner, “Politik Ekonominin Temelleri” adlı eserinde kamu harcamalarının artışını, devlet faaliyetlerinin artışına bağlamaktadır. Wagner’e göre, engellenmesi mümkün olmayan sosyal gelişme önce devlet faaliyetlerini daha sonra ise, kamu harcamalarını sürekli olarak arttırmaktadır. Belli bir dönemde kamu harcamaları artış hızının milli gelirden daha hızlı olması Wagner’in temel önermelerinden biridir (Çaşkurlu ve Arslan, 2015).

Literatüre Wagner Kanunu olarak geçmiş bu görüş, maliye literatüründe “Kamu Harcamaları Artış Kanunu” olarak adlandırılmaktadır. Wagner 1883’te çeşitli ülkelerin harcama sistemlerini inceleyerek ülkelerin sosyal, ekonomik ve yönetim yapısından bağımsız olarak kamu harcamalarının sürekli arttığı sonucuna varmıştır. Ayrıca analizinde sosyal amaçlı kamu hizmetlerinin artmasının yanında endüstrileşmeyle birlikte harcamalarda da artış olduğunu belirtmiştir (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007). Liberal görüşün hâkim olduğu ve devlet müdahalesinin azalacağına inanıldığı bir dönemde Wagner bu görüşünü ortaya koymuştur. Bundan dolayı iktisat tarihi açısından önemli bir kanundur. Wagner, artan devlet harcamaları için üç ana faktör tespit etmiştir:

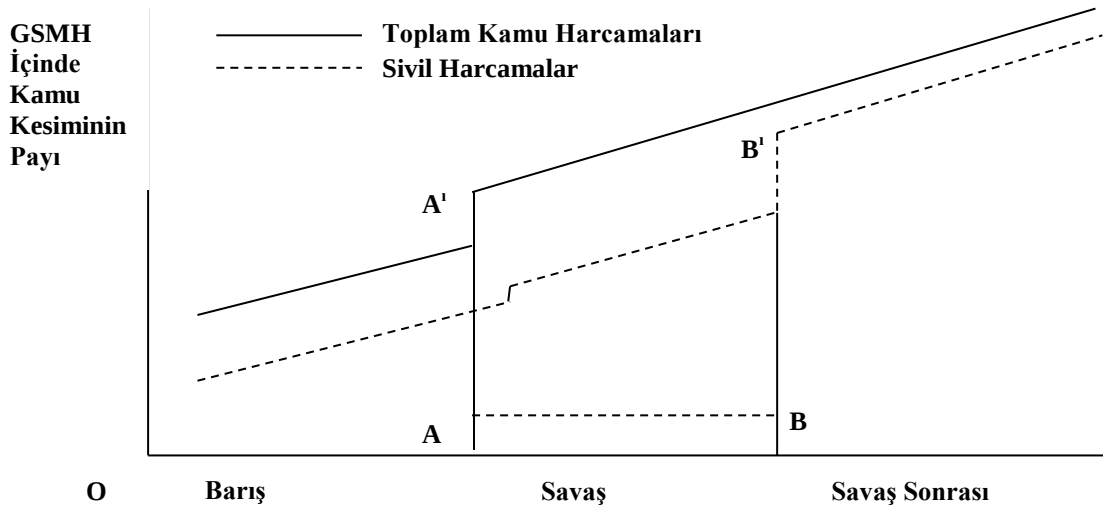
- Hükümetin idari ve koruyucu rolü, bir ülke ekonomisinin sanayileşme ve modernleşme anlamında gelişmesiyle artacaktır.
- Bir ülke ekonomisinin genişlemesi ile birlikte “eğitim ve sağlık” başta olmak üzere, “kültürel ve refah” üzerine kamu harcamaları artacaktır. Zımni olarak, kamu mallarına olan talebin gelir esnekliğinin birden büyük olduğunu varsaymıştır.
- Gelişmiş ülkelerde teknoloji alanında kaydedilen ilerleme, özel sektörün çekingen kalabileceği bazı ekonomik hizmetleri devletin üstlenmesini gerektirir (Ighodaro ve Oriakhi, 2010).

Sanayileşme ve modernleşme beraberinde karma bir ekonomiyi getirecektir. Karmaşıklığın artması kanun koruyucu ve düzenleyicilere olan talebi arttıracaktır. Finansal piyasaların küresel bir hal aldığı günümüzde faaliyetlerin düzenlenmesinde yine devletin gerekliliği söz konusudur. Sanayileşmenin bir sonucu olan kentleşme ve nüfus artışı ile birlikte devlete birtakım görevler düşecektir. Reel gelir artışları sosyal hizmetlere olan talebi arttıracak ve devletin refah harcamaları yapması gerekecektir. İktisadi kalkınma ve teknolojik gelişmeler devletin iktisadi etkinliğini arttırmak amacıyla doğal tekelleri

üstlenmesini gerektirecektir (Balcı, 2010). Özetle, Wagner'e göre tüm bu hizmetlerden dolayı devlet faaliyetleri nitelik ve nicelik açısından artacaktır. Bunların hepsi mali harcamalara dönüşerek kamu harcamalarını arttıracaktır.

1.3.2. Peacock-Wiseman: Harcamaların Sıçramalı Artış Tezi

1967 yılında, Peacock ve Wiseman kamu harcamalarındaki artışı daha çok kamu gelirlerindeki artışla ilişkilendirmişlerdir. Kamu harcamalarında zaman içerisinde ortaya çıkan trend değişikliklerini açıklayan ilk hipotezi ileri sürmüşlerdir (Nadaroğlu, 1998). Bu yaklaşım ile kamu harcamalarının arz yönü ortaya çıkmış ve Wagner'in uzun dönemli analizinin tersine kısa dönemdeki harcamalarda görülen trend değişiklikleri üzerinde durulmuştur. Vergi gelirlerindeki artışlarla birlikte, kamu harcamalarının da arttığını açıklamışlardır. 1820-1955 yılları arasında İngiltere'nin milli gelirinin ve kamu harcamalarının gösterdiği değişiklikleri ve gelişmeleri incelemişlerdir. Bu dönemlerde görülen dünya savaşları ve büyük ekonomik bunalımlar sonucunda kamu harcamalarında sıçramalı bir artış olduğunu savunmuşlardır. Savaş gibi olağanüstü dönemlerde kamu harcamalarının bir sıçrama gösterdiği, ancak bu dönemlerin sonunda bu artış azalsa bile tekrar eski seviyesine gelmediği, eskiye göre daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca barış dönemlerindeki savunma harcamalarının kamu harcamalarını arttırdığını vurgulamışlardır (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007), (Altay, 2016). Şekil 1'de bahsedilen durum açıkça görülmektedir.

Şekil 1. Peacock-Wiseman Sıçramalı Artış Tezi, Kaynak: Üçler, 2011: 42.

Şekil 1’de savaş gibi olağanüstü durumların yaşandığı dönemlerde kamu harcamaları aniden A noktasından A' noktasına yükselmiştir. Savaş döneminden normal barış dönemine geçildiğinde, kamu harcamaları hala savaş dönemindeki seyrini koruyarak eski seviyesine düşmemiştir. Bu olaya kamu harcamalarında sıçrama adı verilmektedir.

1.3.3. Kamu Harcamalarının Artışı İle İlgili Diğer Görüşler

Sosyal Refahın Artması Yaklaşımı; Pigou ve Dalton, sosyal hizmet üretimiyle devletin kamu harcamalarını arttırdığı ve bu yöndeki etkileşimin süreklilik içerisinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu uygulamanın amacı, sosyal refaha ilaveler yapmaktır. Maksimum sosyal fayda anlayışı burada önem kazanmaktadır. Sosyal refahın maksimize edilerek kamu harcamalarına yön göstermesi amaçlanmaktadır. Yani sosyal refahı arttırdığı sürece kamu harcamalarının arttırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Akdoğan, 2014). Bu görüş yaratıcılık ürünü olup gerçekçi olmadığından yaklaşım kuramsal düzeyde kalmıştır.

Maksimizasyon Yaklaşımı; A. Downs, J. M. Buchanan ve G. Tullock tarafından ileri sürülen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, demokrasi ile yönetilen ülkelerde hükümetler kendi yaşamlarını, seçmenler de gerçek gelirlerini maksimum yapmaya çalışırlar. Genel olarak refah seviyesinin yükselmesi sonucu talep edilen kamu faaliyetlerinin niteliğinde de değişme olmaktadır. Bu durumda eğitim, ulaşım, sağlık, konut gibi hizmetler ağırlık kazanmaktadır. Bu yönde olan yoğun talep baskısı ekstra harcamalar yapılmasına yol açmaktadır. Öte yandan düşük gelirliilere destek olunması, ekonomik refahın ulaştırılması bakımından önemlidir. Bu maksimizasyon yaklaşımı Terence W. Hutchinson tarafından yeniden ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımın gerek bilimsel gerek uygulama açısından önemli olması günümüzde de inceleme alanı bulmasına yol açmıştır (Akdoğan, 2014).

İktisadi Gelişmelerin Aşamaları Yaklaşımı; Walt W. Rostow’a göre bir ülke ekonomisinin kalkınması aşağıda belirtilen beş aşamayla gerçekleşmektedir;

- 1) Geleneksel toplum
- 2) Kalkışa hazırlık
- 3) Kalkış
- 4) Olgunlaşma
- 5) Refah toplumu

Rostow'a göre ekonomik kalkınmaya bağılı olarak söz konusu bu aşamalar ilerledikçe kamu harcamaları da artacaktır (Susam, 2015). Üretim düzeyinin artmasıyla kamu yatırımlarına verilen önem, devletin görevlerini arttırarak kamu harcamalarının artması sonucunu doğuracaktır. Geçmişten günümüze, ülkelerin siyasi ve sosyo-ekonomik koşullarına bağılı olarak devlet, değişen oranlarda üretim yapmaktadır. Bu mal ve hizmet üretimlerinin kamu kaynaklarına olan talebi arttırması, artan büyüklük içinde harcamaların zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır (Tarhan, 2017).

Baumol Yaklaşımı; William Baumol ve bazı iktisatçılar arz yönlü faktörlerden dolayı kamu harcamalarının artış gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. Baumol'e göre, kamu harcamaları artışı kamu hizmetlerinin artmasından değil, kamu hizmet maliyetlerinin ve girdi maliyetlerinin artmasından kaynaklanmaktadır. Kamuda üretkenliğin düşük olup emek yoğun bir üretimin söz konusu olduğunu ve üretkenlik artmasa da ücretlerin artmasının kamu harcamalarını arttırdığını ifade etmiştir (Susam, 2015).

Bürokrasi Modeli; William A. Niskanen, kamu harcamalarının optimalin üzerinde olma sebebini bürokratların daha fazla kazanç, güç ve prestij isteklerine bağlamıştır. Bürokratlar gelirlerini, prestijlerini ve oylarını arttırmak için daha fazla kamu harcaması yapmaktadır (Seçme, 2010).

Francesco Nitti'ye göre, kamu harcamalarının artış sebebi, savunma ve savaşla ilgili harcamalardır. Savaşla ilgili harcamaların kamu harcamalarını arttırdığı bilinen bir gerçektir. Kamu harcamaları artışını sadece savunma harcamalarındaki artışa bağlamak yanlıştır. Nitti bu gerçeği kabul etmekle birlikte, harcamaları arttıran en önemli kalemin savaş ve savunma harcamaları olduğunu ileri sürmüştür (Caymaz, 2016).

Henry Carter Adams temelde Wagner'in yaklaşımına katılmakta olup, bu sebeplerin her ülkede farklı olacağı görüşünü savunmuştur. Her ülkenin mal ve hizmetleri aynı olmayıp ekonomik ve sosyal faktörlerindeki farklılığa göre değişebilmektedir (Caymaz, 2016).

1.4. Kamu Harcamalarının Artışını Etkileyen Faktörler

Genel olarak ülkelerde kamu harcamaları artış eğilimi göstermiştir. Bu genel artış eğiliminden dolayı devletin ekonomide üretilen mal ve hizmetteki payının da aynı derecede artması mümkün değildir. Devlet bütçesinde önemli bir paya sahip olan kamu harcamalarının artış nedenlerinin belirlenmesi ve devletin birtakım politikalar izlemesi

gerekmektedir. Çalışmanın bu kısmında, kamu harcamalarındaki artışın hangi nedenlere bağlı olarak gerçekleştiği üzerinde durulacaktır. Bu nedenler, görünüşte ve gerçekte artış nedenleri olarak iki başlıkta incelenecektir.

1.4.1. Kamu Harcamalarının Görünüşte Artış Nedenleri

Devlet tarafından yapılan hizmetlerin kalitesinde ve miktarında bir değişme olmaksızın harcamaların rakamsal olarak artması literatürde, kamu harcamalarının görünüşte artışı olarak ifade edilmektedir. Kamu harcamalarının görünüşte artış nedenleri; bütçe usulünün değişmesi, paranın değerinin düşmesi, demografik faktörler ve nüfus artışı olarak açıklanabilir.

1.4.1.1. Bütçe Usulünün Değişmesi

Her ülkede ve her dönemde uygulanan muhasebe sistemleri farklılık göstermektedir. Bu farklılıklardan dolayı kamu muhasebe sistemlerinde herhangi bir değişiklik yapılması halinde kamu harcamalarında bir artış görülmektedir (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007).

20. yüzyılın başına kadar devlet bütçeleri safi usulüne göre hazırlanmaktaydı. Bu usulde kamu gelirlerinin tahsili için yapılan masraflar elde edilen gelirden düşüldükten sonra net gelir olarak kaydediliyordu. Giderlerin ve elde edilen gelirlerin açıkça görülmemesi, harcamaların bütçeye olduğu gibi yansımaları bu usule son verilmesine neden olmuştur. Günümüzde gelirler ve giderler ayrı ayrı gösterilmektedir (Kalenderoğlu, 2005).

1.4.1.2. Paranın Değerinin Düşmesi

Fiyatlar genel seviyesindeki yükselme sonucu, paranın satın alma gücünde azalma meydana gelmesi kamu harcamalarını nominal olarak arttırmaktadır (Yiğit, 2013). Yani aynı mal veya hizmeti satın almak için yapılan harcamalar eskisine göre artış göstermektedir.

Hemen hemen bütün ülkelerde paranın değeri giderek düşmekte ve bu değişiklik fiyat endeksleri ile belirlenmektedir. Kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde bir maliyet söz konusu olduğundan enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde kamu harcamaları sürekli artış

göstermektedir. Aynı düzeyde mal ve hizmet üretilmesine karşın daha fazla kamu harcaması yapılmaktadır (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007).

1.4.1.3. Demografik Faktörler ve Nüfus Artışı

Savaşlar sonucu ülkelerin diğer ülke topraklarını alması yani sınırlarını genişletmesi ve nüfuslarını arttırmasıyla kamu harcamalarında görünüşte artış meydana gelmektedir. Benzer şekilde ülkelerden ayrılan toprakların yani sınırların daralmasıyla da kamu harcamalarında azalma meydana gelmektedir (Kanca, 2014).

Nüfus artışı kamu harcamaları üzerinde farklı etkiler gösterdiğinden dolayı kapsamlı şekilde araştırma gerektirir. Kamu harcamaları, kişi başına düşen harcamada herhangi bir artış olmadan sadece nüfus artışına bağlı olarak artabileceği gibi kişi başına düşen harcama miktarını ve kalitesini de arttırabilir. Yani nüfus artışı yalnız görünüşte değil gerçek anlamda da kamu harcamalarında artış meydana getirebilir. Kamu harcamaları nüfus artışı ile paralellik gösteriyorsa kamu harcamalarında görünüşte bir artış söz konusu olur (Kiraz, 2016).

1.4.2. Kamu Harcamalarının Gerçek Artış Nedenleri

Kamu hizmetlerine neden olan talebin artmasıyla kamusal faaliyetler genişlemekte ve kamu harcamaları gerçek olarak artmaktadır. Gerçekte kamu harcamalarının artış nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

1.4.2.1. Savunma Harcamalarındaki Artışlar

Özellikle savaş öncesinde ve savaş dönemlerinde kamu harcamalarında ciddi artışlar görülmektedir. Savaş sonrası dönemlerde görülen savunma harcamaları da yaklaşık olarak aynı seviyededir (Caymaz, 2016).

Savaş sonunda savaş malullerine yapılan yardımlar, savaşın yol açtığı tahribatı önlemek için yapılan ödemeler, savaş borçlarının faiz ödemeleri kamu giderlerinin gerçekte artışına neden olmaktadır. Günümüzde ise zırhlı araçlar, tanklar, modern uçaklar, savaş araç ve gereçlerine yapılan harcamalar sayılabilir. Savunma amacıyla yapılan harcamaların iktisadi gayelere ulaşmadaki etkisi büyüktür. Savaş ve beraberinde gelen problemlere karşı ülkenin

jeopolitik konumu gereği savunma harcamalarının artması kamu harcamalarını da arttırır (Kanca, 2014). Bu yüzden milli savunma harcamaları ülkelerin bütçelerinde önemli paya sahiptir.

1.4.2.2. Sosyal ve İktisadi Nedenler

Sosyal ve iktisadi yapının değişmesiyle birlikte toplum, zamanla ciddi değişimlere uğramıştır. Devletler daha iyi kamu hizmeti verebilmek ve bu hizmetten herkesin yararlanmasını sağlamak için kamu harcamalarını sürekli arttırmıştır.

Toplumsal refah seviyesini yükseltmek ve eğitim düzeyini arttırmak için yapılan yatırımlar, yoksullara sunulan sosyal imkânlar, sağlık ve dinlenme tesisleri devletin daha fazla harcama yapmasına neden olmuştur. Aynı zamanda devletin piyasadaki dengesizlikleri gidermek için tedbirler alması, özel sektörün eksikliklerini gidermek için yatırımlar yapması, durgunluk dönemlerinde genişletici politikalar izlemesi giderek harcamaların artmasına sebep olmuştur (Kalenderoğlu, 2005).

Klasik düşüncenin var olduğu dönemde, kamu harcamalarının en alt düzeyde tutulması savunulurken 1929 sonrasında, siyasi ve sosyal değişikliklerle devlet müdahalesi eskiye göre artmıştır. Kamu gelirlerini ve kamu giderlerini devletlerin yönetmesiyle sürekli daha fazla harcama yapma zorunluluğu doğmuştur (Kanca, 2014).

20. yüzyılda ise, kamu harcamaları devlet bütçesi içinde önemli bir paya sahip olmuştur. Uzun dönemde kamu kesiminin gelişmesini siyasal-ideolojik nedenlerle açıklamak zordur. Uzun dönemli kamu harcamalarındaki artış iktisadi büyüme, sanayileşme ve şehirleşme gibi gelişmelere bağlı olabilir (Işık, Organ, Karayılmazlar ve Işık, 2005).

1.4.2.3. Teknolojik Gelişmeler

Dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen teknolojik yenilik kısa bir sürede topluma yayılmakta ve bu yenilikten faydalanabilmek için devlete baskı yapılmaktadır. Teknolojik gelişmeler, yenilikleri gerçekleştirmek ve devletin fonksiyonlarını arttırmakla birlikte eskiden var olan hizmetler daha pahalıya mal olmaktadır (Caymaz, 2016). Örneğin televizyon, telefon, telgraf, radyo, motorlu taşıtların icadıyla yapılan yatırım harcamaları ile kamu harcamalarının artması kaçınılmaz olmuştur. Günümüzde bilimsel araştırmaların çoğu devlet tarafından yürütülmektedir (Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu).

1.4.2.4. Nüfus Artışı

Nüfus artışı toplum yapısında değişiklikler meydana getirmektedir. Nüfus artışı ile birlikte mal ve hizmetlere olan talep artmaktadır. Artan talebin mevcut üretimle karşılanamaması durumunda, devlet yeni yatırım harcamaları yapmaktadır. Nüfusun belli bölgelerde veya şehirlerde yoğunlaşması ve sanayinin gelişmesiyle birlikte su, sağlık, temizlik, güvenlik, barınma, eğitim gibi ihtiyaçların karşılanması kamu harcamalarını arttırmaktadır (Yiğit, 2013).

1.5. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamalarını çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Sınıflandırmadaki amaç; kamu harcamaları ile gerçekleştirilmesi düşünülen programlar, kamu harcamalarının ekonomik nitelikleri veya harcama birimleri, kamu harcamalarının sosyal ve mali politika uygulamalarındaki değeri vb. gibi ölçütleri dikkate alarak yapılan harcamaları net bir şekilde analiz edebilmektir (Telek, 2013). Bu çalışmada kamu harcamaları ekonomik, idari ve sosyal kamu harcamaları olarak sınıflandırılmıştır.

1.5.1. Ekonomik Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

Ekonomik sınıflandırmaya göre kamu harcamaları, ekonomik amaçları gerçekleştirmek için ortaya çıkan yani Gayri Safi Milli Hasıla'ya katkıda bulunan harcamalardır. Devletin kamu hizmeti yapması ve kamu açığını finanse etmesi için belli bir maliyete katlanması gerekir. Devlet gelir dağılımını dengelemek için sosyal yardımlar yapabilir. Üreticiyi desteklemek için sübvansiyonlar verebilir. Ayrıca kamu hizmetlerini yerine getirirken özel kesim ürünleri ve üretim faktörleri satın alabilir (Künü, 2013). Literatürde kamu harcamaları için farklı ekonomik ayrımlar yapılsa da bu çalışmada cari, transfer ve yatırım harcamaları olarak ayrılmıştır.

1.5.1.1. Cari Harcamalar

Cari harcamalarının faydası yapıldığı dönemde yok olur. Kamu kuruluşlarının tüketim için yaptıkları harcamalar bu gruba girer. GSMH'ya katkıda bulunur ve her yıl bütçe dönemi içinde tüketilmesi amacıyla gerçekleştirilir (Diler, 2011). Devletin yerine getirmek zorunda olduğu hizmetler, üretim kapasitesinde kullanılmak için yapılan mal ve hizmet alımı,

demirbaş alımı, ek çalışma ücreti, personel gideri gibi harcamalardır. Bütçe sistemimizde cari harcamalar; personel ve diğer cari harcamalar kalemlerinden oluşmaktadır. İktisadi kalkınma sürecinde, yeterli cari harcama yapılması ile kıt kaynaklarla yapılan kamu yatırımlarından önemli derecede verim sağlanabilir (Özmen, 2010). Cari harcamalar, mal ve hizmet satın almaya yönelik harcamalar olduğundan ekonominin toplam arz ve talep dengesini dolayısıyla makro dengelerini de etkiler (Çelik, 2010).

1.5.1.2. Yatırım Harcamaları

Yatırım harcamaları üretimi arttıran, kaynakların iyi kullanılmasını sağlayarak verimliliğini olumlu yönde etkileyen ve faydası uzun dönemli olan harcamalardır. Yol, baraj, tesis gibi yatırım harcamalarını kapsar. GSMH'ya pozitif etkisinin yanı sıra kamuda sermaye birikimi ve ekonomik kalkınmaya önemli katkı sağlamaktadır. Yatırım harcamaları etkisini uzun dönemde gösterdiğinden devlet tarafından daraltıcı politikalar uygulanabilir. Sonuç olarak ekonomik büyüme sınırlanmış olur (Seçme, 2010).

Aynı zamanda yatırım harcaması bir akım değişken olup sermaye stokunda ortaya çıkan değişimlerin zaman içindeki toplamıdır. Uzun dönemde kapasite üzerinde kısa dönemde talep üzerinde bir artışa neden olmaktadır. Enflasyona karşı bir harcama politikası izlendiğinde, kamu harcamaları kısıılırken, en çok etkilenen yatırım harcamalarıdır. Yatırım harcamalarının enflasyonist etkisi kısa dönemde ortaya çıkmaktadır. Ancak toplam arzın uzun dönemde genişletilmesi yatırım harcamalarının kısa dönemdeki enflasyonist etkisini hafifletmektedir (Ünen, 2015).

1.5.1.3. Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, kamunun gerçek veya tüzel kişilere, satın alma gücünün karşılığında herhangi bir bedel almadan devretmesidir. Bu tür giderlerle devlet doğrudan bir üretim faktörü satın almadığından transfer yapılan kişiler bakımından doğan gelirler milli gelir hesaplarında bulunmaz. Transfer harcamaları karşılıksız harcamalar veya o dönemin GSMH'sına dolaylı katkısı olan harcamalardır (Aytaç, 2004). Bu tür harcamalar, ülkedeki gelirin yeniden dağılımı safhasında devletin uygulamaya koyduğu önemli bir olgudur.

Transfer harcamaları; sübvansiyonlar, sosyal sigorta yatırımları, sosyal güvenlik giderleri, emekli maaşları, refah harcamaları, işsizlik tazminatları, öğrencilere verilen burslar gibi

devletin üretim faktörü almadan yaptığı harcamalardır. Karşılığında devlete mal veya hizmet ya da üretim faktörü verme zorunluluğunun olmaması, transfer harcamalarının en önemli özelliğidir. Devlet bu harcamalarla herhangi bir mal üretmemekte veya almamakta fakat vergilerle toplanan geliri bir kesimden diğer kesime aktarmaktadır (Mere, 2006). Transfer harcamalarını dolaylı-dolaysız transfer harcamaları, verimli-verimsiz transfer harcamaları, gelir-sermaye transfer harcamaları olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.

1.5.1.3.1. Dolaylı-Dolaysız Transfer Harcamaları

Kişilerin veya sosyal grupların alım güçlerini doğrudan veya dolaylı olarak arttıran harcamalardır. Dolaylı transfer harcamaları, üreticinin maliyetini azaltarak karını arttırmak için yapılan hazine teşvikleri, yatırım indirimi gibi yardımlardır. Tüketici bakımından ise, mal ve hizmetlerin fiyatlarının ucuzlatılmasıyla verilen sübvansiyonlardır (Telek, 2013).

Dolaysız transfer harcamaları ise doğrudan doğruya bireylerin gelirlerinde artışa yol açan giderlerdir. Sosyal hizmet yardımları, yoksullara yapılan yardımlar, savaş gazilerine yapılan ödemeler, maluliyet aylıkları, devlet borçlarının faizleri örnek verilebilir (Celepcioğlu, 2011).

1.5.1.3.2. Verimli-Verimsiz Transfer Harcamaları

Transfer harcamaları, üretimdeki etkisine göre verimli ve verimsiz transfer harcaması olarak ikiye ayrılır. İktisadi amaçlı olan verimli transfer harcaması üretim ve hâsıla üzerinde etkili olup, yapılan verimli transfer harcamaları sonucunda milli gelirde kısa vadede bir artış gözlenmektedir. Sosyal amaçlı olan verimsiz transfer harcamalarının üretim üzerinde doğrudan etkisi olmadığı gibi milli gelirde de kısa vadede bir artış yaratmamaktadır (Kiraz, 2016), (Öner, 2015).

1.5.1.3.3. Gelir-Sermaye Transferi Harcamaları

Gelir transferleri, kişinin gelirinde artışa neden olan transfer harcamalarıdır. Sermaye transferleri ise, sermaye birikimine neden olan harcamalardır. Savaş tazminatları, mesken yapım yardımları, ihraç mallarında vergi iadeleri örnek verilebilir (Kayalı, 2017).

1.5.2. İdari (Organik) Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

İdari sınıflandırmaya göre genelde kamu harcamaları, harcamayı yapan idari birimlere göre sınıflandırılır. Sınıflandırma yapılırken harcama yapan devlet organları esas alındığından organik sınıflandırma olarak da adlandırılabilir. Genel ve katma bütçe harcamaları, kesin ve geçici harcamalar, hazine özel hesapları bu sınıflandırma içerisinde yer alır. Örnek verilecek olursa; Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık gibi kamu gücünü temsil eden kurumlar kendi içlerinde belirledikleri mevzuat dâhilinde harcama yaparlar (Altay, 2016).

Bu sınıflandırma hangi kuruluşların ne kadar harcama yapacağına dair bilgi vermesi bakımından yasama organına, kontrol ve yönetsel amaçlara hizmet etmesi bakımından da yürütme organına hizmet eder (Aytaç, 2004).

1.5.3. Fonksiyonel (Görevsel) Ayrıma Göre Kamu Harcamaları

Kamu harcamaları bölünürken harcamayı yapan birimler yerine devletin amacı ve görevi itibariyle bir sınıflandırmaya gidiliyorsa fonksiyonel sınıflandırma söz konusudur. Birden fazla idari birim arasında paylaşılan bir görev aynı fonksiyonelliği gösterdiği sürece aynı kategoride yer alır. Örnek verecek olursak, ülkemizde sadece Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullar eğitim fonksiyonunu yerine getirmez. Sağlık Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İktisadi Devlet Teşekkülleri'ne bağlı okullardaki eğitimin de aynı fonksiyon içerisinde yer alması gerekir (Işık, Organ, Karayılmazlar ve Işık, 2005).

Eğitim, sağlık, savunma, ulaştırma, adalet, idari vb. genel hizmetleri kapsar. Bu sınıflandırma kamu hizmetlerinin etkin yürütülmesi, kullanılması ve eksikliklerin giderilmesi açısından önemlidir. Fonksiyonel sınıflandırma ile devletin yapmış olduğu görevlerin maliyeti görülebilir. Bunların aksine kamu hizmetlerinin bazen diğer kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilmesi, sınıflandırmanın tasnifini ve yapılan hizmetin toplam harcamasının belirlenmesini zorlaştırır (Özmen, 2010).

1.6. Kamu Harcamalarının Ekonomi Üzerine Etkileri

Kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi geçmişten günümüze hep tartışma konusu olmuş ve ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılarına göre bu etki değişkenlik göstermiştir.

İktisat literatüründe birçok iktisatçı kamu harcamalarının ekonomi üzerine etkilerini farklı yönlerden ele alarak araştırmıştır.

Altyapı ve kamu hizmetlerinin yürütülmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerinin gerçekleştirilmesi gibi konularda devlete önemli sorumluluklar düştüğünü savunan ekonomistlerin yanında devlet müdahalesinin ekonomiye zarar vereceğini varsayanlar da olmuştur. Özellikle sosyal refah devleti anlayışının benimsenmesi ile devletin ekonomiye müdahalesinin artması, kamu harcamalarını politika aracı haline getirmiştir. Kamu harcama politikalarının amacı ekonomiyi değiştirmek, düzenlemek ve etkilemek olmuştur (Kanca, 2014). Devletin sorumlulukları arttıkça, vergilerle finanse edilen kamu harcamaları ekonomik, mali ve sosyal yapı üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Ekonomik açıdan üretimi, tüketimi, yatırımı, kaynak dağılımını ve milli geliri etkilediği kabul edilmektedir. Ekonomilerde kamu harcamalarının miktarı, zamana ve mekâna göre değişiklik göstermektedir.

Kamu harcamalarının çarpan ve hızlandıran mekanizması ile milli geliri ve yatırımları arttırması, makro-ekonomik etkilerinden başlıcalarıdır. Çarpan (çoğaltan) etkisi; otonom yatırımdaki artışın milli gelirde bir artışa neden olmasıdır (Nadaroğlu, 1998). Keynes kamu harcamalarının geliri arttırıcı etkisinin olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Devletin yeni iş alanları yaratması istihdamı arttırarak toplam talebi arttıracaktır. Toplam talepteki artış da üretimi arttıracaktır. Keynes, milli gelirin yapılan kamu harcamalarından birkaç kat daha fazla arttığını ileri sürerek bu artışı çarpan etkisi olarak adlandırmıştır (Cogan, Cwik, Taylor ve Wieland, 2009). Çarpan etkisinin temel varsayımları şu şekilde sıralanabilir; marjinal tüketim eğilimi ve fiyatlar sabittir, tüketim cari gelirin bir fonksiyonudur, yatırımlarda net artış bulunmaktadır, tüketimin yatırımlardaki hızlandıran etkisi göz ardı edilmektedir (Tuncer, 2013). Hızlandıran etkisi; tüketim malları talebindeki değişikliklerin yatırımlar üzerinde meydana getirdiği değişikliktir. Yani tüketim harcamalarının miktarındaki değişikliklerin yatırımları belli bir katsayıda arttırması ya da eksiltmesidir. Söz konusu bu katsayıya hızlandıran katsayısı denir (Nadaroğlu, 1998).

Ekonomide payı artan kamu harcamaları, kamusal mal ve hizmetin üretimiyle özel sektör verimliliğini arttırıcı yönde pozitif dışsallık yaratabileceği gibi özel sektörü dışlama (crowding-out) şeklinde de etki yapmaktadır. Dışsallığın olmadığı bir ekonomide kamu faaliyetlerinin özel sektöre göre daha düşük etkinliğe sahip olduğu varsayıldığından kamu harcaması ne kadar çok yapılırsa yapılsın etkinliği az olacaktır. Ancak içerisinde dışsallıkların yer aldığı kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi arttıracak, daha

çok ekonomik büyüme için daha çok kamu harcaması yapılması gerekecektir (Tanzi ve Zee, 1997). Kamu harcamaları ekonomiyi birçok yönden etkilemesine rağmen, bu kısımda en önemlilerine dikkat çekilecektir. Kamu harcamalarının üretim, gelir dağılımı, fiyatlar genel seviyesi ve istihdam üzerindeki etkileri incelenecektir.

1.6.1. Kamu Harcamalarının Üretim Üzerindeki Etkileri

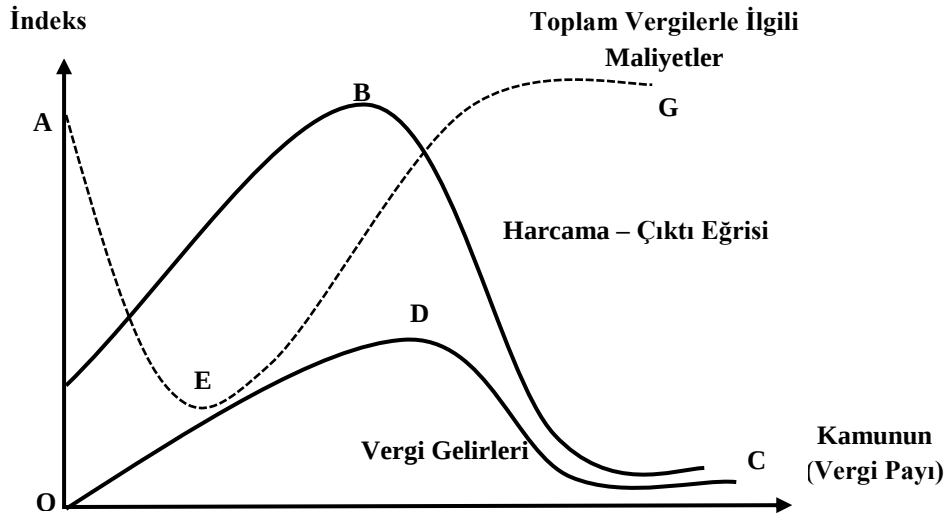
Kamu harcamaları kamusal mal ve hizmet üretimiyle beraber piyasada üretim faktörü talebine yol açmaktadır. Bu yüzden kamu harcamalarının artması üretim faktörlerine olan talebi de arttıracaktır. Devlet kamu harcamalarıyla üretim faktörleri elde ederek üretim yapabileceği gibi, piyasadan mal ve hizmet alarak da üretimi etkileyebilir. Burada hangi harcamaların üretimi pozitif etkilediğinin araştırılması önem kazanmaktadır (Sökenoğlu, 2008).

Kamunun yapmış olduğu eğitim, sağlık altyapı gibi hem ekonomik hem de sosyal getirisi olan harcamalar doğrudan veya dolaylı olarak ülkenin ekonomik gelişmesine pozitif katkı sağlamaktadır. Sağlık harcamaları iş gücü ve beşeri sermayeyi daha verimli hale getirerek ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır (Gül, 2014).

Son dönemlerde ülkeler eğitime oldukça önem vermekte ve yaşam boyu öğrenmeyi benimsemektedir. Eğitim harcamaları ile insana yapılan yatırımlar, sosyal ve iktisadi anlamda dışsal fayda sağlayarak ülkenin kalkınma düzeyini olumlu şekilde etkilemektedir. Aynı zamanda eğitimin desteklenmesi teknolojik yeniliklerin gelişimine yol açarak, ekonomik büyümeye pozitif katkı yapmaktadır (Mere, 2006).

Kamu harcamaları kişisel harcamaları azaltıp sermayeyi arttırarak üretime katkı sağlamakta ve büyümeyi olumlu etkilemektedir. Kamu harcamalarının başarılı olabilmesi için devlet tarafından topluma daha fazla ve daha etkili hizmet verilmesi gerekmektedir (Ünen, 2015).

Temelde kamu harcamaları büyüme üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Ancak bu temel fonksiyonların ötesinde kamu harcamalarındaki artış, büyüme üzerindeki olumlu etkinin azalmasına hatta tersine dönmesine sebep olabilir. Kamu harcamalarının bu pozitif etkisinin hangi noktada bittiği ve negatif etkinin başladığı Şekil 2 yardımıyla açıklanabilir.

Şekil 2. Kamu Harcamaları-Çıktı İlişkisi, Kaynak: Heitger, 2001: 3.

Ekonomide kamunun payı sıfırken kamu malları yeterince temin edilemediğinden üretim düzeyi düşüktür. Kamunun payı (vergi oranları) arttıkça kamu hizmetleri ile ülkenin ekonomik faaliyetleri artacaktır (B noktasına doğru). Bu noktadan sonra kamu harcamalarındaki (vergi oranlarındaki) artış, kamu mallarının ötesinde kamunun özel malları üretmeye başladığı anlamına gelecektir. Bu süreç devam ettikçe üretim sürecinde bir zirve gerçekleşecektir (B noktası). Daha sonra kamu harcamalarında ortaya çıkan ilave artışlar ekonominin üretim düzeyinin düşmesine neden olacaktır. Kamu harcamalarının azalan getirisi ve vergi oranlarındaki artış; çalışma, yatırım ve yenilik isteğini azaltarak ekonominin üretim düzeyini düşürecektir (Uzay, 2002).

Şekil 2’de kamu harcamaları düzeyi OEDC eğrisi ile gösterilmektedir. Kamu harcamaları D’de maksimum seviyeye ulaşmaktadır. Toplam kamu ile ilgili maliyetler, vergilendirilemeyen üretim ve etkinsizlik dolayısıyla üretim kayıplarından oluşmaktadır. AEG eğrisi bu maliyetleri temsil etmektedir ve maksimum üretim ile fiili vergi sonrası gelir arasındaki farkı yansıtmaktadır. Kamunun uygun değer payının E ve D noktaları arasında olacağı söylenebilir (Heitger, 2001).

Harcama-çıktı eğrisinin şekli ve üretim seviyesinin hangi noktada zirveye ulaşacağı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bir ülke kamu mallarını oldukça bürokratik ve etkin olmayan yöntemlerle gerçekleştiriyorsa, üretime katkısı küçük olacaktır. Aynı zamanda kamunun daha az rekabetçi endüstrileri ya da transfer ödemelerinin yüksek olduğu endüstrileri sübvanses etmesi durumunda da benzer etki gösterecektir. Kamu borçları için faiz ödemelerinin payı yüksek ise ekonominin etkinliğine katkısı yine az

olacaktır. Tersi durumda kamu harcamalarının payı arttıkça üretim düzeyi de artacaktır (Ulutürk, 2001).

1.6.2. Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Etkisi

Yüksek ve düşük gelir seviyeleri arasındaki dengeyi sağlamak için gelirin ve refahın yeniden dağıtılması, devletin görevleri arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyal devlet ilkesini benimseyen devlet, üretim faktörleri ile üretime katılarak ekonomiye doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etmektedir. Özellikle gelir eşitsizliği yüksek olan ekonomilerde meydana gelen herhangi bir şok ve krize karşı devletlerin mücadele etmesi zorlaşmakta, gelir eşitsizliğinin çözümü bu noktada önem kazanmaktadır (Özmen, 2010).

Devletin hangi gelir grubuna yapılan harcamalara ağırlık verdiği gelir dağılımı açısından önemlidir. Gelir durumu düşük olan gruplar kamu harcamalarından daha fazla faydalaniyorsa, kamu harcamalarının gelir dağılımını iyileştirici etkisinden bahsedilmektedir. Ancak gelir durumu yüksek olan gruplar kamu harcamalarından daha fazla faydalaniyorsa, kamu harcamalarının gelir dağılımını kötüleştirici etkisi söz konusu olmaktadır (Chu, Davoodi ve Gupta, 2000).

1.6.3. Kamu Harcamalarının Fiyatlar Genel Seviyesine Etkisi

Enflasyon, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan birisidir. Ekonomik istikrar için fiyat istikrarının sağlanması gerekir. Enflasyon olgusu ekonomilerin kendi içindeki problemlerden meydana gelebileceği gibi dış faktörlerden de kaynaklanabilir. Enflasyonun sebepleri, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve ekonomik yapılarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kamu harcamalarının enflasyon üzerindeki etkileri bu harcamaların finansman şekline ve türüne göre değişmektedir.

Kamu harcamalarının ekonomiyi genişletmesi toplam talepte artışa yol açarak enflasyona neden oluyorsa, bu harcamalar azaltılmalıdır. Ancak ekonomik durgunluk söz konusu ise kamu harcamaları arttırılmalıdır. Özellikle cari harcamalar devletin doğrudan mal ve hizmet alımını kapsadığından, bu harcamaların piyasayı canlandırıcı ve toplam talebi arttırıcı etkisi vardır. Bu yüzden cari harcamalardaki devamlı artış enflasyonu arttırabilmektedir. Dolayısıyla enflasyonu engellemek adına toplam talebi azaltmak için cari harcamalar azaltılabilir. Diğer yandan devletin yatırım harcamalarını azaltması da

enflasyonu düşürebilir. Uzun dönemde enflasyonla mücadelenin temelinde toplam talep ve toplam arz dengesinin sağlanması vardır (Ulusoy, 2006).

Kamu yatırım harcamaları, enflasyon ile mücadelede politika aracı olarak kullanılırken dikkat edilmesi gerekmektedir. Enflasyonu önlemek için kısa dönemde yatırım harcamalarına getirilecek bir daraltma politikası uzun dönemde üretimin azalmasına neden olabilir. Dolayısıyla ekonomik büyümeye engel teşkil edebilir (Ataç ve Ataç, 1992).

1.6.4. Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerine Etkisi

Kamu harcamaları ile bir ekonomideki istihdam hacmi arttırılabilir. Bu amaca en uygun olan yatırım harcamaları, üretim kapasitesini arttırarak daha fazla üretim faktörünün kullanılmasına yol açmaktadır. Kamu yatırım harcamaları az gelişmiş ülkelerde genelde düşük seyrettiği için devlet özel kesim yatırımlarını teşvik etmeye yönelmektedir. Bu amaç doğrultusunda devletin sağladığı mali kaynaklar kısa dönemde ekonomide istihdamı arttırmaya neden olabilmektedir (Eker ve Tüğen, 1995).

Cari ve yatırım harcamaları kamu harcamaları içerisinde önemli bir paya sahiptir. Kamunun yaptığı altyapı yatırımları, özel sektörün gelişimini teşvik ederek yatırım ve istihdam artışı sağlayabilir. Ayrıca devlet sübvansiyonlar vererek yeni üretim ve istihdam artışları yaratabilir. Bir ekonomide bütçe açığı söz konusu olduğunda, devletin bu harcamaları kısması istihdam imkânlarını azaltabilir (Bulut, 2002).

Transfer harcamaları ise işsizliği önleyen bir faktör olabileceği gibi işsizliği arttıran bir faktör de olabilir. Sürekli ve sabit bir miktardaki işsizlik yardımları kişileri çalışmamaya itebilir (Easaw ve Garratt, 2000). Transfer harcamaları kapsamında yapılan işsizlik maaşları işsizlerin çalışma isteklerini azaltacağı gibi çalışanların işi bırakmalarına ve dolayısıyla işsizliğin artmasına sebep olabilir. Devletin yapmış olduğu sübvansiyonlar bazen ekonomide üretim alanlarının gelişmesine katkı sağlayarak istihdamın artmasına yol açabilir.

BÖLÜM II

EKONOMİK BÜYÜME KAVRAMI VE BÜYÜME TEORİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı ve Tanımı

Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en önemli hedeflerinden birisi olan ekonomik büyüme, iktisat alanında en çok araştırılan ve üzerinde durulan önemli konulardan birisidir. Ekonomik büyüme sadece gelişmekte olan ülkeler için değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler için de önem arz etmektedir. Ülkelerin temel amacı, ekonomik büyümeyi sürekli ve kalıcı hale getirmektir.

Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içerisinde artması, ekonomik büyüme olarak tanımlanabilir. Bütün ülkelerin temel makro-ekonomik hedeflerinden biri olan ekonomik büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmesinin tek yolu olarak görülmektedir (Ünsal, 2009). Başka bir ifade ile ekonomik büyüme, üretim kapasitesinde meydana gelen artışı ifade etmektedir. Genel olarak bir dönemden diğer döneme geçişte, kişi başına düşen gelirin artmasını ya da ülkenin üretim ölçeğinin genişlemesini ifade etmek için de kullanılır. Ekonomik büyüme, ülkelerin refah seviyesindeki artışı ölçmenin önemli yollarından biri olarak çıktının, sermayenin, tüketimin ve nüfusun zamanla nasıl ve neden değiştiği üzerine odaklanan dinamik bir süreçtir (Kibritçioğlu 1998).

Ekonomik büyümenin açıklanmasında üretim imkânları eğrisinden de yararlanılabilir. Ülkeye ait üretim imkânları eğrisinin sağa kaymasını sağlayan durumlar, ekonomik büyümenin temelini oluşturmaktadır. Üretim imkânları eğrisinin dışa kaymasının nedenleri arasında üretim faktörlerinin verimliliklerini arttıran eğitim ve teknoloji politikaları ile fiziki sermaye stokuna yapılan altyapı yatırımları sayılabilir (Şahin, 2012). Böylece

sermaye birikimi, teknolojik yenilikler ve nüfus artışının birbiriyle etkileşimi sonucunda ekonomik büyüme ortaya çıkmaktadır (Parasız, 2008).

2.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ülkelerin iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel yapıları farklılık göstermektedir. Bu yüzden ekonomik büyümeyi belirleyen faktörler arasında bütün ülkeler için geçerli tek bir faktörden bahsetmek zordur. Ancak iktisatçıların hemfikir olduğu ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerin başında; iş gücü, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji gelmektedir.

Ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerden en önemlisi iş gücüdür. İş gücü faktörü, istihdam edilen işçi sayısı ve iş saatini kapsamaktadır. Zamanla nüfusun artması iş gücü miktarını da arttırmaktadır. Ancak önemli olan iş gücü miktarının artmasından ziyade eğitimle desteklenen iş gücü kalitesini arttırarak nitelikli iş gücünü, beşeri sermaye yatırımlarına dönüştürmektir (Yıldırım, 2011).

Ekonomik büyümeyi belirleyen diğer bir faktör sermayedir. Sermaye, bir ülkenin sahip olduğu makine, teçhizat, bina, araç gereç gibi üretimin yapılması için gerekli donanımları oluşturan duran varlıkları yani fiziki sermayeyi oluşturmaktadır. Sermaye birikimi sağlanarak gelirin belli bir kısmı tasarruf edilebilir. Bu tasarruf gelecekteki üretimi arttırmak amacıyla yatırıma dönüştürülebilir. Aynı zamanda işgücü kalitesini arttırmak amacıyla insan kaynaklarına yapılan yatırımlar, beşeri sermaye yatırımları olarak adlandırılmaktadır (Berber, 2011). Gerek fiziki gerek insan kaynaklarına yapılan yatırımlar üretimi arttırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

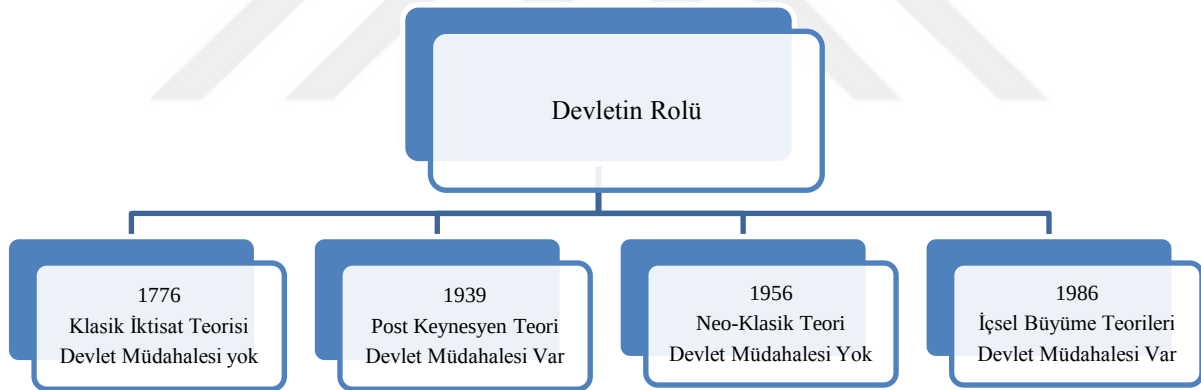
Doğal kaynaklar da ekonomik büyümeyi belirleyen diğer bir faktördür. Doğal kaynakların ülkeler arası dağılımı, hem kalite hem de miktar bakımından değişkenlik göstermektedir. Bir ülkede var olan doğal kaynaklar petrol, doğalgaz, altın, gümüş gibi üretimde artışa yol açan faktörleri kapsamaktadır. Doğal kaynak bakımından zengin olan ülkeler daha hızlı kalkınma olanağına sahiptir. Ancak az gelişmiş ülkeler çok zengin doğal kaynaklara sahip olmalarına rağmen, bu kaynakları kullanmak için yeterli sermaye stoku ve teknoloji düzeyine sahip olmayabilir (Pekin, 2005).

Teknolojik gelişme faktörü ise, ülkelerin büyüme ve gelişmelerinin temel dinamiklerinden biridir. Teknolojik gelişme, aynı kaynaklarla daha fazla mal ve hizmet üretmek için üretim girdileri, üretim araçları ve üretim sürecinde yapılan inovasyonlardır. Teknolojik gelişme,

faktör verimliliğini arttırmasının yanı sıra maliyetleri azaltarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Teknolojik gelişme ve yenilikler, üretim verimliliğini arttıran ve ekonomik büyümeyi iten bir güç olarak kabul edilmektedir (Topuz, 2017).

2.3. Büyüme Modellerinin Tarihsel Gelişimi

Ekonomik faaliyetler, insanların toplu olarak yaşamaya başladığı zamandan günümüze kadar var olmuştur. Ancak iktisadın bir bilim olarak ortaya çıkması 1776 yılında Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" adlı eseri ile başlamaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme iktisatçıların üzerinde sıklıkla tartıştığı bir konu olarak dinamik modelleri gerekli kılmaktadır. Savunulan büyüme teorilerinde, yaşanan dönemden ve ekonomik durumlardan etkilenilmiştir. Devlete yüklenen görevler açısından ortaya atılan büyüme modelleri farklılık göstermektedir. Devletin var olan piyasa koşulları içerisinde kimi zaman aktif kimi zamansa pasif olması gerektiği düşünülmüştür. Şekil 3'te büyüme modellerinde devletin nasıl bir rol alması gerektiği açıkça gösterilmiştir.

Şekil 3. Büyüme Teorilerinde Devletin Rolü, Kaynak: Şen, 2007: 2.

Büyüme ile ilgili olarak çok sayıda görüş ileri sürülmüş olup, bu görüşlerden en önemlileri aşağıda verilmektedir.

2.3.1. Merkantalizm (1450-1750)

Ortaçağın sonu ile sanayi devrimi arasındaki dönemde Batı Avrupa'da feodalizm yıkılarak güçlü ulus devletleri ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan bu devletlerin artan kamu harcamalarını karşılayabilmeleri, ekonomik yönden güçlü olmalarını gerekli kılmıştır. Ticari kapitalizmin gelişimi olarak bilinen merkantilizm döneminde, iktisadi açıdan

sermaye birikimi ve piyasa ekonomisi şartlarının temelleri atılmıştır. Merkantilizm; iktisadi, siyasi ve sosyal olaylara karşı belli başlı politikaların benimsendiği sistemin adıdır (Şen, 2007).

Batı Avrupa'daki devletlerin iktisadi politikalarını etkileyen merkantilist düşüncede iktisadi büyüme, ülkelerin var olan değerli madenleriyle ölçülmüştür. Planlanan politikaların temel amacı, ülkedeki maden stoklarını arttırarak devleti ekonomik olarak güçlendirmektir. Ülke içinde sanayileşme desteklenirken ülke dışında korumacılık ve sömürgecilik temel alınmıştır. Merkantilist düşünceye göre, tarımdan elde edilen gelirde süreklilik sağlanamazken sanayi gelirleri süreklilik arz etmektedir. Sanayileşme sonucu düşük maliyetli mal üretildiğinden, ülke kalkınmasında sanayileşme tarımdan daha önemli olmaktadır (Berber, 2011).

Merkantilistler ayrıca nüfusa çok önem vermişlerdir. Nüfus artışı, ücretlerin azalması ve dolayısıyla maliyetlerin düşmesi ihracatı teşvik ederek ülkeye daha çok altın girişine yol açmaktadır. Merkantilizm, sanayi ve ticari faaliyetler ile ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde devletin müdahalede bulunması gerektiğini savunmuştur. Merkantilistlere göre, büyümeyi belirleyen faktörler; hızlı nüfus artışı, düşük ücret, ihracat artışı, düşük faiz oranı, para arzı artışı ve sömürgeciliktir (Artan, 2000).

2.3.2. Fizyokrasi (1750-1776)

Fizyokrasi, Merkantilist düşünceye tepki olarak 18. Yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da ortaya çıkmıştır. Merkantilistler değerli maden stokuyla milli gelirin artacağını savunurken, Fizyokratlar ekonomik büyümeyi doğanın gücüne dayandırarak tarımsal ürünün artmasını savunmuşlardır. Çünkü tarım kendine harcanan emekten daha fazlasını verme özelliğine sahiptir. Sanayi ve ticaret sektörü onlara göre verimsizdir (Kazgan, 1993). Fizyokrasi'de tarım dışındaki sektörlerin faaliyetleri ekonomik büyümede herhangi bir artışa neden olmadığından vergilendirme yapılmayarak sadece tarım sektöründen vergi alınmıştır (Berber, 2011).

Aynı zamanda Fizyokratlara göre, piyasanın işleyişi açısından gerekli olan doğal düzen kendiliğinden dengeye geleceğinden devlet ekonomik faaliyetlere müdahalede bulunmamalı ve fertler ekonomik faaliyetlerde serbest olmalıdır (Mere, 2006). Klasik iktisadın temelini teşkil eden Fizyokrasi'den sonra Klasik Büyüme Teorisi ortaya çıkmıştır.

Tablo 1’de klasik modelden günümüze kadar var olan büyüme teorileri ve özellikleri gösterilmiştir.

Tablo 1. Başlıca Büyüme Teorileri ve Özellikleri

Büyüme Teorileri	Büyüme Teorileri	Büyümenin Özelliği
Klasik Büyüme Teorileri Adam Smith (1776) David Ricardo (1817) T. R. Malthus (1799)	İşbölümü, Artık değerin yatırıma dönüşmesi	Sınırlı Büyüme, Tarımda azalan verimler kanunu nedeniyle sınırlı büyüme, Nüfus kanunu nedeniyle sınırlı büyüme
Karl Marx (1867)	Sermaye Birikimi	Kapitalist süreçte kar oranlarının düşmesi nedeniyle sınırlı büyüme
J.A. Schumpeter (1911-1939)	Yenilikler Demeti	Kararsız Büyüme Kararsız Denge
Post-Keynesyen Büyüme Modeli R. Harrod (1939) E. Domar(1946)	Tasarruf ve yatırımlar	Kararsız Denge
Neo-Klasik Büyüme Modeli (Dışsal Büyüme Modeli) R. Solow (1956)	Nüfus ve teknolojik gelişme 'dışsal'	Teknolojik gelişmenin yokluğu nedeniyle geçici büyüme
Roma Kulübü Modelleri Meadows (1972)	Doğal kaynaklar	Nüfus patlaması, Çevre kirliliği ve enerji tüketimi nedeniyle sonlu büyüme
Yeni Büyüme Modelleri (İçsel Büyüme Modelleri) P. Romer (1986) R. Lucas (1998) R. Barro (1990) J. Greenwood (1990) B. Jovanovic (1990)	Fiziki sermaye, Beşeri sermaye, Teknoloji, Kamu sermayesi, Mali araçlar	Büyümenin içsel olması, Devletin yenilenmesi, Tarihsel geçmişin dikkate alınması
Sanayi Bölgeleri Modeli G. Becattini (1991)	Sınai ve mahalli örgütlenme şekli	Büyümenin bölgesel dengesizliğinin açıklanması

Kaynak: Berber, 2006: 52.

2.3.3. Klasik Büyüme Teorileri

Ülkelerin iktisadi büyümelerini açıklamada ilk teorik model Adam Smith (1723-1790) ile oluşmaya başlamıştır. Klasik büyüme teorisi 18. yy sonlarında Adam Smith, Thomas Malthus (1766-1834) ve David Ricardo (1772-1823) tarafından geliştirilmiştir. Klasik liberal akımın ortaya çıkmasında sanayi devrimi de etkili olmuştur (Taban, 2008).

Klasik büyüme teorisine göre; fiyat ve ücret mekanizması düzgün işlediğinde ekonomi tam istihdam denge seviyesine ulaşacaktır. Ekonominin tam istihdam denge seviyesine ulaşması ise devletin ekonomiye müdahale etmemesine bağlıdır. Klasiklerin savunduğu liberal ekonomiye göre, piyasa görünmez bir el tarafından dengeye gelecektir. Klasik düşünce, ekonominin dengede olması için özellikle serbest rekabet sistemini savunmuştur. Tam istihdam denge koşulu sağlanır ve üretim faktörleri tam kapasite çalışırsa, milli gelirden artış olacaktır (Tüylüoğlu, 1995).

Adam Smith'in geliştirdiği büyüme modeline göre; işbölümü ve sermaye birikimi ekonomik büyümenin temel unsurlarıdır. Emeğin işbölümü ve uzmanlaşmayla verimli hale gelmesi işgücü başına üretim miktarını artırır. İşbölümünün sonucu olarak tasarruf artışı ve sermaye birikimi ortaya çıkacaktır. İş bölümündeki uzmanlaşma ve sermaye stokundaki genişleme, verimliliği artırarak milli geliri de arttıracaktır (Parasız, 2008). Verimlilik artışı için iş bölümü ve uzmanlaşma zorunlu bir unsur ise, sermaye birikimi de bunun gerçekleşmesi için zorunlu olan diğer bir unsurdur. Üretimde kullanılan sermaye donanımı çalışanların verimliliğini belirlediğinden sermaye stokundaki artış ekonomik büyümenin en önemli kaynağıdır (Smith, 1976). Smith'e göre ekonomik büyüme sınırsız değildir. Emek için artan verim kanunu söz konusu olduğundan, kısa dönemde ücretler yükselecektir. Ücretlerin yükselmesine bağlı olarak da nüfus artacaktır. Ekonomi genişledikçe sermaye stokundaki gelişme ve nüfus artışı ile sermaye birikimi yavaşlayacak, kar oranları azalacak ve ücretler asgari düzeye inecektir. Bu aşamada ekonomi zenginliğin en üst seviyesine ulaşmış olacak ve durgunluk başlayacaktır. Ekonomik büyümenin durması ile çıktının-zenginliğinin değişmediği durağan durum geçerli olacaktır (Şen, 2007).

Robert Malthus'un büyüme modeli, nüfus ve büyüme arasındaki ilişkiye önemli katkılar yapmıştır. Malthus, nüfus artışının ileride gıda yetersizliğine neden olacağını ve refah düzeyini azaltacağını ileri sürmüştür. Malthus'a göre, nüfus artışının kontrolü sağlanamazsa, nüfus ve gıda arasındaki açıklık gitgide büyüyecektir. Bunun sonucu olarak nüfus geometrik bir dizi halinde, gıda maddeleri aritmetik bir dizi halinde artacaktır (Şen,

2007). Malthus'a göre, nüfus artışının yanında toprak/nüfus oranı ve ücretler düşecektir. Teknoloji sabit olduğundan nüfus kendi kendini dengelemektedir. Diğer yandan var olan kaynaklar artış gösterse bile, kişi başına gelir düzeyi uzun dönemde değişmemektedir (Galor ve Weil, 1999). Malthus bir ülkenin kişi başına düşen geliri açısından, durağan denge durumuna yönelen bir büyüme modeli geliştirmiştir. Buna göre gelir seviyesi denge durumunu aştığında, ölüm oranı azalacak ve doğum oranı artacaktır. Gelir seviyesi denge durumunun altında kaldığında tam tersi durum söz konusu olacaktır (Becker, Murphy, & Tamura, 1990). Malthus'un modeli 19. yy başlarında yaşanan gelişmelerle tutarlılık göstermediğinden eleştirilere maruz kalmıştır. Birçok ülkede kişi başına düşen gelir arttıkça doğum oranının azaldığı yani tersine durumun olduğu gözlenmiştir.

David Ricardo'nun büyüme modeli; hem büyüme hem gelir bölüşümü modelini temsil etmektedir. Model az sayıda fonksiyonel ilişkiyi temel alsa da önemli sonuçlara yol açmıştır. Ricardo modelinde büyüme, Smith'in modelindeki gibi sermaye birikimi ile mümkündür (Hiç, 1994). Ricardo'ya göre, nüfus artışı ile birlikte yaşanan gıda talebi tarım faaliyetlerini arttıracaktır. Bu artan taleple beraber önce verimli sonra verimsiz topraklara başvurulacaktır. Böylece tarımsal mallar daha pahalı hale gelecek ve toprak sahiplerinin rantları yükselecektir. Dolayısıyla işçilere ödenen ücretler artacak ve karın payı azalacaktır. Böylelikle sistem durağan bir sürece girecektir (Alkın, 1992). Ricardo'ya göre ekonomik durgunluk kaçınılmaz olup, ekonomide sabit sermaye ve teknik ilerleme artsa bile sadece durgunluğu geciktirecektir. Sermayede azalan verim kanunun geçerli olması ve teknik ilerleme hızının yavaşlığı ekonomiyi mutlaka durgunluğa götürecektir (Taban, 2014). Ricardo ulusların zenginliğini arttıran üç ana faktör belirtmiştir. Bunlar; toprak verimliliğinin yüksek olması, tarım alanında gelişmelerin yaşanması ve ithalatın serbest olmasıdır. Ricardo, bu koşulları sağlayan ülkelerin, emeği arttırmadan yapılan üretimle elde edilen rantı yavaşlatabileceğini ileri sürmüştür (Ricardo, 1817). Ricardo Modeli gelişmiş ülkelerin seyrini açıklayamadığı gibi gelişmekte olan ülkelerin ilerideki gelişmeleri hakkında da açıklama yapamadığından eksik kalmıştır.

Klasik Büyüme Teorisi'ni genel olarak özetleyecek olursak, ekonomide sürekli tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir ve ücretler asgari düzeyde dengededir. Kısa dönemde sermaye miktarı artırılamadığı ve teknoloji düzeyi değiştirilemediği için üretim emek miktarınca belirlenir. Üretim fonksiyonu, azalan verimler kanununa göre çalışmaktadır. Bunun nedeni emeğin azalan verimliliğidir. Klasik iktisatçılara göre, ekonomik büyüme sadece kısa dönemde mümkün olduğundan, büyümenin uzun dönem

analizini dikkate almamışlardır. Uzun dönemde ekonominin durgunluk aşamasına girmesi kaçınılmazdır. Uzun dönemde kar hadlerinin düşmesi net yatırımları durdurmakta, böylece ekonomik büyüme de durmaktadır. Klasik büyüme modeli, gerçeklere uyduğu için değil, sadece ilk sistemli büyüme teorisi olması bakımından önemlidir.

2.3.4. Sosyalist Büyüme Teorisi

Liberal sisteme yönelik tepkilerin artmaya başladığı dönemde klasik politik iktisata ve kapitalizme karşı tepki olarak Sosyalist Düşünce ortaya çıkmıştır. Sosyalist teorinin başlıca temsilcileri; Karl Rodbertus (1805-1875), Ferdinand Lassale (1825-1864), Karl Heinrich Marx (1818-1883) ve Friedrich Eangels (1820-1895)'dir. Bu modele en büyük katkıyı Karl Marx yapmıştır (Taban, 2014).

Marx'a göre, üretimin değerini belirleyen emek, aynı zamanda büyümenin motorunu oluşturmaktadır. Marx büyüme sürecini sürekli bir dengesizlik olarak gördüğünden, modelinde denge aramaya gerek yoktur (Tüylüoğlu, 1995).

Marksist büyüme modelinin özü Marx'ın emek değer teorisinde ve fazla-değer teorisinde yer almaktadır. Emek değer teorisine göre; emek gücü yani, bireyin zihinsel ve fiziksel becerileri bir malın değerini belirler. Malın değeri bir malı üretmek için gerekli olan emek miktarı ile ölçülür. Emek miktarı malların piyasadaki mübadele değerini tayin eder. Ancak kapitalistler işçiye emeğinin gerçek değerini vermeyerek işçileri sömürmek suretiyle kar elde ederler (Mahiroğulları, 2009).

Fazla değer teorisine göre; işçinin fazladan çalıştığı saatler fazla değeri oluşturur ve kapitalistin sermaye birikimini arttırır. Böyle bir ortamda üreticiler fazla değeri arttırmak için çalışma saatini uzatacak ya da emeğin verimliliğini arttırmaya çalışacaklardır. Emeğin verimliliğinin arttırılması ile sermaye artacak ve üretim tekniği sermaye yoğun olarak gerçekleşecektir (Taban, 2014).

Sermaye birikimi sağlandıkça, beşeri sermayesi yüksek emek ile üretim yapılmaya başlanacaktır. Emeğin üretimdeki veriminin artması bir taraftan emeğe olan talebin azalmasına diğer taraftan artan verim nedeniyle üretim maliyetlerinin azalması girişimcilerin kârının artmasına neden olacaktır. Bu durumda ekonomide işsizlik oranı artış gösterecektir. İşsizlik oranındaki bu artışın emeğin karını arttıracak düşüncesini içeren modelde, sermaye birikiminin giderek daha az kişinin elinde toplanacağı, uzun dönemde ise bu durumun ekonomik ve sosyal sorunlara yol açacağı belirtilmektedir (Berber, 2011).

2.3.5. Schumpeter'in Büyüme Teorisi

Joseph Schumpeter (1883-1950)'in iktisadi büyüme konusundaki analizinin temelini yenilik ve girişimcilik oluşturmaktadır. Schumpeter Avusturya Ekolü'nün etkisinde kalarak teknolojik gelişmeleri, ekonomik konjonktür içerisinde değerlendirmiştir. Teknolojik gelişmeyi firmalar arası rekabetin bir aracı ve “yaratıcı yıkım” kavramını tetikleyen bir faktör olarak görmüştür (Ünen, 2015)

Yaratıcı yıkım, ekonomide zayıflayan sektörlerin çökmesi sonucu yeni teknolojilerin ve endüstrilerin ortaya çıkmasına sebep olan evrimsel bir süreçtir. Ekonomik büyüme ve yapısal değişim ile tanımlanan süreç teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak görülmüştür. Schumpeter'in modelinde teknoloji dışsal bir kavramdır. Firmalar yenilikleri takip ederek kendilerine en uygun teknolojiyi alırlar. Schumpeter Neo-Klasik Yaklaşım'dan farklı olarak yenilik kavramını daha kapsamlı hale getirmiştir. Teknolojik yenilik kavramını üretim aşamasında yeni pazarların açılması, yeni pazar örgütlenmelerine gidilmesi, yeni hammadde kaynaklarının bulunması gibi süreçleri kapsayacak şekilde tanımlamıştır (Schumpeter, 1911).

Schumpeter'e göre, yenilikler ve girişimciler kapitalist sistemin gelişmesini sağlayan ve dalgalanmalara neden olan faktörlerdir. Buradaki yenilik kavramı herhangi bir keşif veya icadın ticari alanda uygulanmaya başlamasını ifade etmektedir (Ünen, 2015). Schumpeter inovasyon ve yatırımlara yoğunlaşarak ekonomik büyümeden daha çok ekonomik dalgalanmaları açıklamaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu açıklamalar bir büyüme modelini oluşturmak için yeterli görülmemektedir (Acar, 2002).

2.3.6. Dışsal Büyüme Teorileri

Bu kısımda dışsal büyüme teorileri, Post-Keynesyen büyüme teorisi kabul edilen Harrod-Domar büyüme modeli ve Neo-Klasik büyüme teorisi kabul edilen Solow büyüme modeli olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Dışsal büyüme teorileri olarak sınıflandırılan teoriler, büyümeyi ekonominin iç dinamiklerinden bağımsız olan değişkenler aracılığıyla açıklamaya çalışmışlardır.

2.3.6.1. Post Keynesyen Büyüme Teorisi

Harrod-Domar modeli, Post Keynesyen büyüme teorisi içerisinde yer almaktadır. Roy F. Harrod ve Evsey D. Domar'ın modelleri farklı olmasına rağmen aynı dönemde aynı konuları çalıştıklarından modern büyüme teorileri bağlamında Harrod-Domar modeli olarak anılmaktadır. Modelin amacı, kısa dönemli Keynesgil makroekonomik modeli uzun döneme taşımak ve geliştirmektir. Bu kısa dönemli statik analizi önce Domar sonra Harrod dinamik bir yapı haline dönüştürerek büyüyen ekonominin denge şartlarını incelemiştir (Tuğcu, 2011).

Harrod-Domar modelinin temeli şu üç noktaya dayanmaktadır; i) tasarruf arzının en önemli belirleyicisinin toplumun gelir düzeyi olması, ii) tasarruf talebinin en önemli belirleyicisinin gelir artış oranı olması ve iii) tasarruf arzı ile tasarruf talebinin birbirine eşit olmasıdır. Bu nedenle teori hızlandırıcı ve çoğaltıcı prensibinin ilişkiselliğine dayanan eşitlik denklemi üzerine kurulmuştur (Harrod, 1939). Bu üç temel noktadan birincisi çoğaltıcının diğer bir ifadesidir. İkincisi sermayenin hasılaya oranı üzerinden gelirdeki değişimin yatırımla ilişkisini gösterir. Üçüncüsü ise, uzun dönem denge büyüme koşulu olan yatırım tasarruf eşitliğini ifade eder (Vaggi ve Groenewegen, 2003).

Harrod, yukarıdaki söz konusu üç önermeye bağlı olarak bazı büyüme oranları belirlemiştir. Gerçekleşmesi durumunda tüm ekonomik birimlerin beklentisini karşılayıp üreticilerin üretimlerini aynı şekilde devam ettirdikleri büyüme oranı garantili büyüme oranıdır. Garantili büyüme oranı uzun dönem ekonomik büyümede dengenin oluşmasını sağlar. Büyüme oranı çoğu faktörden etkilendiği için her dönem aynı olması beklenemez. Garantili büyüme oranında nüfus ve teknoloji dikkate alındığında tam istihdam denge düzeyi sağlanamaz. Bu durumu da Harrod fiili büyüme oranı ile açıklamıştır. Bir diğeri ise, tam istihdam büyüme oranı olarak da bilinen doğal büyüme oranıdır. Harrod, büyümenin ulaşılabilmesi için maksimum seviyeyi belirten doğal büyüme oranından daha büyük oranda büyüme sağlanamayacağını belirtmiştir (Harrod, 1939).

Harrod-Domar modeli, ülke ekonomilerinin dengeli büyüme şartlarını ve büyümenin sürekliliğini açıklamaya çalışmıştır. Bu denge koşulunun sağlanması için belirli bir yatırım oranı ile gerçekleşen büyüme hızı, gereken büyüme hızına eşit olmalı yani piyasada arz ve talep fazlalığı olmamalıdır. Bütün bunlar için yatırım ve tasarruf eşitliği şarttır. Devletin iktisat politikaları ile almış olduğu tüketim ve yatırım kararları, uzun dönemli büyümenin temelini oluşturacaktır (Telek, 2013).

Yatırım harcamaları ekonomiyi şu şekilde etkilemektedir. Yatırımlardaki artışın üretim kapasitesini arttırması durumu ekonominin arz yönüyle ilgilidir. Daha fazla üretimin yapılmasıyla gelirdeki artışın gelir etkisini ortaya çıkarması ekonominin talep yönlü harekete geçmesini sağlar. Harrod-Domar Büyüme Modeli'nin temeli yatırım çoğaltanı, hızlandıran ve toplam arza dayanır (Hiç, 1994).

Bu modeldeki bazı kavramların ölçülmesindeki sıkıntılar ve tüm sektörleri tek bir sayıya indirmesi modelin eleştirilmesine neden olmuştur. Sermayeyi içsel kabul edip emek ve teknolojiyi dışsal olarak ele alması da bir başka eleştiri sebebi olmuştur. Modelin asıl amacı, enflasyonsuz bir ekonomiyi tam istihdama taşımak olup gelişmiş ekonomiler için kurulmuş, gelişmekte olan ülkeleri kapsamamıştır. Model birçok eleştiri alsa da yatırımların ekonomi üzerinde yaptığı etkileri açıklaması bakımından daha kolay anlaşılmasını sağlamıştır.

2.3.6.2. Neo-Klasik Büyüme Modeli

Neo-Klasik Büyüme Modeli birçok iktisatçının çalışmaları sonucu doğmuş olup bunların en önemlileri R.Solow, T.W.Swan ve J.E.Meade'dir. Solow'un 1956 yılında, "İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı" adlı makalesi ile iktisadi büyüme konusuna önemli katkılar yapması modelin iktisat literatüründe Solow büyüme modeli olarak yer almasına yol açmıştır (Jones, 2001).

Bu model sadece ekonomik büyümeyi değil, makroekonominin tüm alanlarına yaklaşım biçimini de şekillendirmiştir. Solow Büyüme Modeli'ni Harrod-Domar Modeli'nden ayıran şey, Neo-Klasik toplam üretim fonksiyonudur. Bu fonksiyon, Solow Modeli'nin mikroekonomiyle ilişkisini sağlayarak model ve veri arasında bir köprü görevi görür. Solow Modeli, bireysel kararlara değinmeden, basit ve iyi bir ekonomi inşa eder. Bu nedenle daha zengin modeller için başlangıç noktası ve sıçrama tahtası olacaktır. Solow Modeli, genel olarak makroekonominin en önemli modeli olduğundan, çalışmalarını ve temellerini iyi kavramış olması yalnızca ekonomik büyüme araştırmalarında yararlı olmayıp aynı zamanda modern makroekonomik analiz için de gereklidir (Acemoglu, 2009).

Neo-Klasik Büyüme Modeli; tasarruf, yatırım ve ekonomik büyümenin nüfus artışı ve teknolojik değişmeden nasıl etkilendiğini açıklar (Parasız, 2008). Solow'un tasarruf,

sermaye birikimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıkladığı çalışması, bazı ülkeler yoksulken bazılarının neden zengin olduğunu anlamamıza katkı sağlar (Jones, 2001).

Modelin temel varsayımları; i) ekonomi tam istihdam seviyesindedir, ii) devletin ekonomiye müdahalede bulunmadığı tek sektörlü dışa kapalı bir ekonomi mevcuttur, iii) iv) azalan verimler kanunu geçerlidir, v) üretim fonksiyonu için ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur, vi) ekonomide tek bir mal üretilmekte ve bu mal ülkenin GSYH'sını oluşturmaktadır, vii) teknolojik gelişme dışsaldır, viii) nüfus artış hızı sabittir, ix) emek ve sermaye birbiri yerine ikame edilmekte olup bağımsız bir yatırım fonksiyonu söz konusu değildir (Atamtürk, 2007).

Temel varsayımlara göre, kişi başına sermaye, kişi başına üretim ve tüketimle aynı oranda değişmektedir. Denge noktasında kişi başına gelir ile kişi başına tüketim artışı, teknolojik gelişme ile eşitlenmektedir (Telek, 2013).

Kalıcı büyümenin varlığından söz eden Solow'a göre, dışsal olan teknolojik gelişme büyümeyi artırır. Modelde kişi başına gelir artışı ve ekonomik büyüme sağlamak için asıl unsurun tasarruf değil, dışsal olarak yer alan teknoloji olduğu belirtilmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülke ekonomilerinin yakınsanacağını göstermektedir. (Jones, 2001). Yani ülkeler arasında teknolojik gelişme ve yapısal göstergeler açısından benzerlikler varsa fakir ülke zengin ülkeden daha hızlı büyüyecektir. Bu da ülkeler arasında kişi başına gelir düzeyi bakımından bir yakınsama olacağını gösterecektir (Barro, 1991).

Neo-Klasik Model'e, göre devletin yatırımları arttırmak ve işsizliği azaltmak için uyguladığı politikalara, enflasyonist baskıyı ve konjonktürel dalgalanmaları arttırdığından dolayı gerek duyulmamaktadır (Tüylüoğlu, 1995). Bu model kuramsal olarak kabul edilse de varsayımlarının gerçeklerle uyuşmaması, teknolojiyi önemsemelerine rağmen dışsal kabul edilmesi ve tam olarak açıklayamamaları içsel büyüme teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Kibritçioğlu, 1998).

2.3.7. İçsel Büyüme Teorileri

Ekonomilerin uzun dönem büyüme süreçlerini açıklamada dışsal büyüme teorileri yetersiz kalmıştır. 1980'li yıllardan itibaren önem kazanan içsel büyüme teorisyenleri fiziksel ve beşeri sermaye yatırımlarının büyümeye uzun dönemli bir etki yaptığını savunmuştur. İçsel

büyüme teorileri, devletin ekonomideki önemini ortaya koymakta ve sistem içerisinde ekonomik büyümeyi aramaktadır.

2.3.7.1. Temel AK Modeli

Sergio Rebelo (1990) tarafından geliştirilmiş olan en basit içsel büyüme modelidir. Modelin en basit üretim fonksiyonu $Y=AK$ şeklindedir. Burada A, bir ekonominin teknoloji seviyesini gösterirken K, fiziki ve beşeri sermaye toplamı olan sermaye stokunu gösterir. AK modelinin temel varsayımı sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağıdır. Artan verimin geçerli olduğu bu modele göre, sermaye stoku yüksek olan ülkeler yatırımlarını arttırarak büyümelerini arttırabileceklerdir (Berber, 2011).

Rebelo, ülkeler arasındaki kamu politikasındaki farklılıkların büyüme oranı bakımından da farklılıklar yaratabileceğini düşündüğü model üzerinde çalışmıştır. Bu modelde, gelir vergisi oranı gibi bazı politika değişkenleri, ekonominin genişleme oranını basit bir mekanizma ile etkiler. Gelir vergisi oranındaki bir artış, özel sektörün yatırım faaliyetlerini azaltarak, sermaye birikimi ve büyüme oranını düşürür. Bu modelde Romer (1986) modelinde olduğu gibi büyümenin içsel olarak geliştiği savunulmaktadır. Ancak Romer'in savunduğu artan getirinin aksine, sadece ölçeğe göre sabit getiri ile istikrarlı bir büyüme yoluna gidileceği savunulmaktadır (Rebelo, 1991).

Modele göre bir ekonomide sermaye ve tüketim olmak üzere iki sektör vardır. Sermaye sektöründe yatırım malları üretilirken tüketim sektöründe tüketim malları üretilmektedir. Burada önemli fark sermayenin hem fiziki hem beşeri sermayeden oluşmasıdır. Lucas'ın modeline benzer yaklaşım izlese de Lucas'ın modelinde dışsallıklar mevcut olup beşeri sermayede fiziki sermaye kullanılmaz. Rebelo'nun modelinde dışsallıklar yoktur ve beşeri sermayenin içinde fiziki sermayeye de yer verilir (Şen, 2007).

Rebelo yalnızca yeniden üretilen sermaye girdisinin kullanılmasıyla içsel büyümenin mümkün olacağını ileri sürmüştür. Rebelo'nun araştırma sonucunda vergi oranındaki bir artış ekonominin büyüme hızında düşüşe neden olmaktadır. Yüksek gelir vergisi oranına sahip ülkelerin vergi sonrası ücretleri daha düşük olup düşük gelir vergisi oranına sahip ülkelerde vergi sonrası ücretler daha yüksektir. Ücret oranlarındaki bu farklılık yavaş büyüyen ekonomilerdeki işçilerin hızlı büyüyen ülkelere göç eğilimini arttırır. Lucas'ın modelinde de fakir ülkelerin zengin ülkelere göç etme eğilimi vardır ancak Rebelo modelinde bunun nedeni vergiler iken Lucas modelinde dışsallıklardır (Rebelo, 1991).

2.3.7.2. Bilgi Birikimi Modeli

Romer (1986) üretim ve yatırım aşamasında üretilen bilginin üretimde bedava girdi olarak kullanıldığını ileri sürmüştür. Bunun sonucunda yapılan üretim daha düşük maliyetle gerçekleşecektir. Romer üretilen bu bilginin ekonominin ortak bilgisi haline geleceğini ve taşarak diğer şirketlere ulaşacağını ifade etmiştir. Üretim fonksiyonu ölçeğe göre artan getiriye yansıtılmaktadır. Romer'e göre saklanması mümkün olmayan bilgi diğer işletmelerin üretim imkânları eğrisinde pozitif dışsallığa yol açacaktır (Romer, 1986). Bu bilgi birikiminden kaynaklanan taşmalar ve pozitif dışsallıklar ekonominin genelinde ölçeğe göre artan getiriye ve ekonomide içsel büyümeye yol açacaktır (OECD, 2003).

Romer'in 1990 yılında içsel büyüme kapsamında yaptığı *Endogenous Technological Change* (İçsel Teknolojik Değişim) başlıklı çalışma büyüme literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. Etkin büyüme, teknolojik gelişme ile mümkündür. Firmaların kar maksimizasyonu amacıyla yapmış olduğu bir teknolojik yenilik söz konusudur. Modelin altında yatan argümanların üç temel önermesi vardır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: Ekonomik büyümenin temelinde, hammadde ve hizmetlerin birlikte kullanılabilmesini sağlayan teknolojik değişim vardır. Teknolojik değişim büyük ölçüde piyasada kar maksimizasyonu sağlamaya çalışan ekonomik birimlerin kasıtlı girişimleri ile gerçekleşmektedir (Romer, 1990).

Romer modeline göre, piyasanın büyümesi Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini ve ekonomik büyümeyi artırır. Büyüme toplam nüfusun değil beşeri sermayenin fonksiyonu olup piyasa büyüklüğü beşeri sermaye stoklarına göre ölçülmektedir. Beşeri sermaye stoku yüksek ülkeler daha hızlı büyüme gösterirler. Modelin en önemli sonucu, Ar-Ge projelerinin ileride yol açacağı karların, hali hazırda maliyetleri değiştirmesi ve teknolojik değişimin seviyesinin kar oranına bağlı olmasıdır (Mahiroğulları, 2009).

2.3.7.3. Beşeri Sermaye Modeli

Robert E. Lucas (1988)'de yaptığı çalışmada beşeri sermaye faktörünü içsel büyüme modeline dâhil ederek beşeri sermayenin büyümenin itici gücü olduğunu savunmuştur. Lucas, beşeri sermayenin büyümenin kaynağı olduğunu ilk savunan kişidir. Lucas, beşeri sermaye olarak bireyin eğitim ve yetenek seviyesini görmüştür (Lucas, 1988).

Fiziksel sermaye gibi üretim faktörü olan beşeri sermayede de artan verim söz konusudur. Beşeri sermaye içsel bir olgu olup insana yapılan yatırım, teknolojik gelişme avantajı sağlayarak büyümeyi mümkün kılacaktır. Beşeri sermaye yatırımlarının başında eğitim gelip bu yatırımlar ile bilginin arttırılıp yaygınlaştırılması öngörülmektedir. Oysa beşeri sermaye; yaparak öğrenme, fiziki sermaye, işte eğitim gibi çalışma içi faktörlerle de yakından ilişkilidir (Atacan, 2004).

Beşeri sermayenin çok olduğu ülkelerde verimlilik daha fazla olduğu için azgelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere göç hareketi olacaktır. Bu hareket azgelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerini olumsuz yönde etkileyecektir. Dolayısıyla beşeri sermaye stoku çok olan gelişmiş ülkelerde daha fazla ekonomik büyüme gerçekleşecektir (Lucas, 1988).

2.3.7.4. Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) Modeli

Literatürde Ar-Ge'ye dayalı modeller, Schumpeter'in modelleri ya da yenilik temelli modeller olarak bilinir. Teknolojik gelişme yeni ürünlere yapılan doğrudan yatırımlarla sağlanarak rekabetçi olmayan piyasa koşullarını temel alır. Tesadüfi olmayıp bilinçli bir şekilde ortaya çıkan bilgi, bu modelin en önemli özelliğidir. Ar-Ge modeli Romer (1990), Grossman ve Helpman (1989-1990) ile Aghion ve Howitt (1992) görüşlerinden oluşmaktadır (Taban, 2014).

Romer'e (1986) göre, Ar-Ge faaliyetleri ve sürdürülebilir kalkınma sonucunda verimli bilgi birikimi sağlanabilecektir. Bu bilgiye herkes herhangi bir bedel ödemedi ulaşabilecektir. Ar-Ge faaliyetlerinin gelişmesi, yeni bir ürün ve süreç ortaya çıkararak yayılma etkisi meydana getirecektir. Pozitif dışsallık olarak yayılan bu bilgi, içsel büyümeyi sağlayacaktır (Romer, 1986).

Romer modelinin teknoloji odaklı şu sonuçları ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyümenin temel belirleyicisi beşeri sermaye stoku olup Ar-Ge'ye ayrılan beşeri sermaye miktarı düşük olmamalıdır. Nüfusun fazla olması büyüme için yeterli olmamakla birlikte dünya piyasalarıyla entegrasyon ekonomik büyümeyi arttıracaktır (Romer, 1990).

2.3.7.5. Kamusal Altyapılar Modeli

Son dönemde geliştirilen içsel büyüme teorilerine göre, devletin ekonomiye müdahalesi ekonomik büyüme açısından gereklidir ancak bazı faaliyetlerin özel sektöre bırakılması

daha uygun görülmektedir. İçsel büyüme teorileri devlet faaliyetlerinin hangileri olacağına dair bazı açıklamalar getirmektedir.

Kamusal altyapılar modeline göre devletin belli başlı görevleri; kamusal mal ve hizmet üretmek, eğitim alanındaki yatırımları arttırmak, Ar-Ge'ye yapılacak teşvikler ve yardımlarla bilginin üretilmesini ve yayılmasını sağlamaktır. Devletin, bu bilgiyi bireylerin kullanıp yayması için temel eğitime önem vermesi gerekmektedir (Artan, 2000).

Robert Barro'nun 1990 yılında yayınladığı *Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth* (Basit Bir İçsel Büyüme Modelinde Kamu Harcaması), kamu harcamalarının içsel büyüme modelleri bağlamında ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların başında yer almaktadır. Barro (1990), özellikle kamunun altyapı yatırımlarından kaynaklanan taşmalarını araştırmış uzun dönemli içsel büyümeye kamu harcamaları ve vergiler gibi mali etkenlerin sebep olduğunu ileri sürmüştür. Barro (1990)'nun modelinde kamu sektörünce sağlanan mal ve hizmetlerin üretim faktörlerinden biri olduğunu varsayması, içsel büyüme modellerinin önde gelen isimlerinden biri olmasını sağlamıştır (Barro, 1990).

Barro'nun modelinde basitlik açısından emek göz ardı edilmiş, üretim fonksiyonunun sermayeye ve söz konusu kamu mallarına bağlı olduğu kabul edilmiştir. Yine modelde kolaylık sağlamak açısından devletin gelirinin gelir vergisi ve giderinin kamu malının arzi olduğu kabul edilmekte olup, bütçenin daima denk tutulduğu varsayılmaktadır (Yülek, 1997). Sermaye için ölçeğe göre sabit getiri varsayımının geçerli olduğu bu modele göre, diğer faktörlerin yanında kamu harcamaları da uzun dönem ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bu modelde kamu sektörünün sağladığı mal ve hizmetler, üretim faktörü olarak kabul edilmektedir. Devlet üretim girdisi sağlayarak hane halklarının yatırım yapmasını kolaylaştırmakta muhtemel yatırımlar için altyapı oluşturmaktadır (Barro, 1990).

Hükümet, özel sektörü vergi teşvikleri ve sübvansiyonlarla destekleyerek yatırımları arttıracaktır. Vergi gelirleri kamu malının arzını, özel sektör yatırımları da sermaye stokunu arttıracaktır. Dolayısıyla özel sektör yatırımları ekonomiye iki ayrı bölümden katkı sağlamış olacaktır (Berber, 2011). Hükümetler, büyümeyi etkileyen kamu kaynaklı girdilerin özel kesim girdileriyle aynı oranda artışını sağlayıp kişi başına gelir ve tüketimi arttırabilir. Ar-Ge'nin teşviki ve doğrudan sağlanan kamu hizmetleri; eğitim, sağlık ve altyapı yatırımları sosyal olarak en ideal seviyede olacaktır. Hükümetin uygulamış olduğu

politikalarla büyüme oranları üzerindeki etkisi tamamen kendi amaç fonksiyonuna bağlıdır. Modeldeki temsili hane halkı fonksiyonunun maksimizasyonunu amaçlayan ve kar amacı gütmeyen hükümet büyüme üzerinde pozitif etki yaparken kendi fayda fonksiyonunu gözetken hükümet büyümeyi negatif etkileyebilmektedir (Barro, 1990).

Barro (1990), ekonomik büyüme ve tasarruf oranının kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payı ile beraber artacağını ve daha sonra azalacağını ileri sürmüştür. Bu noktada kamu harcamalarının hangi mal ve hizmetler için yapılacağı ve kamu harcamalarının miktarı önemlidir.

Barro (1991)'nin 1960-1985 dönemini kapsayan 98 ülke için yaptığı çalışmada teorisini ispatlamaya çalışmıştır. Milli gelirdeki kamu harcamalarının payı ile kişi başına düşen milli gelir büyüme oranı arasında içselleştirilmiş bir iktisadi yapı ortaya koymuştur. Ampirik bulgulara göre, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki kamu harcamalarının oranı büyüme oranını ciddi şekilde etkilemektedir. Kamu harcamalarının milli gelirdeki payı azaldıkça büyüme pozitif, kamu harcamalarının milli gelirdeki payı arttıkça büyüme negatif bir eğilim göstermiştir. Ancak kamu yatırımları özellikle verimlilik kanalıyla büyümeyi pozitif etkilediğini ortaya koymuştur (Altunç, 2011). Model genel anlamda değerlendirildiğinde Barro'ya göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin negatif olduğu ortaya çıkmaktadır (Mere, 2006).

Ülkelerin kişi başına milli gelir büyüme oranlarıyla, devletin tüketim harcamalarının milli gelirdeki payı arasında negatif ilişkiyi ortaya koyan bu çalışmada Barro, büyümenin eğitim, altyapı gibi kamu hizmetlerine olan talebi arttırdığını da belirtmektedir (Işık ve Alagöz, 2005). Barro'nun bu modelinde, vergiler yoluyla finanse edilen kamu harcamalarının üretim ve toplumsal fayda üzerine yapacağı etki araştırılmıştır. Bu modelin gelişmekte olan ülkelere sunduğu en önemli öneri, teşvikleri teknolojik olarak gelişen alanlarda arttırmaktır (Atacan, 2004).

Barro (1991), özel yatırımların ve kişi başına düşen milli gelirin GSYH içerisinde artan kamu harcamalarından olumsuz etkilenmesinin dışlama etkisi yaratacağı sonucuna varmıştır. Düşük gelirli ülkelerin yüksek gelir düzeyindeki ülkelere ulaşması için kamu harcamaları içerisindeki beşeri sermaye yatırımlarının artırılması gerektiğini savunmuştur (Barro, 1991). Barro, Neo-Klasik modelin tam yakınsama hipotezine karşılık, gerçekte sadece koşullu bir yakınsamanın ortaya çıkacağını belirtmiştir. Kişi başına reel gelir düzeylerinin uluslararası düzeydeki yakınsaması ancak benzer koşullara sahip ülke grupları

arasında gerçekleşebilmektedir. Çünkü bu süreçte, zengin ülkelerden yoksul ülkelere yapılacak sermaye transferlerinin yakınlaştırıcı etkisi, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler tarafından tamamıyla bertaraf edilebilecektir. Buna göre içsel büyüme teorisinin genel çözüm önerisi devletin iki önemli rolünü ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi, Ar-Ge faaliyetleri ile eğitime uygun oranda yatırım yoluyla, teknolojinin üretimi ve yayılması için gerekli teşvikleri sağlamaktır. İkincisi ise, üretken süreçlerde tamamlayıcı girdiler olan kamu hizmetlerini yeterli düzeyde yerine getirmektir (Barro, 1991).

Genel olarak içsel büyüme modelleri daha çok ampirik bulgulara olanak tanımaktadır. Son yıllarda çok sayıda ampirik çalışma yapılmakta olup bu çalışmaların sonuçları içsel dinamiklerle sağlanan ekonomik büyümenin sürdürülebilir olacağını göstermektedir. Fakat tüm bu bulgulara rağmen ekonomik büyüme hala tüm etkenleri ile beraber tam anlamıyla açıklanabilmiş değildir. Belki de bunun sebebi ekonominin sürekli değişen bir yapıya sahip olması ve ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin hepsinin aynı anda inceleme imkânının bulunmamasıdır.

BÖLÜM III

FINANSAL KRİZLERE İLİŞKİN KAVRAMSAL PERSPEKTİF

3.1. Finansal Sistemin Yapısı

Finansal sistem, hisse senedi, tahvil, ipotekli konut kredileri, finansal türevler, vadeli işlemler, döviz ve kredi gibi birçok varlık türünü içine alan bankalar, sigorta şirketleri, yatırım fonları, finansman şirketleri ve yatırım bankaları gibi finansal kurumlardan oluşan karmaşık yapının adıdır (Kotz, 2008).

Bir finansal sistemin fon kaynağı, bir ülkenin yurtiçi tasarrufları ile o ülkeye yurtdışından aktarılan tasarruflardan oluşmaktadır. Finansal sisteme dâhil olan bu fonlar bireyler, şirketler ve kamuya sunulmaktadır. Böylece finansal sistemde fon arz edenler ile fon talep edenlerin oluşturduğu iki grup meydana gelmektedir (Öçal ve Çolak, 1999).

Finansal sistemi oluşturan temel bileşenler şu şekilde sıralanabilir (TCMB, 2014):

- Finansal piyasalar; fon talep edenlerle fon arz edenlerin tahvil, hisse senedi gibi finansal varlıkları alıp satmak amacıyla karşılaştıkları piyasalardır.
- Finansal kurumlar; fon arz edenlerle fon talep edenlerin işlemlerini kolaylaştıran ve piyasadaki güven ihtiyacını karşılayan kredi ve finansal kuruluşlardır.
- Hukuki ve idari düzen; finansal sisteme sahip ülkelerde kişiler ve kurumlar arasındaki ilişkiyi belirleyen idari ve hukuki kurallar bütünüdür.

Finansal piyasaların temel fonksiyonu, fon açığı olanlara, fon fazlası olanlardan fon transferi sağlamaktır. Finansal piyasalar doğrudan ve dolaylı finansman olmak üzere bu işlevini iki farklı şekilde yerine getirmektedir. Doğrudan finansman, borç alanların borç verenlere finansal araçları satarak fon toplamasıdır. Dolaylı finansman ise, borç alanlarla borç verenler arasındaki fon transferinin aracı kurumlarca gerçekleştirilmesidir (Mishkin, 2000).

Finansal sistemin işlevleri ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Finansal sistemin belli başlı işlevleri şu şekilde sıralanabilir (Aras ve Müslümov, 2003):

- ✓ Mal, hizmet ve varlıkların el değiştirilmesinde aracılık yapmak,
- ✓ Büyük ölçekli projelere kolay finansman sağlamak amacıyla tasarruf birikimi ve risk dağıtım sistemi oluşturarak mülkiyeti tabana yaymak,
- ✓ Zaman içerisinde ekonomik kaynakların bölgeler ve sektörler arasında transferini sağlamak,
- ✓ Risk yönetimi ve risk kontrolü mekanizmalarını geliştirmek,
- ✓ Fiyat bilgisi sağlamak ve asimetrik bilgi probleminin çözümünü kolaylaştırmaktır.

Finansal istikrarın sağlanmasında finansal sistemin etkisi büyüktür. Çünkü finansal sistem ekonomi üzerinde bazı fonksiyonlara sahiptir. Gelişen ve fonksiyonlarını yerine getiren finansal sistemler, küçük tasarrufları büyük yatırımlara yönlendirerek yatırım çeşitlenmesi sağlayabilmektedir. Ayrıca küçük tasarruf sahiplerinin risklerini azaltma ve uygulanacak projeler ile ilgili bilgi toplama maliyetini azaltabilecektir. Bundan dolayı finansal gelişme, verimliliği ve ekonomik büyümeyi arttıracığından önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir (Aslan ve Küçükaksoy, 2006).

3.2. Finansal Kriz Tanımı

Finansal kriz belki de ekonomi disiplinde en çok tanımı yapılan kavramlardan biri olmaktadır. İktisat literatüründe herhangi bir finansal kriz tanımı üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamadığı görülmektedir. Finansal krizi tanımlamadan önce krizi tanımlamak daha da yerinde olacaktır. Krizin yabancı ve yerli literatürde farklı tanımları olsa da genel olarak kriz, buhran ve bunalım olarak adlandırılmaktadır.

En genel anlamıyla kriz, ekonomik büyüme sürecinde mal ve hizmetlerde arz ve talep dengesizliğinin yaşanması, tüm ekonomik faktörler arasındaki ilişkilerin bozulmasıdır (Özcan, 1981). Ekonomik anlamda kriz, önceden bilinmeyen veya öngörülmeyen gelişmelerin makro düzeyde devleti, mikro düzeyde firmaları derinden etkileyecek sonuçlara yol açmasıdır (Aktan ve Şen, 2001).

Finansal kriz, finansal sistemin işleyişinde beklenmedik şekilde ortaya çıkan ve finansal sektör faaliyetlerini olumsuz olarak şiddetli şekilde etkileyen durumlardır (Oktar ve

Dalyancı, 2010). Ayrıca finansal kriz, finansal piyasalardaki fonların etkin kullanılamaması sonucu ortaya çıkan ve doğrusal olmayan bozulmalardır (Mishkin, 1999).

Finansal kriz, ters seçim ve ahlaki risk problemlerinden dolayı finansal piyasalardaki fonların üretken yatırımlara etkili şekilde yönlendirilmesi sürecinde meydana gelen yapısal bozukluklardır (Mishkin, 2001). Finansal piyasalardaki (döviz ve hisse senedi piyasaları gibi) aşırı fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sistemindeki kredilerin büyük çoğunluğunun geri dönmemesi sonucu meydana gelen ekonomik problemler de finansal krize yol açmaktadır (Kibritçioğlu, 1998).

Görüldüğü gibi finansal kriz kavramı üzerinde genel kabul görmüş tek bir tanım yoktur. Genel olarak finansal kriz, finansal piyasalardaki bozulmaların finansal kurumların performanslarını olumsuz etkilemesidir. Bunun sonucu olarak da ödemeler bilançosundaki dengenin bozulması ve kaynakların etkin dağılımını engellemesidir. Finansal krizlerin etkilerinin derin olması ve ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal unsurlarını köklü bir biçimde etkilemesi krizlerin açıklanmasını ve krizlere neden olan unsurların ortaya çıkarılmasını zorunlu hale getirmiştir.

3.3. Finansal Krizin Nedenleri

Finansal krizlere neden olan faktörler konusunda literatürde çok fazla görüş bulunmaktadır. Ancak genel kabul görmüş ve en çok üzerinde durulan finansal krizlere neden olan faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- Sürdürülemeyen makro-ekonomik politikalar
- Finansal liberalizasyon
- Sabit kur politikası
- Enflasyon
- Asimetrik bilgi, ters seçim ve ahlaki tehlike

3.3.1. Sürdürülemeyen Makroekonomik Politikalar

Birçok finansal krizde en önemli etken olan makroekonomik istikrarsızlıklar, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal krizlere karşı duyarlılığı arttırmıştır. Aşırı genişletici para ve maliye politikaları, kredi hacmini arttırarak borç miktarının artmasına ve gayrimenkul yatırımlarda spekülasyon artışına sebep olmaktadır. Genişletici politikaların yol

açtığı enflasyonu kontrol altına almak amacıyla dış dengeyi iyileştirmek ve varlık fiyatlarını düzeltmek için daraltıcı para ve maliye politikalarının uygulanması, ekonomik faaliyetlerin gerilemesine, borcun ödenmesinde sıkıntılara ve alınan kredilerin etkin kullanılmamasına sebep olmaktadır (Arzıtaş, 2014).

Yüksek enflasyon, kamu finansman açıkları, aşırı değerlenmiş kur politikaları gibi ekonomiyi tehdit eden sürdürülemez makroekonomik politikalar, birçok finansal krizde etkin rol oynayan makroekonomik istikrarsızlık problemini ortaya çıkarmaktadır (Eichengreen ve Portes, 1997).

Gelişmekte olan ülkelerin en belirgin sorunları; enflasyon, kamu harcamalarının hızı ve sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilememesidir. Bu problemler gelişmekte olan ülkelerde göreceli bir şekilde sürekli değişen para ve maliye politikalarına sebep olmakta ve bankaların aracılık hizmetlerinde problemler yaşamasına yol açmaktadır (Eichengreen ve Rose, 1997). Bu tür maliye politikaları finansal sistemde ciddi finansal şoklara ve enflasyon beklentisi beraberinde yurtiçi faiz oranlarında istikrarsız artışlara neden olabilmektedir (Ayhan, 2003).

1990'lı yıllardan itibaren gelişen ülkeler dış kaynaklarla büyüme eğilimi göstermiştir. Sermaye hareketlerinin özendirilmesi anlamına gelen bu durum ülkelerin bağımsız para ve maliye politikalarını uygulama şansını yok etmektedir. Çünkü ülkeler sermaye, faiz ve döviz kurundan yalnızca birini kontrol altında tutabilmektedir (Eren ve Süslü, 2001).

Özellikle son yıllarda gelişen ülkelerde döviz kurunu kontrol ederek serbest faiz politikası uygulaması yaygınlık göstermektedir. Bunun sonucunda meydana gelen sermaye girişleri, ekonomide makroekonomik ısınma ya da balon etkisi olarak adlandırılan yapay bir genişleme etkisi ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bunların sonucunda, ulusal para arzı artacak, borsa spekülâtif olarak yükselecek, ulusal para değerlenecek, ihracat azalacak ve ithalat artacaktır. Ekonomik, siyasi veya doğal bir olay beklentilerin hemen olumsuzlaşmasına ve yabancı sermayenin ana ülkelere tekrar dönmesine ortam hazırlayacaktır (Adelman, 1999). Yakın geçmişteki finansal krizlerin çoğunda buna benzer bir gelişme gözlemlenmiştir.

3.3.2. Finansal Liberalizasyon

Finansal liberalizasyon, genellikle hükümetlerin finans sistemi ve bankacılık alanındaki denetim ve kısıtlamaları kaldırması ya da önemli ölçüde azaltması ile gelişmiş ülkelerin

uluslararası finansal faaliyetlerini ülkelerine çekmek amacıyla yapmış oldukları deregülasyon uygulamalarının sonucudur. Finansal liberalizasyon, kısaca ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak tanımlanmaktadır (Kodaz, 2014).

1980’li yıllardan itibaren gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yüksek miktarlarda sermaye akımı meydana gelmiştir. Sermaye girişleri, gelişme arzusu içindeki gelişmekte olan ülkelere büyümeyi desteklemiştir. 1980’li yılların başlarından 1990’lı yıllara kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, mali sistemlerini serbestleştirmek amacıyla bazı reformlar yapmışlardır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2000). Finansal liberalizasyon sürecinde söz konusu reformlar; küreselleşme olgusu ile ortaya çıkan ve global piyasalara entegre olmaya çalışan gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketlerini serbest bırakması, finans kurumlarının ve şirketlerin yerli ve yabancı ortaklıklara açılması, faiz oranlarını serbest bırakması ile kredi tavan uygulamalarını kaldırması, munzam karşılıkların indirilmesi veya tamamen kaldırılması gibi mali reformlardır (Irmak, 2016).

Bir ekonomide faiz oranlarının serbest bırakılması tasarrufları attırmaktadır. Artan tasarruflar ile bireyler gelirlerinin büyük bir bölümünü finansal aktif biçiminde tutmaya başlamakta ve likidite ihtiyacını azaltarak yatırımlar için gereken kredilere kolay ulaşılmasını sağlamaktadır. Yatırımların artması da ekonomik büyümeyi arttırmaktadır. Finansal serbestleşme, yatırımların finansmanı için iç ve dış kredi bulma olanağının artırılmasında ve tasarrufların yatırımlara yönlendirilmesinde büyük rol oynamaktadır (Sucu, 2005). Fakat sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile gelişmekte olan ülkelere yapılan sermaye girişi, ulusal paralarını dolara sabitleyerek sabit döviz kuru sistemini uygulayan hükümet politikalarıyla desteklenmiştir. Böylece finansal liberalizasyon sonucu oluşan yüksek reel faiz oranları, gelişmekte olan ülkelere finansal sektörün likidite krizlerinin önemli nedenlerinden biri olmuştur (Arzıtaş, 2014).

Özellikle 1990’lı yıllardan sonra görülen finansal krizlerin temelinde sermaye hareketlerinin sınırsız serbestleşmesi yatmaktadır. Küreselleşme hareketlerinin hızla artması ile sermaye hareketlerinin doğrudan yatırım faaliyetinin yerine kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketleri ortaya çıkmıştır. Kısa vadeli sermaye hareketleri ülke ekonomilerinde ciddi dalgalanmalara neden olmuştur (Eren ve Süslü, 2001).

3.3.3. Sabit Döviz Kuru Politikası

Sabit döviz kuru, yerli parayı yabancı paralara belli bir kur ile sabitleyip orada tutmaktır. Sabit döviz kuru sisteminde, döviz talebindeki herhangi bir değişiklik faiz oranları aracılığı ile ekonomiyi etkilemektedir. Döviz kurunun değeri artması sonucu ithalat artmakta, ihracat azalmakta ve dolayısıyla cari işlemler dengesinin bozulması döviz talebini arttırmaktadır. Döviz kuru sabitlendiğinden Merkez Bankası piyasaya döviz satıp, piyasadan yerli parayı çekerek döviz talebini karşılamaktadır. Para arzının daralması faiz oranlarını arttırarak ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına neden olmaktadır (Gök, 2006).

Bir ekonominin finansal kriz içerisine girmesinin en önemli nedenlerinden biri, gerçekçi olmayan döviz kuru politikası uygulamalarıdır. Sabit döviz kuru sonucu ülke parasının olduğundan daha değerli görünmesi, ülkeye yabancı sermaye girişini arttırmaktadır. Eğer bu sermaye verimli yatırımlara yönlendirilemezse, büyümenin aksine borç yükü artacaktır (Öztürk, 2003) . Gelişmekte olan ülkeler, yüksek enflasyonla mücadelede genellikle sabit döviz kuru uygulamaktadır. Sabit döviz kuruna dayalı istikrar programları enflasyonu düşürmede etkili olsa da yerli paranın aşırı değeri artmasına sebep olacağından tüketim ve ithalat artacak ve cari açık kaçınılmaz olacaktır (Çiğdem (Tufan), 2016). Cari açık bir ülkenin krize sürüklenmesinde temel faktör olup ekonominin oldukça kırılganlaşmasına neden olmaktadır.

3.3.4. Enflasyon

Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış ve paranın alım gücündeki düşme olarak tanımlanabilir. Güçlü para ile sağlanan fiyat istikrarını MB yerine getirmektedir. Fiyat istikrarının sağlanması ekonomik istikrarın sağlanması için de hayati önem taşımaktadır. Enflasyon oranındaki artışlar başta fiyat istikrarı olmak üzere, para arzı, döviz kurları ve ücretler arasındaki dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Bu bozulmalar politik sıkıntılar ile birleşince krize ya da var olan krizin daha da şiddetlenmesine neden olmaktadır (Irmak, 2016).

Genellikle güçlü para birimine sahip olmayan ekonomilerde enflasyon sorunu sık görülmektedir. Özellikle yüksek enflasyonlu ülkelerde sabit döviz kuru sisteminin uygulanması paranın dış değerini reel olarak yükselterek cari işlemler bilançosunu negatif bir şekilde etkilemektedir (Kodaz, 2014).

Enflasyon oranındaki dalgalanmalar kredi ve pazar riskinin analizini zorlaştırarak portföy riskini arttırmaktadır. Yüksek enflasyon ortamında bankalar varlık yönetiminden kar etseler de kaynak bulma ve fonlama vadelerinin farklı olması para birimi ile vade uyumsuzluklarına sebep olmaktadır (Ayhan, 2003). Diğer yandan yüksek enflasyon beraberinde yüksek ve değişken faiz oranlarını getireceğinden, bankalar yükümlülüklerini zamanında yerine getirmekte sıkıntı çekmektedirler. Bundan dolayı yüksek reel faiz oranları bankacılık krizi riskini arttırmaktadır (Demirgüç-Kunt ve Detragiache, 1998).

3.3.5. Asimetrik Bilgi, Ters Seçim ve Ahlaki Tehlike

Asimetrik bilgi, bilginin iktisadi birimler arasındaki dengesiz dağılımıdır. İktisadi taraflar arasındaki bu eşit olmayan bilgi dağılımı, iktisadi karar alma sürecinde yanlış sapmaya neden olabilmektedir. Ayrıca iktisadi birimlerin iş ahlakındaki sapmalar, taraflar arasında ters seçimle beraber kaynak dağılımında etkinsizliğe ve piyasada güvensizliğe yol açmaktadır (Mishkin, 1996).

Günümüz finansal krizlerin en önemli nedenlerinden biri olan ahlaki tehlike, işlem gerçekleşikten sonra ortaya çıkan ve taraflardan birisinin diğer taraf açısından olumsuz sonuçlanacak faaliyetlerde bulunması durumudur. Örneğin; bankadan kredi alan bir yatırımcının, aldığı krediyi yatırım dışındaki alanlarda kullanması ve zamanında geri ödeme yapmayarak bankayı zor durumda bırakmasıdır (Parasız, 2008).

Finansal sistemde taraflar arasındaki asimetrik bilgi, ahlaki tehlike ve ters seçim problemlerinin olması, kaynak dağılımı ve beklentilerdeki bozulmalar, finansal piyasalardan başlayıp ekonomi geneline yayılarak krizlere neden olabilmektedir (Mishkin, 1996).

3.4. Finansal Kriz Türleri

Genel anlamda dört finansal kriz türünden bahsedilebilir. Bunlar; para krizi, bankacılık krizi, sistematik finansal kriz ve dış borç krizidir. Finansal krizler birbirinden bağımsız olmamakla birlikte, herhangi bir şekilde başlayan bir kriz diğer kriz türlerine de sebep olabilmektedir.

3.4.1. Para Krizi

Para krizi en kısa şekliyle, ulusal paranın önemli ölçüde değer kaybetmesidir (Edwards ve Frankel, 2002). Para krizlerinin ortak özellikleri arasında ülkenin döviz rezervlerinde azalma, ülkeden hızlı sermaye çıkışı ve ulusal paranın hızlı bir şekilde değer kaybetmesi yer almaktadır (Çetinkaya, 2011).

Para krizi, ulusal paranın dış değerine yönelen spekülasyon atakları neticesinde paranın devalüe edilmesine ya da piyasalarda önemli ölçüde değer kaybetmesine ve sonunda para otoritesinin önemli ölçüde döviz rezervleri kullanmasına veya faiz oranlarını yükseltmesine sebep olan gelişmelerdir (IMF, 1998).

Para krizleri, aslında ödemeler dengesi krizi ve döviz krizi şeklinde de karşımıza çıkabilir. Eğer bir ülke sabit kur sistemi uyguluyor ve döviz rezervlerinde azalma oluyorsa ödemeler dengesi krizi olarak tanımlanabilir. Eğer ülke esnek kur sistemini uyguluyor ve uygulanan kur sistemindeki değişiklikten dolayı kriz gerçekleşiyorsa döviz krizi olarak tanımlanabilir (Çiğdem (Tufan), 2016).

3.4.2. Bankacılık Krizi

Dünyada son yıllarda ortaya çıkan bankacılık krizleri, sadece gelişmekte olan ülkelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerde de gözlenmiştir. Mali sektörün ödemeler sisteminin makul bir şekilde işlemlerini engelleyen bankacılık krizleri, hane halkı ve şirket faaliyetlerini sınırlandırmasının yanında yatırım ve tüketimde azalmalara sebep olmaktadır.

Daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülen ve mali sektördeki birçok kurumun iflasa sürüklenmesine rağmen faaliyetlerini sürdürmeye çalıştığı ‘sessiz ızdırap’ şeklinde ifade edilen banka krizleri, bir ülkenin ekonomik, siyasi ve kurumsal işleyişini bozma özelliğine sahiptir (Çeviş, 2005).

Bankacılık krizleri, genellikle bankaların yükümlülüklerini geciktirmeye zorlayan banka başarısızlıkları ve banka iflasları halinde görülmektedir. Müşterilerin mevduatlarının kendilerine ödenemeyeceği korkusuyla bankadan kaçmaları ve hükümetin bu olumsuzlukları önlemek adına kurtarma ve kamulaştırma girişimlerinde bulunmaları durumunda ya da büyük miktarda dönmeyen kredilerin olması halinde ortaya çıkabilmektedir (Caprio, 1998).

Bankacılık krizi, hem fiili hem potansiyel banka başarısızlıkları karşısında bankaların yükümlülüklerinin konvertibilitesini engellediği ve bunun sonucunda hükümetin bankacılık sektörüne büyük ölçekte finansal kaynak aktarmaya zorlandığı durum olarak görülmektedir (Çeviş, 2005).

3.4.3. Dış Borç Krizleri

Dış borç krizleri, bir ülkenin kamu veya özel sektör dış borçlarını ödeyememesi durumunda gerçekleşmektedir (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001). Dış borç krizi, bir ülkenin dış borç geri ödemesini bir süreliğine, yükümlülüklerinin tamamını ya da belli bir kısmını yerine getiremeyeceğini ilan etmesiyle başlamaktadır (Arzıtaş, 2014).

Dış borç krizinin temel özelliklerini şu şekilde sayabiliriz: i) Bu tür krizlerin en belirgin özelliği, krizlerin geçici ve bir döneme ait olması yani süreklilik arz etmemesidir. ii) Bir ülke borçlarını geri ödeme gücüne sahip olduğu halde ödemedi kaçınabilir. Kıt kaynaklarını yatırım ve üretim gibi alanlara yönlendirerek dış borç ödemelerini askıya alabilir. iii) Borçlu ülkenin beyanı ile dış borç krizi başlamaktadır. iv) Bir ülkenin likidite krizi tüm dünyanın finansal sistemine zarar verirken dış borç krizi yaşanan ülkede, sadece alacaklılar bundan zarar görmektedir (Çalışkan, 2003).

Bir ülkenin sürdürülemeyen yapısal ekonomik sorunları ülke ekonomisini krize götürebilir. Ayrıca kamu veya özel sektörün almış olduğu borçları etkin şekilde yüksek getirili yatırımlara yönlendirememesi ve yanlış riskli borçlanma yapısı (Asya Krizi'nde gözlemlendiği gibi) dış borç krizi yaratabilir (Dalyancı, 2010).

Kısaca borç krizleri bir ülkenin uluslararası kredibilitesini kaybetmesi, borçlanma imkânlarının azalması ve borçlanma maliyetlerinin artması gibi sebeplerden dolayı ülke ekonomisini olumsuz olarak etkilemektedir. Gelişmiş ülkelere göre daha az sermayeye ve daha az dövizle sahip olan gelişmekte olan ülkelere, dış borç krizleri daha fazla görülmektedir. Yapısal reformları hızlandıran politikalarla dış piyasalara güven verilebilir.

3.4.4. Sistemik Finansal Krizler

Sistemik finansal krizler, para ve banka krizlerini de içine alan finansal sistemin temel görevlerinin yerine getirilmesinde ortaya çıkan önemli potansiyel bozukluklar olarak tanımlanmaktadır (Sevim, 2012). Başka bir deyişle sistemik krizler; kredi dağıtımı,

ödemeler ve varlık değerlendirmesi gibi finansal sistemin önemli fonksiyonlarını engelleyen ve reel ekonomi üzerinde negatif etkilere neden olan şoklar olarak tanımlanmaktadır (Sever ve Demir, 2014). Finansal krizler, finansal kurumların (özellikle bankaların) ödeme zorluğu çekmesi, menkul kıymetler piyasasında hızlı çöküntülerin görülmesi ve bütün bu durumların sistematik bir şekilde gerçekleşmesi sonucunda meydana gelmektedir (Çeviş, 2005).

Marshall'a göre, sistematik finansal krizlerin temel nedenleri; firmaların finansman süreçlerinde yetersiz iç finansman kaynaklarına sahip olmaları ve dışardan fon taleplerini karşılayamamalarıdır. Sistematik finansal kriz dönemlerinde piyasadaki bir firmanın finansman sorunlarının diğer kurumları da etkilemesidir. Sistemde ortaya çıkan bu krize hükümet kesinlikle müdahale etmelidir. Özellikle iflas eden kurumların yaygınlaşması ile işlemlere taraf olmayan karar birimlerinin negatif olarak etkilenmesi durumunda kriz kaçınılmazdır (Marshall, 1998).

3.5. Finansal Krizleri Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

Çeşitli ülkelerde özellikle 1970'li yıllardan itibaren meydana gelen finansal krizler, birçok iktisatçı tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kriz öncesi hükümet davranışlarına ve finansal piyasaların yapısına odaklanan bu yaklaşımlar temel olarak on üç başlık altında toplanabilir.

3.5.1. Aşırı Borç Birikimi Yaklaşımı

Fischer, Kindleberger, Minsky gibi ekonomistlerin görüşlerine göre, gerek firmaların gerekse ülke ekonomilerinin hızlı büyüme dönemlerinde meydana gelen borç birikimi, finansal krizlerin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu borç birikimi finansal liberalizasyonu gerekli kılmakta ancak finansal liberalizasyon sonrası iyi düzenlenmemiş bankacılık sistemi, mikro ekonomik bozukluklar ve aşırı ekonomik genişleme sonucu oluşan aşırı borçluluk ve deflasyon finansal krizleri tetiklemektedir. Ayrıca piyasalarda artan eğilim sonucunda bankaların yeterli risk karşılığı ayırmaması, varlık piyasalarında yatırımcılar arasında yüksek derecede bir spekülatif faaliyete yol açmaktadır (Kindleberger, 1998).

Daralma dönemlerine geçişi aşırı borçlanma ve deflasyona bağlayan aşırı borç birikimi yaklaşımına göre, pozitif dışsal şoklar iktisadi dalgalanmadaki zirve dönemine geçiş sürecinde piyasadaki aşırı güven ve kazanç beklentisi aşırı borçlanmaya ve yatırımlara sebep olmaktadır. Aşırı borçluluk likidite sıkıntısına yol açarak kredi veren ve alanlarda panik, satışlarda baskı, mevduatta daralma ve paranın dolaşım hızında yavaşlamaya sebep olmaktadır. Bunların sonucunda fiyatlar genel seviyesi ve yatırımların değerindeki düşüşler iflaslara yol açmaktadır. Karlardaki düşüş ise üretim, ticaret ve istihdamda daralmalara neden olmaktadır. Beklentilerin bozulması ve güven kaybının stokları artırması durumunda nominal değişkenlerde düşüş olurken reel değişkenler yükselmektedir. Süreç kendini yeniden tekrarlayarak bu şekilde devam etmektedir (Fisher, 1933).

3.5.2. Bankacılıkta Yaşanan Panik

Friedman, Schwartz ve Cagan gibi Monetaristler tarafından ileri sürülen bu yaklaşıma göre, yüksek enflasyon, bankacılık sektöründe paniğe sebep olmaktadır. Böyle bir durumda daraltıcı para politikasının ekonomideki etkisi azalmaktadır. Bankacılıkta yaşanan panikler, para arzı üzerindeki etkileri ve buna ilaveten ekonomiyi etkilemeleri bakımından önemlidir. Para arzındaki daralmanın önemli kaynaklarından biri olan bankacılık panikleri, genel ekonomik faaliyetlerde daralmaya sebep olmaktadır (Obstfeld, 1984).

Bankacılık panikleri ve devamında gelen parasal istikrarsızlığa engel olmak için MB son kredi mercii görevini üstlenmelidir. Servette hızlı düşüşe neden olurken para arzında hızlı bir düşüşe neden olmayan ve bankacılık paniği taşımayan olaylar, MB'nın müdahalesini gerektirecek reel bir kriz olarak tanımlanamaz. Bankacılıkta yaşanan panikler, genelde kısa vadeli borç toplamının, kısa vadeli varlık miktarını aştığı durumda ortaya çıkmaktadır. Schwartz, bu tür krizleri yalancı (pseudo) kriz olarak tanımlamaktadır (Radalet ve Sachs, 2000).

3.5.3. Belirsizlik Teorisi

Knight, Keynes, Schumpeter, Meltzer, Guttentag ve Herring teoriye katkı yapan önemli isimlerdir. Belirsizlik teorisi, geleceğe ilişkin beklentilerin açıklanamadığı durumlarda ve

gelecekteki getirilerin olasılık dağılımlarıyla modellenemediği koşullarda karar almanın önemini vurgulamaktadır (Akdiş, 2000).

Bu teoriyi ileri süren ekonomistler, finansal krizleri açıklamada, belirsizliğin tek faktör olmadığını kabul etmekle birlikte, belirsizliği zorunlu bir unsur olarak görmektedirler. Ekonomi piyasasındaki yatırımcıların beklentileri ve fiili politika sonuçları arasındaki etkileşim temel unsur olmakta ve bu etkileşim finansal krizlere yol açmaktadır (Yavaş, 2007).

3.5.4. Rasyonel Beklentiler Teorisi

Flood, Garber, Blanchard, Watson ve Krugman'ın öncülük ettiği bu yaklaşıma göre, finansal piyasalardaki istikrarsızlıklar fiyat değişimlerinde beklenen değişimler ile açıklanmaktadır. Örnek verilecek olursa, işçi sendikaları bekledikleri devalüasyonu dikkate alarak işgücü ücret düzeylerini daha yüksek talep ederlerse, ulusal sanayinin girdiği bu panik sebebiyle paranın devalüe edilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Fiyatı belirleyen unsur, temel faktörlerden bağımsız olabilse de fiyatlardaki değişim geçmiş dönemlerdeki fiyat hareketlerine bağlıdır. Bu yönde bir beklenti de finansal paniğe neden olmaktadır (Yavaş, 2007). Rasyonel Beklentiler Teorisi'ne göre, finansal krizler varlık fiyatlarındaki sapmalarla yani varlığın cari fiyatı ile beklenen fiyatı arasında farklılıklar ile açıklanabilir. Fiyat sapmalarının temel sebebi, uygulanmakta olan sisteme yönelik karar birimlerinin gerçekleştirdikleri hücumlar olarak görülmektedir. Örneğin; 1960 ve 1970'li yıllarda geçerli olan sabit döviz kuru sisteminin (Bretton Woods Sistemi) yıkılışı, geniş ödemeler bilançosu açıklarının devam edeceğini tahmin eden yatırımcıların beklentilerindeki kötüleşmeler sonucunda ortaya çıkan spekülasyonlu hücumlara bağlanmıştır. Ayrıca para otoritesinin bu sabit kur sistemini sürdürebilecek düzeyde yeterli döviz rezervlerine sahip olmamasının bu süreci hızlandırdığı vurgulanmaktadır (Çeviş, 2005).

3.5.5. Kredi Tayınlaması

Belirsizlik ortamında kredi taleplerinin artması durumunda ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerini ortadan kaldırmak için bankalar veya kredi kuruluşları faizleri arttırmak yerine kredi tayınlaması (credit rationing) yapabilirler. (Demirci, 2005). Bankalar kredilerin geri ödenmeme riskini almak istemedikleri için, çoğu zaman kredi tayınlamasına

gitmektedirler. Finans piyasasında kredi talebi arttıkça, krediye konu olan projelerin riski de artıyorsa, ödünç verenlerin arz-talep dengesini korumak için faiz oranlarını arttırması gerekmektedir. Faiz oranı arttıkça, düşük riskli projeler yüksek faiz oranlarıyla kredi kullanamayacaklarından dolayı piyasayı terk edecekler ve piyasada yalnızca yüksek risk grubundan kredi talep edenler kalacaktır. Faiz oranlarının her artışında risk de artacak bankalar ise bu durumdan kendilerini korumak için faiz oranı ne kadar artarsa artsın kredi taleplerini reddederek kredi tayinlemasına başvuracaklardır (Dağılgan, 2011).

3.5.6. Asimetrik Bilgi Teorisi

Finansal krizleri anlamak için asimetrik bilgi teorisi ile krizlerin nasıl ortaya çıktığı üzerinde durmak gerekir. Asimetrik bilgi sorunu, finansal piyasalarda var olan iktisadi karar birimlerinin birbirlerinin kararları ve davranışları hakkında eksik bilgiye sahip olmalarıdır. Asimetrik bilgi sorunu piyasada iki ana probleme yol açmaktadır. Finansal işlemde önce meydana gelen ters seçim ve finansal işlem gerçekleştikten sonra meydana gelen ahlaki tehlike problemleridir (Çeviş, 2005).

Mishkin finansal krizi, ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarının kötü şekilde yaşandığı, mali piyasalarda ortaya çıkan bir bozulma olarak tanımlamaktadır. Mali piyasalar bu bozulmalar nedeniyle, çok verimli yatırım imkanlarına fon sağlama konusunda eksik kalmaktadır. Finansal bir kriz, etkin şekilde çalışan finansal piyasaların yetersizliğine neden olmaktadır. Söz konusu durum ekonomide daralma olması anlamına gelmektedir (Mishkin, 2001).

3.5.7. Ters Seçim Sorunu

Taraflar arasında sözleşme öncesi ortaya çıkan bir sorun olup farklı özellikteki malların asimetrik bilgi nedeniyle tek bir fiyattan satılmasıyla oluşmaktadır. Böyle bir ortamda piyasada çok fazla düşük kaliteli mal satılırken çok az kaliteli ürün satılmaktadır (Altınöz, 2013).

Ters seçim problemine örnek olarak, müşterilerine verdiği kredinin geri dönme olasılığının düşük olduğunu bilen banka, bu krediye karşılık çok yüksek faiz oranı ödemeyi kabul ettirir. Bundan dolayı banka krediyi ilk sırada alabilmektedir. Kredinin bu müşteriye verilmesi asimetrik bilgi sorunundan dolayı ters seçim problemini oluşturmaktadır.

Finansal piyasalarda ters seçim sorununu ortadan kaldırmak için yatırım projelerini finanse eden firma ya da kişiler hakkında piyasaya tam bilgi sağlamak gerekmektedir (Mishkin, 1998).

3.5.8. Ahlaki Tehlike Sorunu

Finansal işlem gerçekleşikten sonra ahlaki tehlike problemi ortaya çıkmakta olup piyasadaki tarafların birbirini iyi gözlemleyemediğini ifade etmektedir. Borç verme işleminden sonra ortaya çıkan ahlaki tehlike durumunda, borç verenin, borçlunun ödünç aldığı fonları geri ödeme ihtimalini azaltacak ve geri ödemeyi riskli hale getirecek aktiviteler içine girmesi, borç verenin bu durumları ödünç verme işleminden önce öğrenmesiyle, borç vermeyi reddedecek olmasıdır. Borç alanın ahlaki olmayan faaliyetlerde bulunması ile borç vereni riske atması asimetrik bilginin bir sonucudur (Mishkin, 1996).

Ahlaki tehlike durumunda, kredi alan yüksek riskli projelere yatırım yapmaktadır. Yüksek getiri elde ederse bundan kazançlı çıkmakta, sermayeyi kaybetmesi durumunda ise bu kaybın önemli kısmı kredi verene yüklenmektedir. Bu durumda, finansal sistem ödünç vereceği kaynağı kaybetmek yerine, az sayıda güvenilir müşteriye kredi vermeyi tercih etmekte, bu da finansal sistemin etkin çalışmasını engelleyerek piyasa dengesinde bozulmaya neden olmaktadır (Aras ve Müslümov, 2004).

3.5.9. Finansal Kırılganlık Teorisi

Fisher ve Minsky, ekonomik büyüme sürecindeki aşırı borçluluk problemini açıklamak için kırılganlık kavramını kullanmıştır. Finansal kırılganlık, kırılgan bir yapıya sahip finansal sistemin mevcut fonksiyonlarını bazı geçici durumlar nedeniyle aksatmasıdır. Özellikle konjonktürel dalgalanmaların arttığı dönemde oluşan kırılgan yapı, küçük aksaklıklara ya da değişmelere karşı sistemin büyük tepki vermesi ve bozulduktan sonra sistemin tekrar eski sürecine dönmemesidir. Finansal kırılganlık firmaların, hane halklarının ve diğer ekonomik karar birimlerinin gelir akımı ve bilançolarına bağlıdır (Çeviş, 2005).

Finansal sektördeki kırılganlıklar finans sektörünün doğası, işleyişi ve kredi ilişkisinin yapısından kaynaklanmaktadır. Finansal kırılganlığın bankacılık krizlerine bağlı olarak

makro-ekonomik ve ekonomik etkilerinden söz edilebilir. Makro-ekonomik etkileri; yüksek faiz oranları, emisyondaki artış, daralan kredi hacmi, harcama ve talebin düşmesi, tasarruf ve yatırımın azalması, diğer sektörlerdeki üretim ve kamu maliyetinin olumsuz etkilenmesidir. Ekonomik etkileri; mali sistem, ekonomik performans ve varlık fiyatları üzerindeki etkilerdir (Kutluay, 2011).

3.5.10. Para Arzının İçselliği

MB ekonomide üretilen para miktarını uyguladığı çeşitli politikalarla etkileyebilmektedir. Ayrıca MB açık piyasa işlemleri ve reeskont kredileri ile piyasadaki para arzını arttırabilmekte ve azaltabilmektedir. Bu durum Para arzının içselliği yaklaşımına dayanmaktadır. MB banka rezervlerini arttırmak amacıyla açık piyasa işlemleri uygulayarak tahvil ve bono alımı yapmaktadır. Bankalardan alınan tahvil ve bono sonucu bankaların menkul değerler portföyü daralmakta, rezervleri artmakta böylece ekonomiyi genişletici özellik taşımaktadır (Paya, 2002).

MB reeskont politikaları ile banka rezervlerini ve kredi arzını etkileyebilmektedir. Post Keynesyenler para arzının belli durumlarda içsel olabileceğini savunmuşlardır. Ayrıca merkez bankasının para arzı üzerindeki kontrol gücünü reddetmemekle birlikte bu kontrolün piyasalara bırakılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Davidson, 1989).

Pollin (1991), para arzının içselliğini iki teorik yaklaşımla açıklamaktadır. Uyum sağlayıcı içsellik teorisine göre, bankalar ve diğer aracı kuruluşlar yetersiz rezerv problemi ile karşılaştıklarında, MB açık piyasa işlemleri ile rezervleri arttırarak veya bankaların iskonto penceresinden ihtiyacı olan likiditeyi sağlamasına olanak tanıyarak çözmektedir. MB bu rezervleri reeskont penceresi aracılığıyla temin etmek zorunda olduğundan rezerv ihtiyaçları ile ilgili bir kısıtlama yoktur. Yapısal içsellik teorisine göre, MB'nın borçlanılmayan rezervlere kısıtlama getirerek kontrol altında tutmaya çalışması mevcut rezerv üzerinde önemli miktar kısıtlamalarına sebep olmaktadır. Bu kısıtlama ile faiz haddi üzerinde yukarı yönlü baskı finansal yeniliklere, finansal piyasaların yeterli rezerv sağlayamaması ise bu piyasalarda artan istikrarsızlığa neden olmaktadır (Pollin, 1991).

3.5.11. Rassal Çekme Riski Yaklaşımı

Diamond ve Dybvig tarafından ileri sürülmüştür. Rasyonel beklentilere dayalı bu yaklaşıma göre, banka istikrarsızlığı kaçınılmazdır. Banka varlıkları içinde likit varlıkların oranı az olup likit olmayan varlıkların likit varlığa dönüşmeleri belli zaman almaktadır. Bu süreçte mevduat sahiplerinin paralarını geri çekmek istemeleri halinde, bankalar zor durumda kalmaktadır (Karacan, 1997).

Herhangi bir şok, sistemdeki bazı bankalara, bankacılık sisteminin tümüne veya genel olarak ekonomiye olan güvende azalmaya sebep olur ve mevduat sahipleri mevduatlarını almak için bankalara hücum ettiklerinde sistemdeki bazı bankaları ve sonra da tüm bankacılık sistemini iflas ettirebilmektedir (Çolak, Ardor ve Tuncay, 2001).

Modelin iki önemli varsayımı vardır. Bunlardan birincisi, bankalardan mevduat çekiminin tesadüfi olmasıdır. Bunun arkasında makro-ekonomik dengesizlikler, olumsuz açıklamalar veya söylentiler olabilmektedir. İkincisi ise, parayı çekmeye önce gidenin parasını alabilmesi, sonra gidenin parasını alamamasıdır (Diamond ve Dybvig, 1983).

3.5.12. Şişkinlikler Teorisi

Wilson-Sylla-Jones ve Schwert tarafından ileri sürülen yaklaşıma göre, borsalardaki değişkenlikle krizler arasında bir bağlantı vardır. Şişkinliklerden dolayı menkul kıymet borsalarındaki değişkenlik normalden daha yüksek seyretmekte olup hisse senedi spekülasyonunu finansa etmeye yönelik kredi talebi patlamaktadır (Ural, 2003). Böylece gecelik faiz oranları olağanüstü şekilde yükselmekte, menkul kıymetlerin fiyatları çökmektedir. Finansal sermayenin tahsis mekanizmasının çökmesi, ekonomik faaliyetleri sınırlandırmakta ve resesyona sebep olmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kısa ve uzun vadeli faizler arasındaki yüksek farklar ve hisse senedi getirilerindeki olağanüstü değişkenler, krizlerin ortaya çıkma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Karacan, 1997).

3.5.13. Kindelberger Finansal Kriz Yaklaşımı

Fischer ve Minsky'nin öncülük ettiği yaklaşıma göre, ekonomilerdeki bazı dalgalanmaların meydana getirdiği kar fırsatları, yatırım miktarını arttırarak yatırım balonuna yol açmaktadır. Kindelberger'e göre bu durum, nakit kaynakların mallara dönüşmesini kapsayan "spekülatif çılgınlık" ve ticaret hacminin genişlemesi ile "sıkışıklık" durumlarına

sebeptir. Ayrıca bazı ekonomik olaylar paniğe neden olarak malların hızla paraya çevrilmesiyle sonuçlanabilmektedir. Kindleberger, krizin yayılarak uluslararası ortama taşınmasında bankacılık sisteminin sermaye akımlarının uluslararasılaşmasında psikolojik faktörlerin, mal ve faiz arbitrajlarının önemli olduğunu belirtmiştir (Bulut, 2009).

Uluslararası finansal sistem aracılığıyla krizler farklı ülkelere yayılmaktadır. Tarihsel boyutta aşırı ticaret (overtrading), bir ülkeden diğerine yayılma şeklinde olup birçok yayılma kanalı vardır. Dış ticaret ve yabancı menkul kıymetler aracılığıyla ülke pazarlarına doğrudan etki söz konusudur. Bir ülkedeki aşırı ticaret, sermaye akımlarıyla beslenerek yabancı ülkelere mal ve varlık satın alımlarına neden olabilmektedir. Oluşan parasal genişleme, fiyatlarda aşırı artışa yol açarak krediyle borçlanmayı desteklemektedir (Kindleberger, 1978).

Parasal genişleme sonrası bir krizin tepe noktasında meydana gelen spekülasyon patlamaları söz konusu ise, ekonomik depresyondan bahsedilebilir. Aksine parasal genişleme sonrası bir depresyon olmadıkça devresel dalgalanmalar söz konusu değildir. Kindleberger ekonomideki her genişleme döneminin aşırı olmadığını ve her genişleme döneminden sonra illaki panik süreci başlamayacağını ifade etmektedir (Dağlı, 2011). Yani ekonomideki her genişlemenin ardından finansal kriz gelecek diye bir kural yoktur. Bazı ekonomi politikaları (MB'lerinin nihai kreditor olarak müdahale etmesi gibi) krizi önleyebilmektedir (Demirci, 2002).

BÖLÜM IV

FINANSAL KRİZ DÖNEMLERİNDE KAMU HARCAMALARI VE BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1998-2018 TÜRKİYE ÖRNEĞİ

4.1. 1990-1997 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler

Türkiye 1980 öncesi yüksek enflasyon, işsizlik, dış borç, ihracat ve ithalattaki durgunluklarla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu problemlere ek olarak ülkenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık da eklenince, krizden kurtulmak için 24 Ocak 1980’de IMF ile yapılan anlaşma gereği, büyük çaplı reformlar içeren istikrar programı yürürlüğe konulmuştur.

Türkiye ekonomisinde küreselleşme anlamında büyük dönüm noktası olan 24 Ocak 1980 kararlarıyla; döviz kuru, kambiyo, dış ticaret rejimi, serbest sermaye hareketleri gibi liberal politikalar uygulamaya başlanmıştır. Bu kararlar ile küreselleşmeyi temel alan ekonomik dönüşüm hızlanmış, piyasa ekonomisinin etkinliğini arttırmak için kamu kesimi ölçeğini azaltma kararı alınmıştır.

24 Ocak 1980 kararları ile ihracat artmış, ödemeler dengesi açıkları azalmış, üretim kapasitesinin genişlemesi ile ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. 1988’e kadar fiyatlar kontrol altında tutulabilmiş, sonrasında ise ücret artışlarını enflasyon artışından düşük tutma politikası bırakılmış ve değerli kur politikası uygulanmıştır. 1984-1990 döneminde dış borç geri ödemeleri artmış ve bu ödemeler genelde iç borçlanmayla karşılanmıştır. Bu durum faiz oranlarını arttırarak, kısa vadeli sermaye hareketlerini hızlandırmış ve 1990’da zirveye ulaşmıştır (Karluk, 1999).

1980’lere kadar birçok gelişmekte olan ülke gibi ithal ikameci bir sanayileşme politikası benimseyen Türkiye, 1980 sonrası dış satıma dayalı bir ekonomik yaklaşımı benimsemiş ve Türk finans sistemi olabildiğince serbestleşmiştir. Türkiye ekonomisi 1990’lı yıllarda sermaye tabanlı kriz ve bunalımlara karşı oldukça hassas bir denge içerisinde ve giderek

sıklaşan aralıklarla yaşanan bir kriz sürecine girmiştir. 24 Ocak kararlarıyla başlayan ve 1990 sonrası da devam eden yanlış iktisadi politikalar mali hassasiyeti daha da arttırmıştır. Türkiye sırasıyla 1994, 2000 ve 2001 ve 2008 krizleri ile sarsılmıştır.

Türkiye ekonomisinde özellikle 1989 sonrası kamu kesimi gelir gider dengesi önemli ölçüde bozulmuştur. Normal gelirlerle karşılanamayan kamu kesimi açıkları uluslararası sermaye piyasasından borçlanılarak karşılanmaya çalışılmıştır. İç ve dış borçlanma ciddi boyutlara ulaşmıştır. Mali piyasaların erken ve aşırı ölçüde serbestleştirilmesi, Türkiye’deki iktisadi dengeyi daha fazla bozmuştur (şahin, 2011).

1990’lı yıllarda Türk Lirası’nın yabancı para karşısında reel olarak değerlenmesi ihracatı azaltırken ithalatı arttırmıştır. Bu yüzden 1993’de ödemeler bilançosu ve dış ticaret açıkları ciddi derecede artmıştır. Finansal piyasalardaki belirsizlik ve döviz kurundaki aşırı dalgalanmalar, giderek artan bütçe açıkları ve artan fiyatların neden olduğu iç dengesizlikler dış dengeyi de bozmuştur. Açıkları finanse etmek için bankalardan borçlanması bankaların kaynak kullanımını sınırlandırmıştır (Karluk, 1999). Ekonomideki belirsizlikler, Körfez Savaşı ve terörle mücadele nedeniyle KİT açıkları, altyapı yatırımları, ücret ve maaşlar artmıştır (Bahçeci, 1997).

1994 yılında kamu açıklarındaki artışa rağmen faizlerin düşük tutulması, devlet tahvillerine olan talebi azaltmış ve piyasada artan likiditenin dövize yönelmesine sebep olmuştur. Mevcut rezervlerle karşılanamayan borçların ödenmeme riski ülkede belirsizlik ortamı yaratarak sıcak paranın çıkışına zemin hazırlamıştır. Başlıca borç yükü altındaki bankaların zor duruma düşmesiyle piyasadaki kriz ortamı derinleşmiş ve devalüasyon beklentisi artmıştır. Bir yandan bozulan gelir dağılımı diğer yandan mali piyasalardaki kredibilite bunalımı kriz ortamının doğmasına neden olmuştur (Çokgezen, 2010).

MB’nın açık piyasa işlemleri ile piyasaya yaptığı müdahaleler tek başına yeterli olmayıp 1994’ün ilk çeyreğinde Türkiye’deki iktisadi denge daha fazla bozularak finansal krize sürüklenmiştir. 1994 bankacılık ve finans krizi, MB’nın piyasaya yeterince müdahale edecek kadar rezervi olmamasından dolayı tüm bankacılık sektörünü ve ekonomiyi etkilemiştir.

13-14 Ocak 1994’te sırasıyla Moody’s ve Standart & Poor’s Uluslararası Derecelendirme Kuruluşları’nın Türkiye’nin kredi notunu düşürmeleriyle devalüasyon beklentisi krize dönüşmüştür. TCMB piyasanın dolar talebini karşılayabilmek için döviz rezervlerini kullanmak zorunda kalmıştır. 24 Aralık 1993’de 14.147 olan Dolar/TL paritesi, 27 Ocak

1994’de 17.215’e yükselmiştir. Yaklaşık % 22 oranında bir devalüasyon yapılmıştır. Ancak bu devalüasyon sonrasında da TL’nin değer kaybı artmıştır. TCMB’nin döviz piyasasına müdahalesi krizi ortadan kaldırmamıştır (Kaykusuz, 2014).

Tablo 2. Makroekonomik Göstergeler (1990-1997)

Yıllar	GSYH Büyüme Hızı %	Kişi Başına GSMH \$	Enflasyon TÜFE %	Enflasyon TEFE %	İşsizlik Oranı %	İstihdam Oranı %	Dış Tic. Dengesi Milyar \$	Cari İşl. Denge / GSMH	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1990	9,4	2.682	60,3	52,3	8,0	52,1	-9.555	-1,74	58,1
1991	0,3	2.621	65,9	55,4	8,2	52,3	-7.340	0,17	64,6
1992	6,4	2.708	70,1	62,1	8,5	51,2	-8.190	-0,62	64,3
1993	8,1	3.004	66,1	58,4	8,9	47,5	-14.160	-3,60	52,1
1994	-6,1	2.184	106,3	120,7	8,6	50,0	-4.216	1,99	77,8
1995	8,0	2.759	88,0	86,0	7,6	50,0	-13.212	-1,38	60,6
1996	7,1	2.928	80,4	76,0	6,6	50,2	-10.582	-1,33	53,2
1997	8,3	3.079	85,7	81,8	6,8	49,0	-15.358	-1,37	54,1

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2013, BUMKO Ekonomik Göstergeler 1950-2018.

1990–1997 dönemi makroekonomik göstergeleri Tablo 2’de verilmiştir. Söz konusu dönemde büyüme hızı yıllar itibari ile dalgalanmalar gösterirken 1994 yılında negatif büyüme gerçekleşmiştir. 1994 yılında krizin etkisiyle makroekonomik istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olan enflasyon % 120’lerde gerçekleşmiştir. 1990 yılında dış ticaret açığı 9.555 milyar dolar iken dönem sonunda 10.443 milyar dolara yükselmiştir. 1994 öncesi Türkiye’de 3,6 milyar dolar olan cari işlemler açığı / GSMH oranı krizi etkileyen diğer bir faktördür. 1994 krizi kısa süreli olmakla birlikte etkisi oldukça derin hissedilmiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı hükümet tarihine “5 Nisan 1994 Kararları” olarak kaydedilen istikrar programı kaçınılmaz olmuştur.

5 Nisan Kararları olarak adlandırılan ekonomik istikrar politikaları, ekonomik dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve yapısal uyum programlarını hızlandırmak amacıyla

kabul edilmiştir. Bu kararlar, ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği ile kamunun yeniden yapılandırılmasını hedefleyen yapısal düzenlemeleri öngörmüştür (Parasız, 1995).

1994 krizinin üstesinden gelmek için alınan 5 Nisan Kararları'nın amaçları: i) TL'ne istikrar kazandırmak, enflasyonu düşürmek, ihracatı arttırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmada sürdürülebilirliği sağlamak, ii) Ekonomik istikrarın yanında istikrarda sürekliliği sağlayacak yapısal reformlar gerçekleştirmek, iii) Ekonominin rekabet gücünü dikkate alarak verimli istihdamı destekleyen gelir elde etmek, iv) Sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, piyasa mekanizmasının tam anlamıyla işlemesini sağlayan ve sosyal dengeleri dikkate alan bir devlet yapısına geçmektir (Karluk, 2009). Bu kararlar bağlamında harcama kısıcı önlemler şu şekilde sıralanabilir (Parasız, 1995):

- Mevcut bütçe ödeneği dikkate alınarak, memur maaş artışlarının sınırlandırılması,
- Yatırımları hızlandıran ödeneklerin durdurulması,
- İşçilerin fazla mesai ücretlerine dair ödeneklerin kısıtlanması,
- Personel ihtiyacı, kurumlar arasında nakil ile karşılanarak personel alımlarının dondurulması,
- Merkezi hükümet ve mahalli idarelerin geçici olarak işçi istihdamının sınırlandırılması,
- Yeni kamu yatırımlarının yapılmaması,
- Kamu harcamalarında artışa sebep olan ücret dengesizliklerinin ortadan kaldırılması,
- Savunma ve güvenlik harcamaları hariç cari harcamaların kısıtlanması gibi kararlar alınmıştır.

Bir ekonomide kamu ekonomisinin büyüklüğünü gösteren temel ölçü kamu harcamaları miktarıdır. 5 Nisan 1994 ekonomik istikrar programı ile genel anlamda çeşitli bütçe kısıtlamaları yoluyla kamu giderlerinin azaltılması amaçlanmıştır. 5 Nisan Kararları kısa dönemde olumlu sonuçlar vermesine rağmen, uzun dönemde bütçe açığı, enflasyon, işsizlik gibi problemleri ortadan kaldırmamıştır. Dönem içerisindeki kamu harcamalarının gelişim seyri Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. 1990-1997 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Bin TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar / GSMH (%)	GSMH Cari Fiyatlarla (Bin TL)	GSYH Cari Fiyatlarla (Bin TL)
1990	67.193	76.6	16.9	397.177	541.087
1991	130.263	93.9	20.5	634.393	867.420
1992	221.658	70.2	20.0	1.103.605	1.505.131
1993	485.194	120.7	24.2	1.997.323	2.728.240
1994	897.296	83.4	23.0	3.887.893	5.325.283
1995	1.710.647	90.6	21.7	7.854.887	10.685.803
1996	3.940.163	130.3	26.3	14.978.067	20.335.298
1997	7.990.749	102.8	27.1	26.694.889	39.695.498

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014, TÜİK Verilerine Göre Uyumlaştırılmış GSYH Cari Fiyatlarla 1923-2017.

Tablo 3’te görüldüğü gibi kamu harcamaları rakamsal olarak sürekli artma eğiliminde olmuştur. 1990 yılında 67.193 milyar TL olan kamu harcaması, 1997 yılında 7.990.749 milyar TL’na yükselmiştir. Bu dönemde kamu harcamalarındaki artış nedenleri (Kanca ve Bayrak, 2015);

- ✓ Yüksek faiz oranları,
- ✓ Artan kamu yatırımlarının neden olduğu maliyetler,
- ✓ Tarımsal ürünlere sağlanan sübvansiyonların devam etmesi,
- ✓ Kamuda devam eden istihdam politikaları ve bunun neden olduğu maliyetler,
- ✓ Mahalli idareler ve döner sermayelerin yapmış oldukları fazladan harcamalar gibi birçok faktör sayılabilir.

Krizin etkisiyle kamu açığının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin artması, borçlanmayı kaçınılmaz kılmıştır. Bu durum reel faizleri daha da yükselterek bütçe üzerindeki faiz yükünün artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla kamu borç yükü artarak kamu açığı-kamu borcu- kamu yüksek faizi gibi bir döngüye neden olmuştur. Tablo 3’te görüldüğü üzere özellikle 1990’lı yılların ortasından itibaren kamu harcamaları hızlı bir şekilde artmıştır.

Bu artışın temel nedeni; bütçe içerisindeki faiz harcamalarının yüksek seviyelerde seyretmesidir (Akçağlayan ve Kayıran, 2010).

1995 yılında ekonomi yeniden büyüme eğilimine girmiştir. Fiyatlar genel düzeyinde ilk etapta düşme gözlenirken kısa süre sonra tekrar artış görülmüştür. Fiyat artışları istikrar programı öncesine dönerek %70'lerde gerçekleşmiştir. Bu süreçte GSMH gerilerken enflasyon yükselmiştir. Bunun nedenleri (Eğilmez, 2008);

- i) Maliye politikası önlemleri tek başına uygulanırken piyasadaki fazla likiditeyi azaltacak para politikaları uygulanmaması,
- ii) Siyasal iktidara duyulan güvensizliğin devam etmesi,
- iii) İstikrar programının uygulanması sürecinde kurumsal yapılanmaya dayalı önlemlerin alınamaması,
- iv) Sübvansiyonların kısıtlanması politikasındaki ciddi sapmalar,
- v) Hazine'nin kısa vadeli borçlanmaya devam etmek zorunda kalması sonucu piyasadaki belirsizliğin artması,
- vi) 1994 sonuna doğru önce ara seçim sonra erken genel seçime gidilmesi ile siyasi istikrarsızlığın oluşması istikrar programına olan güveni yok etmiştir.

Tablo 4. Konsolide Bütçe Gider Gerçekleşmeleri 1990-1997 (Bin TL)

Yıllar	Cari Harcamalar	K.B.H. Payı (%)	GSMH Payı (%)	Yatırım Harcamaları	K.B.H. Payı (%)	GSMH Payı (%)	Transfer Harcamaları	K.B.H. Payı (%)	GSMH Payı (%)
1990	33.452	48,9	8,4	9.882	14,49	2,5	25.021	36,60	6,3
1991	60.536	45,73	9,5	19.038	14,36	3,0	52.827	39,91	8,3
1992	114.443	50,78	10,4	32.691	14,50	3,0	78.264	34,72	7,1
1993	205.448	41,88	10,3	57.565	11,75	2,9	227.425	46,37	11,4
1994	347.262	38,47	8,9	77.016	8,53	2,0	478.176	52,99	12,3
1995	645.945	37,46	8,2	102.989	5,97	1,3	975.260	56,57	12,4
1996	1.286.240	32,47	8,6	255.356	6,45	1,7	2.419.712	61,08	16,2
1997	2.788.298	34,63	9,5	640.134	7,95	2,2	4.621.820	57,41	15,7

Kaynak: BUMKO Konsolide Bütçe Giderleri 1990-2003.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, 1990-1998 döneminde kamu harcamalarının alt kalemleri olan cari, yatırım ve transfer harcamaları sürekli artma eğiliminde olmuştur. 1994 kriz döneminde kamu harcamalarını incelediğimizde istikrar programının amaçları doğrultusunda cari harcamalar ve yatırım harcamalarının GSMH payı 1993 yılına kadar artmış, 1994 yılında azalmaya başlamıştır.

1995 yılında kamu kesimi açığı %5,2'ye düşse de 1997'de %9,5'a yükselmiştir. 1997 yılında ekonomideki en büyük problem yine kamu açıklarındaki artış olmuştur (Kurtoglu, 2012). Dönemin siyasi ortamı ve 28 Şubat süreci sonrasında finansal piyasalarda ve siyasette yaşanan belirsizlik reel faiz ve enflasyonu arttırırken iç borç problemine yol açmıştır (Yavaş, 2007).

Tablo 5. Bütçe Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalar İçindeki Payı, 1990-1997

Yıllar	Cari Harc.	Personel Harc.	Diğer Cari Harc.	Yatırım Harc.	Transfer Harc.	Faiz Ödemeleri	KİT'lere Transferler	Sos. Güv. Kur.
1990	48,9	38,8	10,1	14,5	36,6	20,4	1,8	1,8
1991	45,7	37,2	8,5	14,4	39,9	18,2	9,4	1,2
1992	50,7	41,7	9,0	14,5	34,7	17,9	3,7	1,8
1993	41,9	34,6	7,3	11,7	46,4	23,7	5,3	2,8
1994	38,5	30,3	8,2	8,5	53,0	33,1	2,3	4,4
1995	37,4	29,1	8,3	6,0	56,6	33,4	2,7	6,3
1996	32,5	24,6	7,9	6,4	61,1	37,8	1,3	8,5
1997	34,7	25,8	8,9	8,0	57,4	28,3	1,5	9,7

Kaynak: BUMKO Konsolide Bütçe Giderleri 1990 – 2003.

Tablo 5'te bütçe harcamalarının toplam harcamalar içindeki yapısına baktığımızda, en yüksek payı transfer harcamaları oluşturmuştur. 1990 yılında %36'larda olan transfer harcamaları 1997 yılında %60'lara ulaşmıştır. Transfer harcamaları içinde iç ve dış faiz ödemelerine ayrılan pay transfer harcamalarının %50'sinden fazladır. 1994 yılından itibaren Sosyal Güvenlik Kurumu'na ayrılan pay daha da artmıştır. KİT'lere yapılan transferler 1993'den itibaren düşük seyretmiştir. İncelenen dönemde cari harcamalar içindeki en önemli pay personel harcamalarına aittir. Dönem başında cari harcamalar %50'lerde iken %30'lara gerilemiştir. Yatırım harcamaları ise dönem başında %15 civarında iken dönem sonuna %8'lere gerilemiştir.

1997 Güneydoğu Asya ve 1998 Rusya krizlerinin etkisi ile bütün gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'de de yurtdışından sağlanan fonların vadeleri kısalmış ve maliyetleri artmıştır. Türkiye'de finansal piyasalarda oluşan güvensizlik yabancıların fonlarını çekmesine sebep olurken, sermaye girişlerini durdurmuştur.

1990-1998 yılları Türkiye ekonomisinin 1980'li yılların baskısından kurtulmaya çalıştığı ve çalkantıların yaşandığı karmaşık bir dönemdir. 1990'ların sonuna, oldukça yüksek ve giderek artma eğilimi gösteren borç yükü ile girilmiştir. 1948 yılında ilk dış borcu Marshall yardımı ile alan Türkiye'nin 1980'lerin başında yaklaşık olarak 14 milyar dolar olan dış

borç yükü 1990 yılında 40 milyar dolara yükselmiştir. İç borç yükü ise yaklaşık olarak 1980'lerin başında 720 milyar dolar iken 1990 yılında 57 trilyon liraya yükselmiştir (Balseven ve Önder, 2009).

Türkiye ekonomisinin sık sık krize girmesinin temel nedenlerin başında siyasal istikrarsızlık gelmektedir. Bu durum Tablo 6'da 1989'dan günümüze kadar iktidara gelen hükümetlerin listesine baktığımızda apaçık görülmektedir.

Tablo 6. 1989 – 2018 T.C. Hükümetleri

TC Hükümet No	Hükümetin Adı (Başbakan)	Hükümetin Başa Geldiği Tarih
47	Yıldırım Akbulut	09.11.1989
48	1.Mesut Yılmaz	23.06.1991
49	7.Süleyman Demirel	21.11.1991
50	1. Tansu Çiller	25.06.1993
51	2. Tansu Çiller	05.10.1995
52	3. Tansu Çiller	30.10.1995
53	2. Mesut Yılmaz	06.03.1996
54	Necmettin Erbakan	28.06.1996
55	3. Mesut Yılmaz	30.06.1997
56	4. Bülent Ecevit	11.01.1999
57	5. Bülent Ecevit	28.05.1999
58	Abdullah Gül	18.11.2002
59	Recep Tayyip Erdoğan	14.03.2003
60		29.08.2007
61		06.07.2011
62	Ahmet Davutoğlu	28.08.2015
63		25.08.2015
64		24.11.2015
65	Binali Yıldırım	24.05.2016

Kaynak: TC Resmi Sayfası.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere, Türkiye sürekli bir seçim ekonomisi içerisinde kalmıştır. 2016 yılında iktidara gelen hükümetin 95 yıllık Cumhuriyet tarihinin 65. Hükümeti olduğu dikkate alınırsa, bir hükümetin ortalama ömrünün 1,5 yıldan daha az olduğu sonucuna varılmaktadır. IMF ile ilk stand-by anlaşması 1958’de, 19. stand-by

anlaşması 1999’da imzalanmıştır. Dolayısıyla bu durum, Türkiye ekonomisinin ortalama olarak her iki yılda bir krize girdiğini göstermektedir. Türkiye’nin hem siyasi hem de ekonomik olarak istikrarlı olmadığı açıktır. Böyle bir siyasi istikrarsızlık ve belirsizlik içerisinde kalan Türkiye ekonomisinde, piyasa mekanizmasında meydana gelen aksaklıkların önüne geçilememiştir.

4.2. 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizi

Türkiye ekonomisi başta siyasi istikrarsızlığın etkisi ile 1980’lerde başlayan dışa açılımı devam ettiremeyip 1990’lı yıllarda yeniden içe dönmüş ve modern dünya ile rekabeti yakalayamamıştır. Türkiye 2000’li yıllara girerken derinleşen ekonomik bunalımın temel nedeni olarak, 1990’lı yıllarda olduğu gibi kamu kesim gelir-gider dengesizliği gösterilebilir.

1999 yılında iç borç stoku önceki yıla oranla %97,4 artarak 55 milyar 314 milyon dolara ulaşırken, dış borç stoku önceki yıla oranla %6,3 yükselerek 102.1 milyar dolara çıkmıştır. Aynı yıl bir önceki yıla göre tarımda %5,2, sanayide %5,1 ve hizmetlerde %4,9 küçülme görülmüştür. İhracat %1,4 ile 26.6 milyar dolara gerilerken ithalat %11,4 ile 40.7 milyar dolara düşmüştür. Konsolide bütçe giderleri %79,9 ve konsolide bütçe gelirleri % 60,3 artmıştır. Bütçe açığı bir önceki yıla göre %140 artış göstererek 9.2 katrilyon TL’na ulaşmıştır (Al, 2001). Tüm bu daralmanın etkileri ile 1999 yılında GSYH’da %6,1 oranında negatif büyüme gerçekleşmiştir.

1999 yılı Haziran ayında IMF ile yapılan Yakın İzleme Anlaşması’nın mali finans destekli anlaşmaya dönüştürülmesi benimsenmiştir. 9 Aralık 1999’da IMF’ye hükümet tarafından sunulan ve kabul edilen niyet mektubu ile daraltıcı maliye ve para politikası, enflasyonu düşürme odaklı kur politikası, gelirler politikası ve bankacılık sistemine istikrar kazandırılması amaçlanmıştır. 2000-2002 döneminde uygulanacak makroekonomik politikaların yönü belirlenmiştir (Fırat, 2006).

2000 yılına IMF desteğinde yeni bir ekonomik programla girilmiştir. Bu program üç temel unsur üzerine kurulmuştur: i) Mali disiplini başlıca bütçe ve bütçe dışı kamu kesiminde sağlamak, ii) Döviz kurunu önceden belirlenmiş sürünen sabit kur uygulaması ile belirlemek, iii) Yapısal reformlara istikrar kazandırmak ve özelleştirmeleri arttırmaktır (Eğilmez, 2008).

Programın ana felsefesi enflasyonu düşürme hedefi ile sınırlı kalmayıp yeniden yapılanma ve ekonomide kalıcı dönüşümleri içermektedir. Bu program ile tarım ve emek kesimine teşvik ve destek verilmiş, kamu maliyesi ve para otoritesinin işlevleri sınırlandırılarak mali ve finans piyasaları dış sermayenin denetimine bırakılmıştır (Yeldan, 2011).

Programın yarattığı olumlu performans sonucunda Türkiye ekonomisi 2000 yılı başlarında daralma eğiliminden çıkarak genişleme yoluna girmiştir. Bu dönemde ülkeye yabancı sermaye girişi hızlanmış ve TL değer kazanmıştır. Kasım ayı başlarında bankalar yabancı para pozisyonlarını yavaş yavaş açmış ve döviz alabilmek için likiditelerini arttırmak istemiştir. Faizlerin artmasıyla sonuçlanan bu durum hazine kâğıdı taşıyan ve bunları repoda kullanan bankaları zor durumda bırakmıştır. Faiz oranlarındaki artışa karşı herhangi bir önlem almayan bankaların durumu kötüleşmiştir (Çokgezen, 2010).

Türkiye’de 5 Nisan Kararları’ndan sonra art arda ortaya çıkan Kasım krizi ve Şubat krizi Cumhuriyet tarihinin en büyük mali krizleridir. Bu tür krizlerin para piyasasındaki yansıması faiz ve kurlardaki artış olarak görülmektedir. Mali krizler, spekülasyon amaçlı ve likidite ihtiyacından dolayı ortaya çıkan atakların döviz talebini arttırması sonucu meydana gelmektedir (Karluk, 2009).

2000 yılı sonunda piyasalarda güvensizliğin yaygınlaşması ülkeden sermaye çıkışını hareketlendirmiştir. Kamuoyunda siyasi otoritenin ve TCMB’nin programın sınırlamalarını terk etmesi finansal kaos ortamı yaratmıştır. Kasım ayında döviz girişlerinin aniden yön değiştirmesi ile ellerinde aşırı miktarda hazine kâğıdı bulunan ve çoğunluğunu gecelik repo işlemleriyle finanse eden bankaların riskleri faizlerdeki artışla paralellik göstermiştir (Yeldan, 2011). Likidite sıkışıklığı nedeniyle bankalar zor durumda kalmış ve Kasım sonunda gecelik repo faizleri % 200'lere ulaşmıştır. TCMB rezervlerinde ciddi gerileme olurken borsa değer kaybetmiştir (Kaykusuz, 2014). 2000 yılında üç özel ticari bankanın faaliyetleri Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devrolurken iki yatırım ve kalkınma bankasının faaliyetlerine el konulmuştur. Bu dönemde TMSF'na devredilen banka sayısı 11'i bulmuştur. Nisan 2001'de iki bankanın daha TMSF'na devredilmesiyle bu sayı 13'e yükselmiştir (Türkkan, 2001).

Bu dönemde ekonominin en sağlıksız sektörü olan bankaların dış borca yönelmesi ve görev zararları ile açık pozisyon miktarlarının çok yüksek olması temel sorun olmuştur. 2000 yılında sadece bankacılık sektöründeki görev zararları ve TMSF kayıplarının yaklaşık 35 milyar dolar olduğu saptanmıştır. İç ve dış borç stokunun devamlı artması ile 150

milyar doları aşmış, bu durum kriz anında ödeme sisteminin kilitlenmesine neden olmuştur (Fırat, 2006).

İktisatçılar Kasım krizini, bir likidite krizi olarak yorumlamışlardır. Piyasada artan likidite talebini karşılayacak finansal kaynağın IMF'den karşılanmasıyla, artan faiz ve kur oranları engellenmiştir. Ancak kriz tamamen ortadan kalkmamış sadece daha da kötüleşmesinin önüne geçilmiştir. Kasım 2000 yılında meydana gelen likidite yetersizliğinden doğan krizin kırılğan yapısı devam etmiştir (Karluk, 2009). Şubat krizi tam ortadan kalkmayan Kasım krizinin devamı niteliğindedir.

Kasım 2000'de yaşanan likidite krizi, yanlış teşhis sonucunda geçmiş gibi görünmesine rağmen daha da derinleşmiştir. 2001 Şubat ayında Cumhurbaşkanı ve başbakan arasında çıkan tartışma piyasada güvensizlik ortamı yaratmıştır. Mali piyasaların ve yatırımcıların paniğe kapılmasına neden olan belirsizlik ortamında dövize spekülative saldırı başlamıştır. 2001 krizi her ne kadar siyasi bir istikrarsızlık ile başlamış görünse de yanlış teşhis ve yanlış tedavi edilen 2000 krizinin devamı niteliğindedir. 2000 yılındaki net sermaye çıkışları ve artan cari işlemler açığı ülkeyi krize sürüklemiştir (Çarıkçı, 2001).

Kasım 2000'de dövize karşı artan hücum ve rezerv kayıpları IMF'nin 7,5 milyar dolar ek rezerv sağlamasıyla karşılanmıştır. Kasım 2000 krizinde dövize yapılan spekülative saldırıda yabancılar etkiliyken Şubat 2001 krizinde özellikle Türk bankaları etkili olmuştur (Kaykusuz, 2014).

Türk ekonomisinde 21 Şubat 2001'de krizin patlak vermesi ile sabit döviz kuru terk edilerek döviz kuru dalgalanmaya bırakılmıştır. Dolar, TL karşısında yaklaşık yüzde yüz değer kazanmış ve borsa çökmüştür. 21 Şubat'ta gecelik faizler % 7500'lere ulaşmıştır (Erdem, 2001). İç borçlanma faizleri %63'ten %113'lere yükselmiştir. Bono bir günde %14 değer kaybederken, %40 olan devalüasyon %70'lere çıkmıştır. Bankaların ve firmaların iflası ile yaklaşık 700 bin kişi işsiz kalmıştır (Özgüven, 2001). Şubat krizi ülkede zaten azalan güveni tamamen ortadan kaldıran dolar krizi biçiminde tanımlanabilir.

21 Şubat'ın ardından ekonomi politikasını yönetenlerde değişiklikler yapılmıştır. IMF ile yapılan anlaşma sonucunda, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) adıyla yeni bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. Bu program başta bankacılık sektörü olmak üzere özelleştirme gibi yapısal reformları oluşturmaktadır (Kurtoğlu, 2012). Söz konusu yapısal reformlar: i) Türkiye'de mal, sermaye ve işgücü piyasalarının etkinliğini arttırmak, ii) Devletin ekonomiye keyfi müdahalelerini engelleyerek, ekonominin siyasetten bağımsız

olarak çalışmasını sağlamak, iii) Devletin ekonomideki etkinliğini daha şeffaf hale getirerek piyasalardaki güven faktörünü yeniden temin etmektir (Türkkan, 2001).

GEGP'nin hedefi, ekonomik güven, iktisadi etkinlik, yapısal reformlar ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Bu program kapsamında bankacılık sektöründeki düzenlemelere öncelik verilmiş, mali bünyeleri zayıflayan ve iflasın eşiğine gelen bankalar TMSF'na devredilmiştir. Kamu bankalarına i borçlanma senedi verilerek birikmiş görev zararları tasfiye edilmiştir (Erdem, 2001). GEGP'nin piyasalarda güven verici etki yaratması için IMF, 2002 yılında Türkiye'ye 10 milyar dolar civarında ek destek vermiştir. Dolayısıyla Türkiye IMF'ye en fazla borcu olan ülke konumuna gelmiştir. 2001 krizi sonrasında istikrara kavuşmanın başlıca şartı i ve dış borçların çevrilmesi olmuştur (Türkkan, 2001).

2001 yılında sanayi kapasite kullanım oranları %60'lara gerilerken, yatırımlar %30 civarında azalmıştır. Ocak başından 21 şubat'a kadar döviz kurundaki artış %130'lara yükselmiştir. TL'deki reel değer kaybından dolayı dolar bazındaki harcanabilir gelir ve servet önemli ölçüde daralmıştır. 10 yıl önce yaklaşık 3.000 dolar olan kişi başına milli gelir, 2.300 doların altında seyretmiştir (Erdem, 2001). 2000 Kasım ve 2001 şubat krizlerinde alınan kamu harcama tedbirleri ile kamu harcamaları disiplin altına alınarak azami bir harcama amaçlanmıştır. GEGP ile hükümet daraltıcı maliye politikası uygulamıştır.

Tablo 7. 1998-2005 Makroekonomik Göstergeler

Yıllar	GSYH Büyüme Hızı %	Kişi Başına GSMH \$	Enflasyon TÜFE %	Enflasyon TEFE %	İşsizlik Oranı %	İstihdam Oranı %	Dış Tic. Dengesi Milyar \$	Cari İşl. Dengesi Milyar \$	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1998	3,9	3.255	84,7	71,8	6,9	49,2	-14.220	0,96	58,7
1999	-6,1	2.879	64,9	53,1	7,7	48,7	-10.443	-0,73	65,4
2000	6,3	2.965	54,9	51,4	6,5	46,7	-26.728	-9.920	51,0
2001	-9,5	2.123	54,4	61,6	8,4	45,6	-10.065	3.760	75,7
2002	7,9	2.598	45,0	50,1	10,3	44,4	-15.495	-626	69,9
2003	5,9	3.383	25,3	25,6	10,5	43,2	-22.087	-7.554	68,1
2004	9,9	4.172	10,6	14,6	10,8	41,3	-34.372	-14.198	64,8
2005	7,6	5.008	8,2	5,9	10,6	41,5	-43.297	-20.980	62,9

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler, BUMKO Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

1998-2005 dönemi makroekonomik göstergeleri Tablo 7'deki gibidir. 1998 yılında başlayan ekonomideki daralma eğilimi 1999 yılında gerileme sürecine girmiştir. Türkiye'de 1999 Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan iki büyük deprem, ekonomideki belirsizliği arttırmış ve beklentilerin daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Büyük boyutlarda maddi hasara yol açan depremler, toplumu ve ekonomiyi önemli ölçüde etkilemiştir. Başta tüketim harcamaları olmak üzere iç talepte yarattığı problemlerden dolayı hasarın telafisi için ek vergiler getirilmiştir.

Söz konusu dönemde büyüme hızı yıllar itibari ile dalgalanmalar gösterirken, 1999 ve 2001 yılında negatif büyüme gerçekleşmiştir. 2000 ve 2001 yılında krizin etkisiyle makroekonomik istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olan enflasyon oranı yaklaşık %60'larda seyretmiştir. 2003 yılında ise enflasyon oranı %25'lere kadar gerilemiştir. 1998 yılında dış ticaret açığı 14.420 milyar dolar iken, dönem sonunda 43.297 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılında dış ticaret açığı önemli ölçüde daralmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı % 75'lere çıkmıştır. Bütçe açıkları taşınamaz bir düzeye gelmiştir.

2000 yılında GSYH'daki % 6,3'lük büyüme daha çok ithalat vergileri ve ticaret kesiminden kaynaklandığından sağlıklı bir büyüme kabul edilmemektedir. Bu durumun nedeni tasarrufların tüketime yönelerek ciddi artışlar yaratması ve kur politikasından dolayı ithalattaki artıştır (Tezmen, 2001).

Tablo 8. Konsolide Bütçe Gider Gerçekleşmeleri (1998-2005) (Bin TL)

Yıllar	Cari Harcamalar	K.B.H. Payı (%)	GSYH Payı (%)	Yatırım Harcamaları	K.B.H. Payı (%)	GSYH Payı (%)	Transfer Harcamaları	K.B.H. Payı (%)	GSYH Payı (%)
1998	5.187.840	33,2	9,7	999.320	6,4	1,9	9.427.281	60,3	17,2
1999	9.172.790	32,6	11,7	1.544.427	5,5	2,0	17.367.468	61,8	22,2
2000	13.589.693	28,9	7,9	2.767.380	5,9	1,6	30.613.275	65,2	17,9
2001	20.400.023	25,1	8,3	4.798.165	5,9	1,9	55.977.018	69,0	22,8
2002	30.570.895	26,1	8,5	8.433.961	7,2	2,3	78.219.615	66,7	21,7
2003	38.513.866	27,4	8,2	7.179.667	5,1	1,5	94.761.309	67,5	20,2
2004	44.736.546	29,7	7,7	7.608.062	5,1	1,3	98.225.322	65,2	17,0
2005	48.832.763	31,2	7,2	9.174.108	5,9	1,3	98.472.494	62,9	14,6

Kaynak: BUMKO, Konsolide Bütçe Giderleri 1990-2003.

Tablo 8'e baktığımızda özellikle kriz döneminde cari, yatırım ve bazı transfer harcamalarındaki artış, kur ve fiyat artışlarının altında tutularak GSMH'nın yaklaşık %1,5'i kadar tasarruf sağlanmıştır. Bu harcama kısıcı önlemlerin yanında gider artışlarına neden olacak yeni kadro açılması, teşkilat genişlemesi ve kaynağı olmayan harcama artırıcı hiçbir öneride bulunulmamıştır. Sağlık, eğitim ve güvenlik gibi temel hizmetler hariç kamuda personel alımı sadece olağanüstü ve gerekli durumlarda yapılmıştır. Toplam memur sayısında artış yapılmamış olup maaş ve ücret artış talepleri tüm kesimi ilgilendirmiyor ve ücret adaletini hedeflemiyorsa dikkate alınmamıştır (Arzıtaş, 2014).

Tablo 9. Bütçe Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalar İçindeki Payı 1998 - 2005

Yıllar	Cari Harc.	Personel Harc.	Diğer Cari Harc.	Yatırım Harc.	Transfer Harc.	Faiz Ödemeleri	KİT'lere Transferler	Sos. Güv. Kur. Transferler
1998	33,2	24,8	8,4	6,4	60,4	39,6	1,0	9,6
1999	32,7	24,6	8,1	5,5	61,8	38,2	1,5	8,7
2000	28,9	21,4	7,7	5,9	65,2	43,5	1,9	7,1
2001	25,1	18,9	6,4	5,9	69,0	50,6	1,4	6,3
2002	26,1	20,0	6,9	7,2	66,7	44,2	1,9	9,6
2003	27,4	21,5	5,9	5,1	67,5	41,7	1,3	11,3
2004	29,7	20,5	5,5	5,1	65,2	37,6	0,9	12,5
2005	31,2	21,8	5,7	5,9	62,9	29,2	0,9	14,9

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Konsolide Bütçe Dengesi 1975-2014.

1999 yılında bütçe açığı ve kamu kesimi borçlanma gereği önemli derecede artmıştır. Bunun en önemli nedeni personel harcamaları, faiz ödemeleri ve faiz dışı transfer harcamalarındaki artıştır (TCMB, 2000). Tablo 9'da toplam harcamalar içerisinde harcama kalemlerinin payına baktığımızda, 2000 yılı bütçe içinde personel harcamalarının payı %21,4 olarak gerçekleşmiş, 2001 yılında bu oran % 18,9'a gerilerken, 2005'de % 21,8 olarak gerçekleşmiştir. 2000'de konsolide bütçe harcamalarının %7,7'sini oluşturan diğer cariler, 2001 yılında % 6,4'e gerilerken 2004 yılında % 5,5'e kadar inmiştir. Bu dönemde cari harcamalar kaleminde önemli bir tasarrufa gidildiği açıkça görülmektedir. Krizle mücadelede yatırım harcamalarına baktığımızda, 2000 ve 2001 yılında % 5,9 ile gerçekleşirken 2002 yılında % 7,2'ye yükselerek kararsız iniş çıkış eğilimine devam etmiştir.

2001-2023 dönemini kapsayan uzun vadeli gelişme ve 2001-2005 dönemini kapsayan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel amaçları ve stratejisinde, kamu harcamalarının daha çok sağlık, eğitim ve teknoloji alanlarına yoğunlaştırılması hedeflenmiştir. Yatırım harcamaları finansmanının borçlanma ile karşılanması enflasyonu artırıcı etkiye sahip olduğundan bu harcama türünün azaltılması yönünde karar alınmıştır (Özdemir, 2007). Transfer harcamalarına baktığımızda 2001 yılında faiz ödemeleri artarken, KİT'nin ve

SGK'nın transferlerinde azalma gözlenmiştir. Genel olarak transfer harcamalarına baktığımızda 2001 yılında artış göstermesinin nedeni faiz ödemeleridir.

Tablo 10. 1998-2005 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Milyar TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar / GSMH (%)	GSMH Cari Fiyatlarla (Milyar TL)	GSYH Cari Fiyatlarla
1998	15.601.204	95,2	29,1	53.518.332	71.892.898
1999	28.093.903	80,0	35,8	78.242.496	107.164.345
2000	46.970.348	67,1	37,3	125.596.129	170.666.715
2001	81.175.206	72,8	45,9	176.483.953	245.428.760
2002	117.224.471	44,4	42,8	275.032.366	359.358.871
2003	140.454.842	19,8	39,3	356.680.888	468.015.146
2004	150.569.930	7,2	35,1	428.932.343	577.023.497
2005	156.479.365	3,9	32,1	486.401.032	673.702.943

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014.

Tablo 10'daki veriler incelendiğinde kamu harcamalarının 1998-2005 döneminde miktar olarak sürekli arttığı görülmektedir. 1998 yılında 15.601.204 milyar TL olarak gerçekleşen kamu harcamaları, 2001 yılında 81.175.206 milyar TL, dönem sonu 2005 yılında ise 156.479.365 milyar TL seviyesine ulaşmıştır. Kamu harcamaları / GSMH oranı da dikkat çekmektedir. 2000'li yılların başında bu oran yaklaşık % 40 seviyesindeyken 2001 yılında en üst seviyeye ulaşmış ve daha sonra azalış eğilimine girmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde 2000-2001 krizlerinde uygulanan daraltıcı maliye politikaları etkili olmuştur.

1998 yılında konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ye oranı %29,1 iken 2000 yılında 37,3'den 2001'de % 45,9 yükselmiştir. Bunun nedeni; yüksek enflasyon, kamu finansman açıkları, iç ve dış borçlanmanın yol açtığı yüksek faizler nedeniyle meydana gelen mali krizlerdir. Kamu harcamaları / GSMH oranının 2002'de % 42,8'e gerilemesinin nedeni, IMF ile yapılan stand-by anlaşması kapsamında uygulanan reformların etkisidir. 2003

yılında %39,3'e, 2006 yılında % 30,5'e gerilemiştir. Bunun en önemli nedeni, konsolide bütçe harcamaları içerisindeki faiz ödemelerinin azalmasıdır. 2002-2004 arasında GEGP kapsamında ve IMF'nin sıkı denetimi bütçe harcamalarında kısıtlamalara neden olmuştur (TCMB, 2005). 2003 yılı itibariyle kararlı politikaların ve mali disiplinin sürdürülmesi ile harcama kısıcıcı politikalar etkin bir biçimde uygulanmıştır.

1990'lı yıllardan 2002 yılına kadar kamu harcamalarının artmasındaki en önemli neden sadece faiz yükünün artması ve borçlanma vadelerinin giderek daralması sonucu transfer harcamalarının ciddi büyüklüğe ulaşması değildir. Aynı zamanda sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transfer harcamaları da bu artışta etkilidir. Türkiye ekonomisinde 2002 yılına kadar yüksek enflasyon, yüksek faiz oranları, döviz problemleri, iç-dış borçlanmadaki sıkıntılar, bu dönemde meydana gelen 1994, 2000, 2001 finansal krizleri ve siyasi istikrarın sağlanamamasından dolayı kamu harcamalarının GSMH içerisindeki payı artan bir seyir izlemiştir. 2002 sonrası siyasi istikrarın oluşmasıyla sağlanan ekonomik istikrar sonucu GSMH içerisindeki kamu harcamalarının payının azaldığı söylenebilir.

2001'de kriz toplam kamu kesimi açığını %81,8 arttırmıştır. Bu artışın başlıca nedenleri KİT, yerel yönetim, döner sermaye ve özelleştirmedeki iyileşmelere rağmen vergi gelirlerindeki gerileme ve konsolide bütçe açıklarında meydana gelen artışlardır. Tablo 10'da görüldüğü gibi 2001 yılında bir önceki yıla göre konsolide bütçe harcamalarını arttıran temel kalem yaklaşık % 100 oranında artan faiz ödemeleridir. 2001 yılında sosyal güvenlik transferlerindeki artışı belirleyen başlıca kurumlar SGK ve Bağ-Kur'dur. Emekli Sandığı ödemeleri %50 yükselirken söz konusu kurumlarda bu oran %100 seviyesine ulaşmıştır (Batirel, 2001).

Türk ekonomisinde yaşanan iki finansal kriz (2000 ve 2001 krizi) gelir açısından yaklaşık 113 milyar dolar hasara sebebiyet vermiştir. Kamu bankalarının 10 milyar dolara ulaşan açıklarına, TMSF'na devredilen bankaların ek finansman ihtiyacı olan 10 milyar dolar da eklenince global hasar 133 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. 2000 yılında GSMH 201,9 milyar dolar iken 2001'de % 4,5'lik hedef doğrultusunda 211 milyar dolara ulaşması beklenmiştir. Ancak 2001'de GSMH'nın yaklaşık % 9,4 daralması beklenen sonuca göre % 13,9'luk negatif sapmaya (28 milyar dolar) neden olmuştur (Tezmen, 2001).

4.3. 2008 Küresel Krizin Türkiye'ye Etkileri

2008 yılında Amerikan Birleşik Devletleri'nde meydana gelen finansal kriz, küreselleşme sürecindeki finansal piyasaların bütünleşmesinden dolayı tüm dünyaya yayılmıştır. 2008 küresel krizin temelinde emlak fiyatlarının şişkinliği ve yüksek orandaki türev ürünler bileşimi ile kişi ve kurumlara verilmiş mortgage kredileri yatmaktadır. 2008 yılında ABD konut piyasasında ortaya çıkan önce ABD finansal sistemini daha sonra da diğer ülke ekonomilerini olumsuz etkileyen ve dünya finans tarihinin en büyük krizlerinden biri olan Mortgage krizi, 21. yüzyılın küresel ölçekte yaşanan ilk finansal krizi olarak kabul edilmektedir.

Dünyada ilk mortgage (ipotekli konut piyasası) uygulamaları, 1190'lı yılların başlarında Avrupa'da görülmüştür. Söz konusu dönemde İngiltere'deki kreditorler gayrimenkul satın almak isteyenlere kredi sağlarken bu gayrimenkulün mülkiyetini devretmeyerek borcun geri ödenmemesi halinde bu gayrimenkulü satın alacaklarını tahsil etmişlerdir. Söz konusu uygulamaya ilişkin düzenlemeler İngiliz Hukuku'nda da yer almıştır. İpoteğe dayalı konut kredileri Avrupa'dan ABD'ye yapılan göçlerle birlikte 1900'lü yıllardan itibaren yaygınlaşmıştır. ABD'de ilk düzenli mortgage kredisi uygulaması 1930'lu yıllarda sigorta şirketlerinin öncülüğünde başlamıştır. ABD'de 1934 yılında Federal Housing Administration-FHA (Federal Konut Yönetimi) kurularak ipotekli krediler sigortalanmıştır (Ghorban Zadeh, 2014).

Mortgage kelimesinin kökeni, Fransızca'da taşınmaz anlamına gelen "Mort" kelimesi ile Almanca Depozit anlamına gelen "Gage" sözcüklerinin birleşimidir. Bu iki kelimenin birleşmesiyle oluşan Mortgage, bir taşınmazın alınan kredi karşılığında rehin olarak verilmesi anlamına gelmektedir (Fener, 2012). İpotek ise, halen mevcut ya da henüz doğmamış olan kesin veya olası bulunan herhangi bir alacak için taşınmaz malın güvence altına alınmasıdır (Kocameşe, 2009). Diğer bir deyişle ipotek; elinde ipoteği bulundurana borcun ödenme hakkını, gerektiğinde ise mülkiyetini satma hakkını veren mülk üzerindeki yasal haktır (Davidson, Sanders, Wolff ve Ching, 2003).

Mortgage sistemi, finansman ihtiyacı olan konut alıcıları ile ellerindeki fonları uzun vadeli olarak değerlendirmek isteyen fon sahiplerini bir araya getirmektedir. Uzun vadeli ve uygun ödemelerle bireylerin konut sahibi olmalarını sağlayan, piyasalara düşük maliyetli fon veren sistemdir (Zadeh, 2014).

Küresel finansal krizi ve bunun yol açtığı küresel resesyon, ABD'nin finans sektöründen kaynaklanmıştır. Konut kredilerindeki düzensiz büyüme ile 2008 başlarında emlak “mortgage” piyasası yaklaşık 10 trilyon dolara ulaşarak dünyanın en büyük piyasası olmuştur. Kişiye kredi vererek taşınmaza ipotek yapan banka, bu poliçeyi başka finans kurumuna o da başka bir finans kurumuna ciro etmiştir (Coşkun, 2011). Bu süreçte risk paylaşıyor gibi görünse de değer büyüyerek balona sebep olmuştur.

2006 yılında ABD'nin dış borç oranı yaklaşık GSYH'nin %6'sına kadar yükselmiştir. Aynı dönemde IMF'nin, ABD'nin cari açık oranlarını GSYH'nin %3'ün altında tahmin etmesi krizi başarılı bir şekilde öngöremediğinin göstergesidir (Chen, İmrohoroglu ve İmrohoroglu, 2009). 2003 yılında küresel dünyadaki bazı ekonomilerin cari açık verirken bazılarının ciddi oranlarda fazla vermesi G7 ülkelerinin ve IMF'nin dikkatini çekmiştir. IMF, ABD'yi tasarrufu ve üretkenliği artırma anlamında yönlendirmiştir. Fakat 2003-2004 yılında alınan bu önlemler küresel finansal krizi engelleyememiştir (Temiz ve Gökmen, 2009).

2004 sonunda European Central Bank-ECB (Avrupa Merkez Bankası) da ABD'de hızla büyüyen cari açığın küresel piyasalar için büyük bir tehdit olduğunu belirtmiştir. ECB, ipotekli konut kredisinin yarattığı yüksek borçların yüksek risklerle beraberinde yüksek faiz oranları ve yüksek işsizliğe neden olacağını başarılı şekilde önceden tahmin etmiştir (Padoa-Schioppa, 2010).

Lehman Brothers'ın iflası ile derinleşen 2008 krizi, Federal Reserve Bank-FED (ABD Merkez Bankası)'nın geçmiş politikalarına bağlanmıştır. Eski FED başkanı Alan Greenspan'ın izlemiş olduğu para politikası, krizi başlatan faktör olarak belirtilmiştir. Ekonominin farklı dönemlerinde farklı politikalar izlemeyi destekleyen bu politika ile FED, büyüme eğilimindeki ekonomiye müdahale etmezken kriz dönemlerinde faizleri düşürme yoluyla ekonomiyi harekete geçirmeye çalışmıştır (TÜSİAD, 2008).

Emlak fiyatlarında meydana gelen balonun en önemli nedeni; 2001 yılı itibarıyla % 1'lere indirilen faiz oranları ve piyasadaki atıl fonların yükselmesi karşısında bazı finansal kurumların güvenilirliği düşük kimselere yüksek riskli krediler (subprime credit) vermesidir (BDDK, 2008). Bu krediler, düşük gelirlilerin piyasaya dâhil olmasına ve bireylerin maddi imkânlarının üzerinde konutlara yatırım yapmalarına neden olmuştur. Düşük faiz oranları, kredi verme koşullarının neredeyse tamamının ortadan kalkması ve yüksek riskli kredilerin toplanma oranının artması emlak fiyatlarında bir balon yaratmıştır

(TÜSİAD, 2008). Artan emlak talebi ile emlak fiyatları da hızla yükselmiştir. ABD’de piyasa faiz oranı oldukça düşük seyrettiğinden yüksek riskli kredilerden faydalanan düşük gelir grubundaki bireyler değişken faizli kredileri tercih etmişlerdir (Eğilmez, 2008).

Daha çok mortgage kredisi daha çok riske neden olurken kredi kuruluşları bu riski azaltmanın çaresini, verdikleri kredilere dayanan tahvil çıkartarak bulmuştur. 2006 yılının ikinci yarısından itibaren FED’nin enflasyonun yükseleceği düşüncesiyle faiz oranını arttırmaya başlaması, sistem için çöküşün başlangıcı olmuştur. Söz konusu dönemde FED, kısa vadeli faiz oranlarını %5,25’e kadar yükseltmiştir. Faizlerin artması ile birlikte konut satış fiyatları ve kira gelirleri de piyasa düzeyinin altında kalmış, bu krediyi kullanan düşük gelirli gruplar kredilerini düzenli bir şekilde ödeyemez hale gelmiştir. Diğer taraftan, ABD konut sektöründe durgunluğun başlaması ve değişken faizli kredi kullananların aylık ödeme tutarlarının artması krizin büyümesine yol açmıştır (Arıkan, 2008).

Finansal araçların karmaşık yapısının anlaşılmasındaki zorluklar ve asimetrik bilgi sorunu, finansal piyasaların saydamlığını kaybetmesine yol açmıştır. Ayrıca kredi derecelendirme kuruluşlarının etkinlikten uzak çalışmaları ve düzenleyici denetleyici kuruluşların önlem almada gecikmesi krizin tüm finansal sistemi ve reel ekonomiyi etkisi altına almıştır (Alantar, 2008). Krizin bir diğer nedeni olan menkul kıymetleştirme, likit olmayan aktiflerin ihraç edilebilen ve sermaye piyasalarında alım satımı yapılabilen menkul kıymete dönüştürülmesi işlemidir. Mortgage kredisi veren bir banka kredilerin geri ödemelerini menkul kıymetleştirerek kısmen veya tamamen bir yatırım bankasına veya bir mortgage kuruluşuna satmıştır (Alptekin, 2009). Ayrıca menkul kıymetleştirme işlemi riskin bir kurumdan diğerine aktarılmasına yol açarak kriz anında mali sistemi kırılgan bir hale getirmiştir.

Emlak piyasasındaki problemler krizin dayanağı olsa da 2000’li yıllardan itibaren 2008 sonbaharına kadar ABD’deki döviz kuru ve diğer varlık-fiyatlarındaki hareketlilik, net toplam dış borçların ve yükümlülüklerin hızla artması küresel finansal krizi tetikleyen diğer faktörler olmuştur (Aizenman ve Jinjark, 2009).

ABD öncelikle talebi arttırıcı bir genişletici harcama politikası uygulayacağını ilan etmiştir. Ocak 2008’de 150 milyar dolarlık ekonomik büyüme paketinin amacı kısa dönemde harcamaya eğilimli kesimin tüketimini artırarak yatırımı canlandırmaktır. Böylece tüketicilere ilave satın alma gücü sağlayacak ve yatırımcıları yeni yatırımlar yapmaya teşvik edecek vergi düzenlemeleri yapılmıştır (BDDK, 2008). ABD hükümeti

istikrarlı bir büyüme için kamu yatırım harcamalarına ağırlık vermiştir. Özellikle altyapı ve ulaşım hizmetlerine ciddi harcamalar yapmıştır. Krize karşı kullanılacak genişletici politikalar kamu harcamalarından daha çok vergi teşvikleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Dünyanın en büyük sigorta şirketi American International Group (AIG), FED tarafından batmaktan kurtarılmıştır. 20 milyar dolarlık piyasa değeriyle önde gelen bankalardan Bear Stearns Ocak 2007’de yalnızca 236 milyon dolara JP Morgan’a satılmıştır. İki büyük mortgage devi olan ve iflasın eşiğine gelen Fannie Mae ve Freddie Mac 200 milyar dolarlık kurtarma paketi ile tamamen kamulaştırılmıştır. Merrill Lynch’in Bank of Amerika’ya satılması ve 2008 Eylül’ünde Amerika’nın en büyük 4. yatırım bankası olan 158 yıllık Lehman Brothers’ın 600 milyar dolar borç ile iflasını açıklaması ile ABD’nin mortgage krizi küresel finans krizi haline gelmiştir (Ertuğrul, İpek ve Çolak, 2010). ABD’de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan kriz için alınan bireysel önlemler, piyasanın ateşini söndürmeye yetmemiştir. Bunun sonucu olarak, birçok gelişmiş ülke toplu faiz indirimlerini uygulamıştır.

Krizin dünya ekonomilerine en büyük etkisi durgunluk, işsizlik artışı ve bütçe açıklarının giderek artması olmuştur. Krizden çıkış reçeteleri olarak ülkeler birbiri ardına iç talebi canlandırıcı ve kamu harcamalarını arttırıcı önlem paketlerini açıklamıştır (Özbek, 2009).

2008 küresel krizi geçmiş krizlerden ayıran en temel fark, geçmiş krizler daha çok az gelişmiş ve yükselen piyasa ekonomilerini etkilerken 2008 krizinin başlangıç noktası olan gelişmiş ülkelere etkisi daha ağır olmuştur (Bleaney, 2005). 2008 Küresel Finansal Kriz, Adam Smith’in “piyasanın görünmez eli piyasayı kendi kendine düzenler” önermesini yıkmıştır. Bu kriz ile piyasa ekonomisinin varlığının ancak devletin ekonomiye müdahalesi ile mümkün olacağı konusunda hemen hemen herkes hem fikir olmuştur.

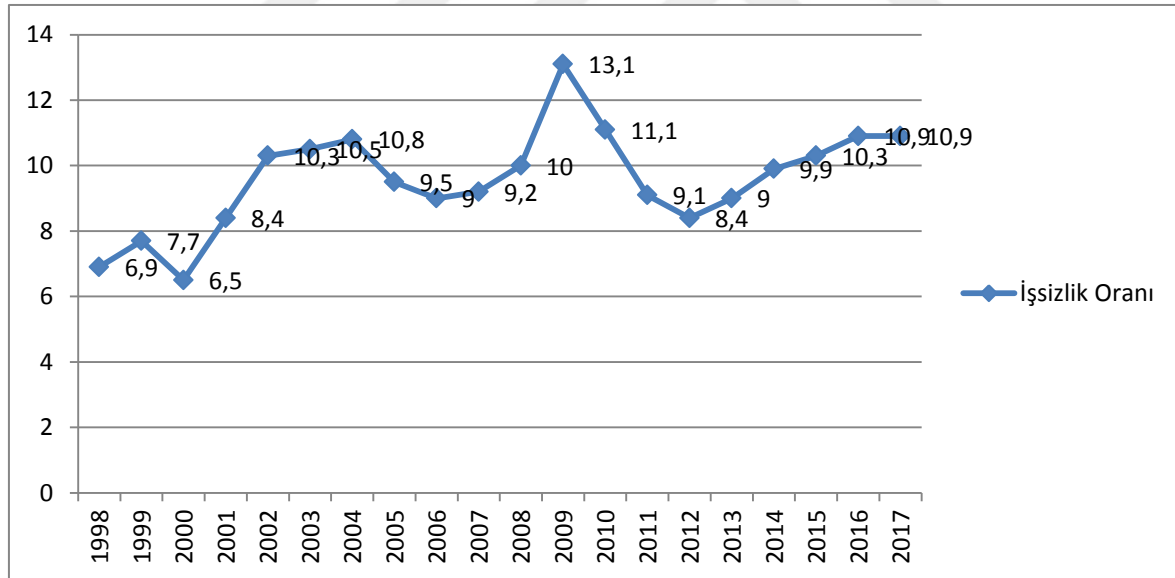
2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizden Türkiye diğer gelişmiş ülkelerde yaşanan kriz kadar etkilenmemiştir. Bunun nedeni, Türkiye’de ipotekli konut piyasası sektörünün henüz çok fazla yaygınlaşmamış olması, Türkiye’de nispeten daha çok riske duyarlı bir yapının olması ve Türkiye İpotekli Konut Piyasası sisteminde yer alan fonların ABD’de değerlendirilmiyor olmasıdır.

Türkiye’de mortgage piyasası gelişmiş olmamasına rağmen emlak sektörü krizden etkilenmiştir. 2008 yılından önce, yükselen faizin etkisiyle iç talepte durgunluk yaşanırken yerli yatırımcılar gayrimenkule yönelmiştir. 2008 sonunda ise, konut hacmi % 50 daralmış

ve konut kredisi talebinin düşmesi yatırımcıları gayrimenkulden uzaklaştırmıştır (BDDK, 2008).

2008 Küresel kriz, Türkiye ekonomisini daha çok şu kanallardan etkilemiştir. Dış talep ve dış ticaretteki daralma ekonomide daralmaya neden olarak 2008'in son çeyreğinden itibaren ithalat ve ihracatta ciddi oranlarda azalmalar görülmüştür. Dış ticaretteki daralma işsizlikte artışa ve GSYH'da azalmaya sebep olmuştur. İç talep daralmasından dolayı tüketici ve üretici güven endeksi kırılgan bir hal almıştır. Dış kaynak kullanımına ve ithalatına bağımlı olan Türkiye ekonomisini, yabancı sermaye akımındaki ve dış kaynak girişindeki daralmalar olumsuz olarak etkilemiştir. 2008-2009 yıllarında iç kredi kanalları tıkanmaya başlamış ve bankacılık sistemine bağlı kredi kanalı da giderek yavaşlamıştır (Şahin, 2011). Türkiye ekonomisinde küresel krizin yarattığı en önemli gösterge işsizlik oranlarıdır.

Grafik 1. Türkiye İşsizlik Oranları 1998-2018

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri.¹

Grafik 1’de görülmek üzere kriz öncesi 2002-2007 arasında %10 civarında seyreden işsizlik oranı, 2008’de % 10 ve 2009’da %13,1’e yükselmiştir. Son 18 yılın en yüksek işsizlik oranı olması dikkat çekicidir. İzleyen dönemde düşmesine rağmen, son 6 yıldır artış eğilimini devam ettirmektedir.

¹ 2000-2004 yıllarına ait veriler eski seriye aittir.

Türkiye’de krizin özellikle reel sektör ile sınırlı kalmasında, 2001 Krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile başta mali sektörün yeniden yapılandırılması, devlette şeffaflığın artırılması ve kamu finansmanının güçlendirilmesi önemli paya sahiptir. Ekonominin yeniden yapılanması ve istikrarını kalıcı kılma amacıyla yapılan reformlar ve uygulamaya konulan düzenlemelerin büyük etkisi olmuştur (Özbek, 2009). Türkiye’nin 2006-2018 dönemine ait makroekonomik göstergeleri Tablo 11’deki gibidir.

Tablo 11. Makroekonomik Göstergeler 2006-2018

Yıllar	GSYH Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına GSMH (Bin \$)	Enflasyon TÜFE (%)	Enflasyon TEFE (%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	Dış Tic. Dengesi (Milyar \$)	Cari İşl. Dengesi (Milyar \$)	İhracatın İthalatı Kırş. Oranı (%)
2006	7,1	7.906	9,6	9,3	10,2	40,5	-54.041	-31.168	61,3
2007	5,0	9.656	8,8	6,3	9,2	40,3	-62.791	-36.949	63,1
2008	0,8	10.931	10,4	12,7	10,0	40,4	-69.936	-39.425	65,4
2009	-4,7	8.980	6,3	1,2	13,1	39,8	-38.786	-11.358	72,5
2010	8,5	10.560	8,6	8,5	11,1	41,3	-71.661	-44.616	61,4
2011	11,1	11.205	6,5	11,1	9,1	43,1	-105.933	-74.402	56,0
2012	4,8	11.588	8,9	6,1	8,4	43,6	-84.082	-47.962	64,5
2013	8,5	12.480	7,5	4,5	9,0	43,9	-99.858	-63.621	60,3
2014	5,2	12.112	8,9	10,3	9,9	45,5	-84.568	-43.597	65,1
2015	6,1	11.019	7,7	5,3	10,3	46,0	-63.395	-32.118	69,4
2016	3,2	10.883	7,8	4,3	10,9	46,3	-56.089	-33.137	71,8
2017	7,4	10.597	11,1	15,8	10,9	47,1	-76.798	-47.371	67,2

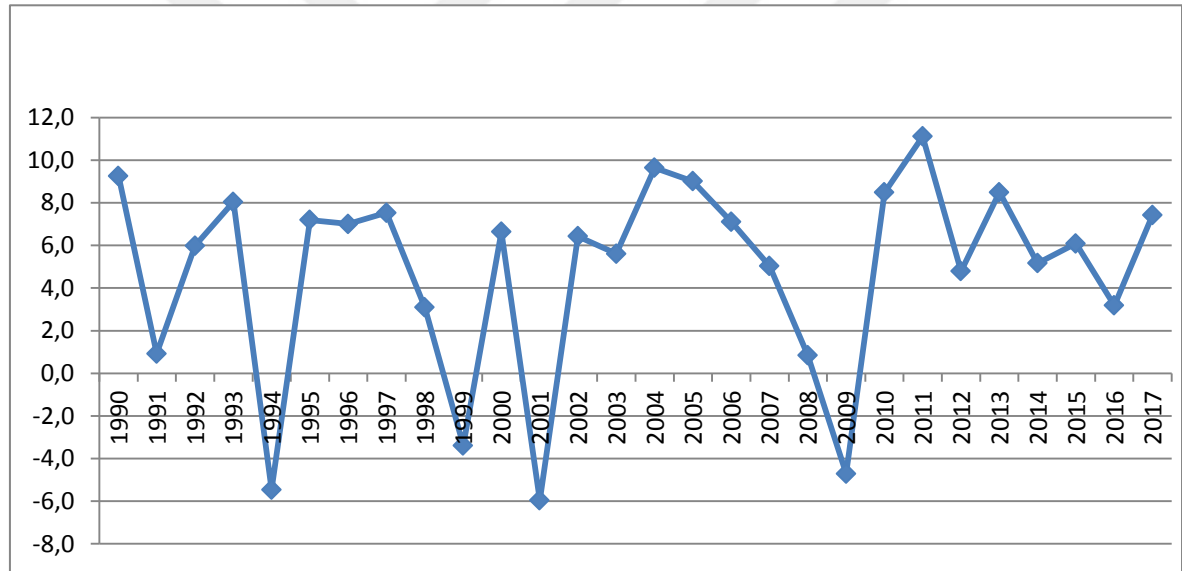
Kaynak: TÜİK Kişi Başına GSYH, İşgücü İstatistikleri İstihdam Oranı, Dış Ticaret İhracatın İthalatı Karşılama Oranı, BUMKO Temel Ekonomik Büyüklükler 2000-2018, BUMKO Ekonomik Göstergeler 1950-2018, Hazine Müsteşarlığı Temel Ekonomik Göstergeler.

Türkiye ekonomisi uzun yıllar boyunca yüksek enflasyonla mücadele etmiştir. Özellikle 1980 sonrası dönemde enflasyon oranı üç haneli rakamlara çıkmış olup, 80’li, 90’lı ve

2000’li yılların başına kadar yüksek seviyelerde seyretmiştir. 2000-2001 yılında % 60 seviyelerinde olan TÜFE, 2004’ten sonra %10’un altına gerilemiştir. 2008 yılında %10 sınırını bir miktar aşarak %10,4 olarak gerçekleşirken, sonrasında istikrarsız bir düşüş göstermiştir. 2011 yılında ise %11,1 olarak tekrar iki haneli rakamlara çıkmıştır.

Söz konusu döneme bakıldığında ihracattaki artışa rağmen ithalatın da devamlı olarak artması, ihracatın ithalatı karşılama oranını bozmuştur. 2001 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %75,7 iken, 2002-2006 yılları arasında bu oran sürekli olarak gerilemiş ve 2006 yılında %61,3’e inmiştir. Krizin etkisiyle 2009 yılında tekrar %72,5’a yükselmiştir. 2009 sonrası da istikrarsız bir artma azalma eğilimi söz konusu olmuştur.

Grafik 2. GSYH Büyüme Oranı

Kaynak: BUMKO Ekonomik Göstergeler 1950-2018.

Grafik 2’de özellikle finansal kriz dönemlerinde GSYH büyüme oranının negatif seyri net bir şekilde görülmektedir. 2008 küresel kriz etkisini 2009’da göstermiş olup -4,7 oranında negatif büyüme gerçekleşmiştir. GSYH büyüme oranı 2011 yılında % 11,1’e ulaşırken devamında tutarsız bir seyir izlemiştir.

Tablo 12. 2006-2017 Dönemi Kamu Harcamalarına İlişkin Veriler

Değişkenler / Yıllar	Toplam Harcamalar (Bin TL)	Toplam Harcamalar Artış Oranı (%)	Toplam Harcamalar / GSYH (%)	GSYH (Bin TL) Cari Fiyatlarla
2006	175.657.001	12,2	22,6	789.227.555
2007	202.672.243	14,6	23,2	880.460.879
2008	224.063.259	11,3	22,8	994.782.858
2009	264.697.566	18,1	26,8	999.191.848
2010	286.540.407	9,7	25,4	1.160.013.978
2011	306.181.687	6,9	22,6	1.394.477.166
2012	356.058.185	15,0	23,1	1.569.672.115
2013	397.856.172	12,8	22,6	1.809.713.087
2014	437.347.775	9,9	21,9	2.044.465.876
2015	491.812.756	12,8	21,6	2.338.647.494
2016	569.671.542	15,4	22,4	2.608.525.749
2017	667.491.510	16,0	22,3	3.104.906.706

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Konsolide Bütçe Dengesi, Cari Fiyatlarla 1975-2017 ve Kamu Finansmanı MYB Bütçe Gerçekleşmeleri, BUMKO Genel Bütçe Giderleri, BUMKO Ekonomik Göstergeler 1950-2018.

Tablo 12’deki veriler incelendiğinde kamu harcamalarının 2006-2017 döneminde miktar olarak sürekli arttığı görülmektedir. Kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payı ele alınan dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiştir.

2008 küresel krizin neden olduğu ekonomik daralmanın etkisiyle kamu gelirleri azalırken kriz öncesinde olumlu seyir izleyen bütçe göstergeleri bozulmuştur. Bu dönemde alınan mali reformlar nedeniyle 2009 yılında GSMH içerisindeki konsolide bütçe harcamalarının oranı yükselmiştir. 2008 küresel finansal krizin etkisi ile kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payı %26,8’e yükselmiştir. Bu artışta söz konusu dönemde alınan mali canlandırma önlemleri etkili olmuştur. Küresel krizin başladığı 2008 yılında 224.063.259 TL olan bütçe giderleri, 2009 yılında 264.697.566 TL’ye yükselmiştir. Yaklaşık % 18

civarında olan bu artış, 2010 yılında toparlanma süreci ve iç talepteki canlanmanın etkisiyle bütçe dengesindeki bozulmaları yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır. 2010 yılında iç talep ve mali canlanma bütçe dengesindeki bozulmayı hafifletmiştir.

2011 yılında düşük reel faiz oranları faiz harcamalarında negatif artış yaratırken, cari transfer harcamalarındaki gerileme, ithalde ve dahilde alınan Katma Değer Vergisi (KDV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) gibi vergi gelirlerinin yükselmesi bütçe performansının olumlu seyir izlemesine neden olmuştur (TÜSİAD, 2011). Dönem sonu olan 2017 yılında toplam harcamalar 667.491.510 bin TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 13. Konsolide Bütçe Gider Gerçekleşmeleri (2006-2017) (Bin TL)

Yıllar	Cari Harcamalar	K.B.H. Payı (%)	GSYH Payı (%)	Yatırım Harcamaları	K.B.H. Payı (%)	GSYH Payı (%)	Transfer Harcamaları	K.B.H. Payı (%)	GSYH Payı (%)
2006	58.956.332	33,6	7,4	11.612.773	6,6	1,4	105.087.896	59,8	13,3
2007	67.696.644	33,4	7,6	12.687.507	6,3	1,4	122.288.092	60,3	13,8
2008	75.644.388	33,8	7,6	17.104.313	7,6	1,7	131.314.558	58,6	13,2
2009	87.448.289	33,0	8,7	18.817.258	7,1	1,8	158.432.019	59,9	15,8
2010	97.618.724	34,1	8,4	25.700.187	9,0	2,2	163.221.496	57,0	14,0
2011	113.421.324	37,0	8,1	29.305.167	9,6	2,1	163.455.196	53,4	11,7
2012	133.854.401	37,6	8,5	32.643.698	9,2	2,0	189.560.086	53,2	12,7
2013	148.928.060	37,4	8,2	41.875.798	10,5	2,3	207.052.314	52,0	11,4
2014	170.099.608	38,9	8,3	44.983.356	10,3	2,2	222.264.811	50,8	10,8
2015	191.659.584	38,9	8,1	53.337.765	10,8	2,2	246.815.407	50,1	10,5
2016	227.663.435	40,0	8,7	55.348.384	9,8	2,1	286.659.723	50,3	10,9
2017	252.875.522	37,9	8,1	66.294.900	9,9	2,1	348.321.088	52,1	11,2

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı Konsolide Bütçe Gelir ve Harcamaları, Konsolide Bütçe Dengesi 1975-2017.

Türkiye’de 2006-2017 dönemindeki kamu harcamalarının alt kalemlerini incelediğimizde cari harcamalarda pek fazla değişiklik olmamakla birlikte GSYH’deki payı en düşük 2006 yılında, en yüksek %8,7 ile 2009 ve 2016 yılında gerçekleşmiştir. Grafikten de görüldüğü gibi yatırım harcamalarının GSYH içindeki payı oldukça düşük seyretmiştir. GSYH’nin en fazla %2,3’ü yatırım harcamalarına ayrılmış bulunmaktadır. Kamu harcamalarındaki artışta özellikle transfer harcamalarının ve bunun en önemli belirleyicisi olan borç ödemelerinin önemli payı vardır.

Tablo 14. Bütçe Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalar İçindeki Payı 2006 - 2017

Yıllar	Cari Harc.	Personel Harc.	Diğer Cari Harc.	Yatırım Harc.	Transfer Harc.	Faiz Ödemeleri	KIT'lere Transferler	Sos. Güv. Kur. Transferler
2006	33,6	25,8	7,8	6,6	59,8	26,2	2,6	14,1
2007	33,4	25,7	7,7	6,3	60,3	24,1	1,3	16,5
2008	33,8	25,9	7,9	7,6	58,6	22,6	1,7	15,7
2009	33,0	25,1	7,9	7,1	59,9	20,1	2,1	19,9
2010	34,1	25,9	8,2	9,0	57,0	16,9	2,7	19,2
2011	37,0	28,1	8,9	9,6	53,4	13,8	1,6	17,3
2012	37,6	28,5	9,1	9,2	53,2	13,6	1,8	17,9
2013	37,4	28,4	9,1	10,5	52,0	12,6	1,5	18,0
2014	38,9	29,7	9,2	10,3	50,8	11,4	1,6	17,7
2015	38,9	29,7	9,1	10,8	50,1	10,7	1,8	16,2
2016	39,9	30,5	9,4	9,7	50,3	8,8	1,3	18,7
2017	37,8	28,4	9,4	9,9	52,1	8,4	1,2	19,8

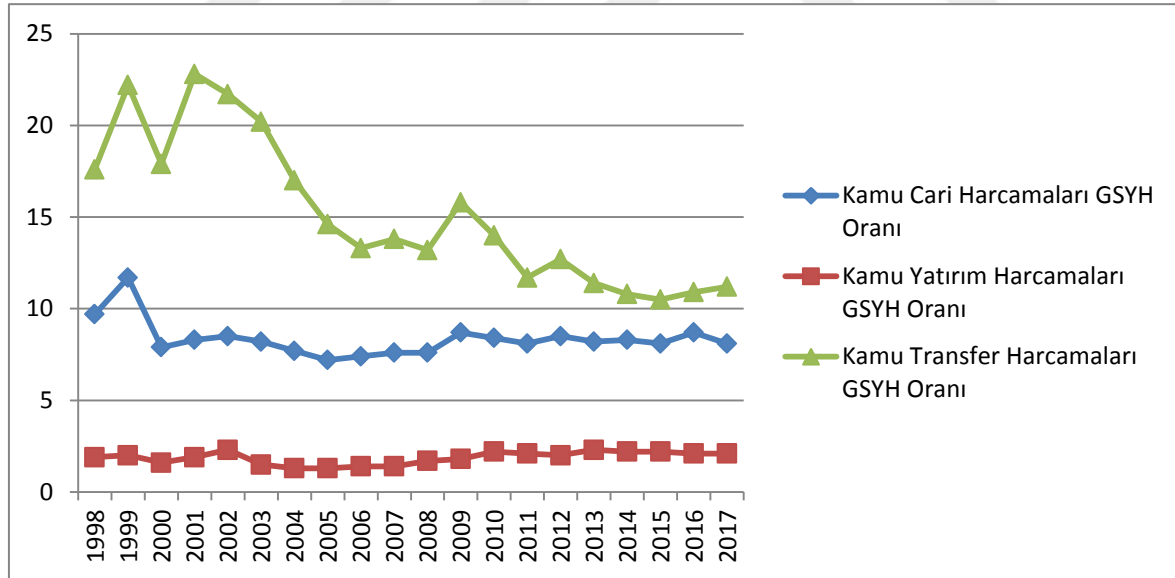
Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Konsolide Bütçe Dengesi 1975-2014.

2006-2017 dönemi itibariyle uygulanan istikrar programları kamu harcamalarının azaltılması açısından başarılı olmuştur. Tüm bu programların temel hedefi ekonomideki istikrarsız yapıyı düzelterek yüksek enflasyonu düşürmek ve mali uyumu sağlamaktır. Bu

amaçlara yönelik olarak belirlenen temel politika hedefi ise daraltıcı maliye politikaları uygulayarak kamu faiz dışı fazlası verilmesi ve böylece kamu borç stokunun düşürülmesidir.

Toplam harcamalar içerisinde en yüksek pay transfer harcamalarının, en düşük pay ise yatırım harcamalarınındır. 2006-2017 döneminde cari harcamalara baktığımızda bir alt kalemi olan personel harcamaları genel anlamda artış trendi göstermiştir. Diğer cari harcamalarda tutarsız iniş çıkışlar olmakla birlikte 2006'dan 2017 'ye yaklaşık % 2 oranında artış göstermiştir. Yatırım harcamalarında da istikrarsızlık olmakla birlikte son yıllarda artış göstermiştir. Türkiye'deki transfer harcamalarının büyük bir bölümü faiz ödemelerine giderek gelir dağılımını bozucu bir etki meydana getirmektedir. Transfer harcamaları içerisinde en yüksek pay faiz ödemelerine aittir. Faiz giderlerinin bu süreç içerisindeki bütçe payı yaklaşık %18 oranında azalmıştır. KİT transferleri yaklaşık % 1-2 civarında seyretmiştir. Söz konusu dönemde SGK transferlerinde %5 civarında artış vardır.

Grafik 3. Kamu Harcamaları GSYH Oranı, 1998-2017 (%)

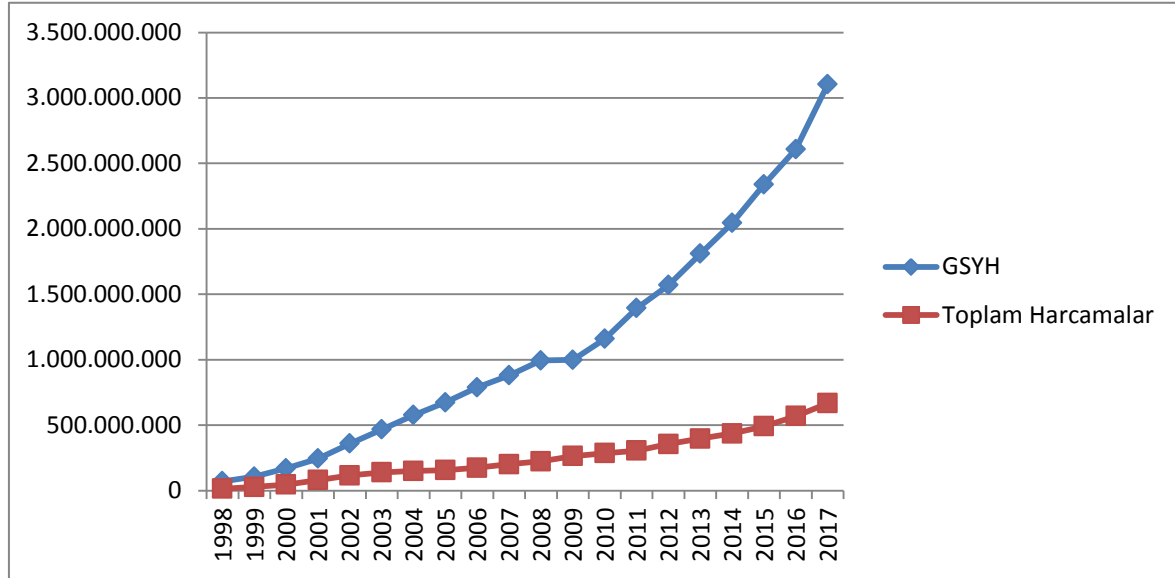

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Konsolide Bütçe Gelir ve Harcamaları, Konsolide Bütçe Dengesi 1975-2017.

Kamu harcamalarının alt kalemleri olan cari yatırım ve transfer harcamalarının GSYH içerisindeki payı Grafik 3'teki gibidir. En yüksek payın transfer harcamalarına ait olduğu net şekilde görülmektedir. Özellikle 2000, 2001 ve 2008 yıllarında yaşanan finansal krizlerin etkisiyle ciddi artışlar görülmektedir. Finansal krizlerin etkisiyle kriz

dönemlerinde transfer harcamaları kadar olmasa da cari ve yatırım harcamalarında da artış olmuştur.

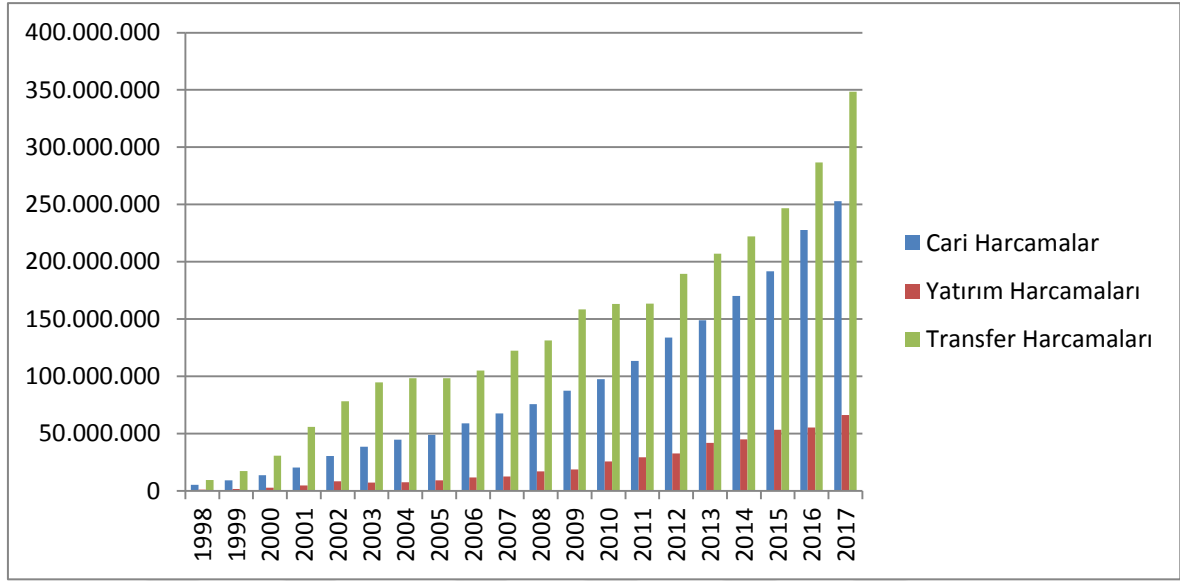
Grafik 4. GSYH ve Toplam Kamu Harcamaları 1998 – 2017 (Milyon TL)

Kaynak: BUMKO Genel Devlet Dengesi İstatistikleri.

Kamu sektörü, ekonomik dışsallıklar içeren kamusal mal ve hizmet üretimi yoluyla özel sektörün verimliliğini arttırabilir. Aksine kamu sektörünün özel sektör yerine geçmesiyle kamu harcamalarının ekonomideki payı artabilir. Kamu harcamalarının dışlama etkisi, kamu ve özel sektörün marjinal verimliliğine bağlı olduğundan kamu harcamalarındaki artış bazı durumlarda dışlama etkisinin tersi bir sonuca yol açabilecektir. Dolayısıyla ekonomik büyüme hızlanacak ve daha fazla ekonomik büyüme için daha çok kamu harcaması yapılacaktır (Tanzi ve Zee, 1997).

Grafik 5. Konsolide Bütçe Harcamaları 1998-2017

Kaynak: BUMKO Genel Devlet İstatistikleri.

Kamu harcamalarının seviyesi kamu kesimi büyüklüğünün ve özel sektörün ne derecede dışlandığının önemli bir göstergesidir. Ekonomideki durgunluk kamu harcamalarını arttırarak giderilemez. Bu yönde yapılan faaliyetler ekonomide canlanmaya değil hiperenflasyona sebep olmaktadır. Sosyal devlet anlayışı gereği, kamu harcamalarının büyük bir bölümü toplumda herkesin faydalandığı alanlara yönlendirilmektedir. Günümüzde sosyal, siyasal ve ekonomik olayların daha karmaşık bir hal alması ve toplumun ortak kullanım alanlarının genişlemesi devletin harcamalarını arttırmıştır. Devletin ekonomideki ağırlığının sürekli artmasına sebep olmuştur. Bu durum Grafik 5'te net bir şekilde gözlenmektedir. 1998-2017 dönemine baktığımızda cari, transfer ve yatırım harcamaları sürekli artış eğiliminde olmuştur.

2002-2023 yılları arasında Uzun Vadeli Gelişmenin ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (2001-2005) temel amaç ve stratejisinde eğitim, sağlık, teknolojik alt yapı, kentsel altyapı, enerji, sulama ve ulaştırma yatırımlarına bölgesel gelişme stratejileri dikkate alınarak öncelik verilmesi düşünülmüştür. Enerji, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin yatırım paylarının 2010 yılına kadar seviyelerini koruması ve 2010 yılından sonra da kademeli olarak azaltılması planlanmıştır.

BÖLÜM V

TÜRKİYE'DE 1998-2018 YILLARI ARASINDA KAMU HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

5.1. Kamu Harcaması ve Ekonomik Büyüme İlişkin Literatür İncelemesi

Yapılan literatür araştırması sonuçlarına göre, kamu harcaması ve ekonomik büyüme ile ilgili yapılan ilk çalışmalarda kamu harcamalarının elastikiyetleri analiz edilmiştir. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi, Wagner'in 1883 yılında yazdığı eserini Musgrave'in 1958 yılında İngilizce'ye tercüme etmesiyle hız kazanmış ve kamu harcaması ile ekonomik büyümeyi farklı açıdan ele alan çalışmaların sayısı giderek artmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi bunlardan birisi 19. Yüzyılda Alman iktisatçı Adolph Wagner tarafından ortaya atılan “Wagner Hipotezi” olarak ifade edilen yaklaşımdır. Bu yaklaşım, kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı artış gösterdiğini yani kişi başına gelir arttıkça kamu sektörünün nispi hacminin büyüyeceği fikrini kabul etmektedir (Işık ve Alagöz, 2005). Wagner, toplumların zamanla daha kaliteli bir kamu hizmeti istemeleri ile kamu harcamalarındaki artışın kaçınılmaz olacağını ve devletin de bu talebi karşılamak için daha fazla harcama yapacağını belirtmektedir (Demir, 2001). Peacock ve Wiseman, Wagner'in yarasını sorgulayarak kamu harcamalarının sıçramalı artış tezini ve kamu harcamalarındaki artışın kamu gelirlerindeki artış ile ilgili olduğunu ortaya koymuşlardır. Peacock-Wiseman'nın araştırmalarına göre savaş gibi bunalım dönemlerinde kamu harcamalarının sıçrama yaptığını ve bu dönem sonrasında eski seviyesine inmediğini gözlemlemişlerdir. Bunalım dönemlerinden sonra azalış olsa bile eskisine göre daha yüksek olup devamlı yükselme eğilimindedir (Telek, 2013).

19.yüzyılda Keynesyen iktisatla başlayan müdahaleci devlet anlayışı uzun yıllar devam etmiştir. 1970'lere kadar ekonomistler özellikle borçlanma ile finanse edilen kamu harcamalarının ekonomik büyümeyle pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Keynes hipotezinde Wagner Yasası'nın tersine nedenselliğin yönü kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olarak kabul edilmiştir. Keynes hipotezine göre kamu harcamaları arttıkça GSYH düzeyi de artmaktadır (Sancar, 2012).

Kamu kesiminin büyümeyi olumlu mu yoksa olumsuz mu etkilediği konusundaki bir çok teorik yaklaşım, ampirik çalışmalarla test edilmiştir. Ancak şu ana kadar yapılan çalışmalar, bu konuda tam bir fikir birliğinin sağlanamadığını göstermektedir. Bu ilişkiyi test etmeye yönelik yapılan ekonometrik çalışmalar, öncelikle yabancı literatür daha sonra ise ulusal literatür şeklindeki bulgular halinde değerlendirilecektir.

5.1.1. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Yabancı Literatür

Farklı ülkelerde ve farklı yöntemlerle yapılan ilk çalışmalardan Mann (1980), 1925-1976 yıllarında Meksika için Wagner Kanunu'nu test etmiştir. En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY)'ni kullandığı çalışmasında Wagner hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Abizadeh ve Gray (1985), 1963-1979 dönemini Fiziksel Yaşam Kalitesi İndeksi'ne göre belirlenen gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş 53 ülkenin zaman serisi verilerini kullanarak Wagner Hipotezi'nin geçerli olup olmadığını test etmişlerdir. EKKY'yi kullandıkları çalışmalarında, gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunurken, gelişmemiş ve gelişmiş ülkelerde ise bu tür bir ilişki bulunmamıştır.

Landau (1986), 27 azgelişmiş ülke için 1960-1980 yılları arasında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmasında EKKY ile analiz yapmıştır. Araştırma sonucuna göre, kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümedeki artıştan kaynaklanmaktadır.

Ram (1986), 115 ülkeyi gelir seviyesine göre dört farklı gruba ayırarak 1960-1970 ve 1970-1980 yılları için panel veri seti tekniklerini kullanarak yatay kesit analizi yapmıştır. Araştırma sonucunda, kamu büyüklüğünün büyüme üzerindeki etkisini dışsalılık ve farklı verimlilik etkisi olmak üzere ikiye ayırdığında reel kamu tüketimi ile ekonomik büyüme

arasında pozitif bir ilişki olduğuna ulaşmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu büyüklüğünün ekonomik büyüme üzerine pozitif etkisinin daha etkin olduğunu belirtmiştir (Ram, 1986). Daha sonra Ram (1987) Wagner Kanunu'nun geçerliliğini sınamak üzere aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 115 ülke için 1950-1980 yıllarını kapsayan çalışma yapmış ve elde ettiği bulgular ile söz konusu ülkelerin %60'ında kanunu doğrular yönde sonuca ulaşmıştır.

Scully (1989), 1960-1980 yılları arasındaki 115 ülkeyi kapsayan analizinde EKKY'yi kullanarak kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümedeki artıştan kaynaklandığına dair bulgulara ulaşmıştır.

Rao (1989), 48 ülkeye ait 1960–1980 dönemi verilerini kullanarak yaptığı analizde hemen hemen tüm durumlar için kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna varmıştır. 1960'lı yıllar boyunca ekonomiler karşılaştırıldığında üretkenliğin kamu sektöründe yüksek olduğunu belirtmiştir. Rao'nun kullandığı Granger Nedensellik Testi'nin sonucu, kullanılan modele ve ülkeye göre değişmektedir. Bazı ülkelerde kamu harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu iken bazı ülkelerde büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü ilişkinin olduğu ve bazı ülkelerde de çift taraflı nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varmıştır.

Barro (1990), 76 ülkeyle ilgili 1960-1985 dönemine ilişkin veri setini ve basit korelasyon yöntemini kullanarak yaptığı çalışmasında kamu tüketim harcamalarının kişi başına büyüme ve yatırım oranıyla arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşırken, kamu yatırım harcamaları ve büyüme arasında ise pozitif bir ilişkinin varlığını analiz etmiştir (Barro, 1990). Aynı zamanda, Barro (1991), gelişmiş ve gelişmekte olan 98 ülke ve 1960-1985 dönemi için basit korelasyon yöntemini kullanarak kişi başına milli gelir büyüme oranlarıyla, devletin tüketim harcamalarının milli gelirdeki payı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişkinin, yatırım ve tüketim harcamaları dikkate alındığında kamu tüketim harcamasının büyümeyi negatif yönde, kamu yatırım harcamasının ise pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yine Barro, büyümenin kamu hizmetlerine (altyapı, eğitim gibi) olan talebi arttırdığını da belirtmektedir.

Panayiotis ve Serletis (1991), 1947-1986 yılları için Kanada'nın kamu harcamaları ve GDP verilerini kullanarak Wagner hipotezinin geçerliliğini Granger- Sims Nedensellik Testleri ile sınamışlardır. Nedensellik testleri sonucunda kamu harcamaları ile GDP arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Henrekson (1993), 1861-1990 dönemi için İsveç'e ait kamu harcamaları ve milli gelir verileri ile En Küçük Kareler Regresyon ve Engle-Granger Ko-Entegrasyon yöntemlerini kullanarak Wagner Hipotezi'nin geçerli olup olmadığını test etmişlerdir. Uygulama sonucunda, İsveç'e ait verilerin belirtilen dönem için kamu harcamaları ve milli gelir değişkenleri arasında bir ilişkinin olmadığına ulaşılmıştır.

Oxley (1994) çalışmasında, İngiltere'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1870–1913 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Çalışmada uygulanan Ko-Entegrasyon Testi'ne göre, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Değişkenler arasındaki etkileşimi karşılıklı olarak araştırmak ve etkilerin yönünü belirlemek amacıyla Granger Nedensellik Testi'nden yararlanılmıştır. Oxley, Granger Nedensellik Testi'ne göre ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Ashworth (1994), 1950-1980 ve 1950-1988 dönemlerinde Meksika için Engle-Granger ve Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon analizlerini yapmıştır. Çalışma sonucunda Meksika için Wagner Hipotezi'nin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Hayo (1994), 1950-1980 döneminde Meksika'daki kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Hipotezi açısından incelemiştir. Ko-Entegrasyon Testi ile analiz yaptığı çalışmada, Meksika için Wagner Kanunu'nun geçerli olmadığını ortaya koymuştur.

Lin (1995), 1950-1990 döneminde Meksika'da Wagner Hipotezini araştırmıştır. Granger Non-Causality yöntemini uygulamıştır. Analizinde 1950-1980 dönemi için Meksika'da Wagner Hipotezi'nin geçerli olmadığını, 1950-1990 dönemi için ise Wagner Hipotezi'nin geçerli olduğu sonucuna varmıştır.

Nomura (1995), 1960-1991 yılları arasında Japonya için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Çoklu Yapısal Değişim ve Switching Regresyon Modeli'nde Değişen Varyans şeklinde incelemiştir. Analiz sonucunda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Abizadeh ve Yousefi (1996), 1970-1990 dönemini kapsayan Güney Kore çalışmalarında, Granger Nedensellik Testi ile analiz yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda uzun dönemde ve kısa dönemde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılarak Wagner Hipotezi doğrulanmıştır.

Ahsan, Kwan ve Sahni (1996), Kanada ile ilgili 1953-1988 yılları arasında zaman serisi verilerinden yararlandıkları çalışmalarında Engle-Granger Koentegrasyon Testi'ni kullanarak analiz yapmışlardır. Analiz sonucunda ekonomik büyümenin kamu harcamalarını pozitif olarak etkilediği yönünde bulgular elde edilmiş ve uzun dönemde Wagner Hipotezi'nin geçerli olduğu ortaya konmuştur.

Cotsomitis, Harnhirun ve Kwan (1996), 1952-1992 yıllarını kapsayan Çin'in kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Hipotezi açısından analiz etmişlerdir. Engle-Granger Ko-Entegrasyon Testi'ni kullandıkları çalışmalarında Çin'in verileri ile uzun dönemde Wagner Hipotezi'ni destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır.

Payne ve Ewing (1996), 1950-1977 yılları arasında ekonomik gelişme sergileyen farklı düzeylerdeki 22 ülkenin reel kamu harcamaları ve reel GDP verilerini Hata Düzeltme Modeli'ni kullanarak Granger Nedensellik Yöntemi ile Wagner Hipotezi'ni analiz etmişlerdir. Analizde yer alan ülkelerden Avustralya, Kolombiya, Almanya, Malezya, Pakistan ve Filipinler için Wagner Hipotezi'ni destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Ghali (1997), 1960-1996 dönemi için Suudi Arabistan'ın verilerini kullanarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR (Vector Autoregressive) Analizi ile test etmiştir. Analizinde Suudi Arabistan'daki kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığına dair bir sonuca ulaşamamıştır.

Ansari, Gordon ve Akuamoah (1997), Gana için 1963-1988, Kenya için 1964-1989 ve Güney Afrika için 1957-1990 dönemini kapsayan çalışmalarında VAR Yöntemi ile analiz yapmışlardır. Analiz sonucunda Wagner Hipotezi'ni destekleyen bulgulara ulaşamamıştır.

Cheletsos ve Kollias (1997), Yunanistan'ın 1958-1993 dönemi için Wagner Hipotezi'nin geçerliliğini ayırtılmış kamu harcamaları ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak test etmişlerdir. Hata Düzeltme Modeli ile Engle-Granger Ko-Entegrasyon Testi'ni kullandıkları analizde sadece savunma harcamalarının Wagner Hipotezi'ni açıkladığı sonucuna varmışlardır.

Ghali (1998), 1970-1994 dönemini 10 OECD ülkesinin verileri ile çok değişkenli koentegrasyon teknikleri ve dinamik etkileşim modellerini (VAR-VEC) kullanarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi beş ayrı değişkenle (GDP, toplam kamu harcamaları, yatırım, ithalat ve ihracat) incelemiştir. Çalışmanın sonucunda kamu

harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Keynes Hipotezi'ni destekleyen bulgular ortaya çıkmıştır.

Asseery, Law ve Perkidis (1999), 1950-1980 yılları arasında Irak'taki kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Granger ve Johansen Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Testleri'ni kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Keynes Hipotezi'ni kanıtlayan bulgulara ulaşılmıştır.

Biswal, Dhawan ve Lee (1999), 1950-1995 dönemi için Kanada'da milli gelir ve toplam kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Engle-Granger İki Adımlı Ko-Entegrasyon ve Hata Düzeltme Modeli'ni kullanarak Wagner ve Keynes Hipotezi bakımından incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda her iki hipotezi de destekleyen bulgular elde edilmiştir.

Burney ve Al-Mussallam (1999), 1969-1970 ve 1993-1994 yılları arasındaki verilerle Kuveyt'te En Küçük Kareler (EKK) yöntemini kullanarak Wagner Hipotezi'ni araştırmışlardır. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunamamıştır.

Al-Faris (2002), Körfez Bölgesi ülkelerinde 1970-1997 dönemi için VAR Yöntemi ile analiz yaparak Wagner Hipotezi'ni destekleyici yani milli gelirin kamu harcamalarının gelişiminde etkili olduğu sonucuna varmıştır.

Günalp ve Gür (2002), Ram (1986) tarafından yapılan analizi 34 ülkeye indirgeyerek 1979-1997 dönemi için yeni verilerle incelemiştir. Uyguladığı Yatay Kesit Analizi sonucunda, ekonomik büyüme üzerinde kamu harcamalarının etkisinin pozitif ve büyük olduğuna ulaşılmıştır.

Al-Obaid (2004), 1970-2001 yılları için Suudi Arabistan üzerine yaptığı çalışmasında kamu harcamalarını azaltmaya yönelik uygulanan ekonomik programı incelemek üzere Engle-Granger Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizi yaparak Wagner Hipotezi'ni açıklayıcı sonuçlara ulaşmıştır. Al-Obaid, kamu harcamalarındaki artışın ekonomik gelişmeye bağlı olduğunu ve bu artışı önlemeyi gerektirecek bir durum olmadığını belirtmiştir.

Wahab (2004), Kanada, Belçika, İtalya, Japonya, Fransa, İspanya, İngiltere, Amerika ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu 30 OECD ülkesinin 1950-2000 dönemindeki birleştirilmiş verilerini kullanarak yaptığı analizinde Wagner Hipotezi'ni Hata Düzeltme Modeli'ni kullanarak incelemiştir. Kamu harcamalarının ekonomik büyümedeki artış

oranına göre daha az arttığını, ekonomik büyümenin azalması durumunda kamu harcamalarının daha yüksek oranda gerileyeceği sonucuna varmıştır.

Loizidies ve Vamvoukas (2005), 1960-1995 dönemini kapsayan Yunanistan, İngiltere ve İrlanda için uyguladığı Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik Analizi ile kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, uzun dönemde ise yalnızca İngiltere ve İrlanda'da kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği yönünde bulgulara ulaşmıştır. Yunanistan için Wagner Hipotezi'ni destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır. İngiltere'de ise enflasyon değişkeni modele dahil edildiğinde Wagner Hipotezi'ni desteklediği görülmüştür.

Huang (2006), Tayvan için 1966-2002 yıllarını kapsayan çalışmasında Granger Non-Causality Yöntemi'ni kullanarak analiz yapmıştır. Çalışma sonucunda Wagner Hipotezi'ni destekleyen bulgular elde etmemiştir.

Iniguez-Montiel (2009), Meksika için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1950-1999 dönemini kapsayacak şekilde Wagner ve Keynes Hipotezleri'nin geçerliliğini sınamıştır. Engle-Granger Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Testleri'ni kullanmış ve Wagner Hipotezi'ni destekleyen sonuçlar elde etmiştir (Iniguez-Montiel, 2009). Aşağıda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki üzerine yapılan çalışmalar tablo halinde verilmiştir.

Tablo 15. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeye İlişkin Yabancı Literatür

Çalışma	Ülke	Yöntem	Sonuç
Mann (1980)	Meksika 1925-1976	En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Abizadeh Gray (1985)	Fiziksel Yaşam Kalitesi İndeksi'ne göre seçilen 53 gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke 1963-1979	En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında gelişmekte olan ülkelerde ilişki bulunurken, gelişmemiş ve gelişmiş ülkelerde ilişki bulunmamıştır.
Landau (1986)	27 Azgelişmiş Ülke 1960-1980	En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Ram (1986)	115 Gelir Düzeyi Farklı Ülke 1960-1970 1970-1980	Yatay Kesit Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Ram (1987)	115 Gelir Düzeyi Farklı Ülke 1950-1980	En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Scully (1989)	115 Azgelişmiş ve Gelişmiş Ülke 1960-1980	En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Rao (1989)	48 Ülke 1960-1980	Granger Nedensellik Testi	Kamu harcaması ile büyüme ilişkisi kullanılan ülkeye göre değişmektedir.
Barro (1990)	76 Ülke 1960-1985	Basit Korelasyon Yöntemi	Kamu tüketim harcamalarının kişi başına büyüme ve yatırım oranıyla arasında negatif bir ilişki, kamu yatırım harcamaları ve büyüme arasında ise pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Barro (1991)	98 Ülke 1960-1985	Basit Korelasyon Yöntemi	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamsız bir ilişki bulunmuştur.
Panayiotis Serlatis (1991)	Kanada 1947-1986	Granger-Sims Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Henrekson (1993)	İsveç 1861-1990	En Küçük Kareler Regresyon ve Engle Granger Ko- Entegrasyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Oxley (1994)	İngiltere 1870-1913	Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Testi	Kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.
Ashworth (1994)	Meksika 1950-1980 1950-1988	Engle-Granger ve Johansen-Juselius Ko- Entegrasyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Hayo (1994)	Meksika 1950-1980	En Küçük Kareler Regresyon ve Engle Granger Ko- Entegrasyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Lin (1995)	Meksika 1950-1990	Granger Non-Causality Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Nomura (1995)	Japonya 1960-1991	Çoklu Yapısal Değişim ve Switching Regresyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Abizadeh Yousefi (1996)	Güney Kore 1970-1990	Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Ahsan Kwan-Sahni (1996)	Kanada 1953-1988	Granger Ko- Entegrasyon Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Cotsomitis Harnhirun Kwan (1996)	Çin 1952-1992	Granger Ko- Entegrasyon Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.

Payne Ewing (1996)	22 Ülke 1950-1977	Granger Nedensellik Analizi	Avustralya, Kolombiya, Almanya, Malezya, Pakistan ve Filipinlerde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Ghali (1997)	Suudi Arabistan 1950-1996	VAR Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Ansari (1997)	Gana Kenya Güney Amerika 1963-1988 1964-1989 1957-1990	VAR Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Cheletsos Kollias (1997)	Yunanistan 1958-1993	Granger Ko- Entegrasyon ve Hata Düzeltilme Modeli	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Ghali (1998)	10 OECD Ülkesi 1970-1994	Çok Değişkenli Ko- Entegrasyon Teknikleri ve Dinamik Etkileşim Modelleri	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Asseery-Law Perdikis (1999)	Irak 1950-1980	Engle-Granger, Johansen-Juselius Ko- Entegrasyon Yöntemi ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Biswal Dhawan-Lee (1999)	Kanada 1950-1995	Granger Ko- Entegrasyon ve Hata Düzeltilme Modeli Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Burney Al- Mussallam (1999)	Kuveyt 1969-1970 1994-1995	En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Al-Faris (2002)	Körfez Bölgesi Ülkeleri 1970-1997	VAR Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.

Mamatzakis (2001)	Yunanistan 1950–1998	Ko-Entegrasyon, Etki-Tepki Analizi	Özel sektör ve kamusal yatırım arasında pozitif ilişki, özel sektör ve kamusal tüketim arasında negatif ilişki bulunmuştur.
Günalp-Gür (2002)	34 Gelir Düzeyi Farklı Ülke 1979-1997	Yatay Kesit Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki vardır.
Al-Obaid (2004)	Suudi Arabistan 1970-2001	Engle-Granger Ko- Entegrasyon Yöntemi ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Wahab (2004)	30 OECD Ülkesi 1950-2000	Hata Düzeltme Modeli Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Loizidies Vamvoukas (2005)	Yunanistan İngiltere İrlanda 1960-1995	Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Huang (2006)	Tayvan 1966-2002	Granger Non-Causality Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Iniguez Montiel (2009)	Meksika 1950-1999	Engle-Granger Ko- Entegrasyon Yöntemi ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.

5.1.2. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkin Ulusal Literatür

Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik çalışmalardan ilki Krzyzaniak (1974) tarafından yapılmıştır. Krzyzaniak (1974), Türkiye’de 1950-1969 dönemini kapsayan kamu harcamaları ile GSMH arasındaki ilişkiyi esneklik hesaplaması yaparak test etmiştir. Analiz sonucunda GSMH ile kamu harcamalarının gelir esnekliğinin istatistiksel olarak anlamlı olduğuna ulaşılmıştır.

Önder (1974), Türkiye için 1923-1967 yıllarını kapsayan çalışmasında verilerin elde edilişi ve güvenilirliğindeki yetersizliklerden dolayı birçok kaynaktan alınan verileri indekslerle analiz etmiştir. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırım (1994), çalışmasında Türkiye’de 1962-1993 yılları arasında Granger ve Sims Analiz Yöntemleri’ni kullanarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği incelemiştir. GSMH’den toplam kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ortaya çıkarken cari kamu harcamaları ile GSMH arasında ise iki yönlü bir nedensellik ilişkisi ve kamu yatırım harcamaları ile GSMH arasında da herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yamak ve Zengin (1996), 1950-1994 yılları arasında Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini En Küçük Kareler Regresyon ve Kalman Filtresi Yöntemi ile analiz etmişlerdir. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, açıklanmaya çalışılan dört model açısından da desteklenmektedir.

Yamak ve Küçükkale (1997), 1950-1994 dönemi için kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini Wagner Hipotezi çerçevesinde incelemiştir. Engle-Granger ve Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Testleri’ni uygulamışlardır. Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin varlığına ulaşılmıştır. Analizlerinde ekonomik büyüme Granger anlamda kamu harcamalarını pozitif yönde etkilerken kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna varılmıştır.

Ulusoy ve Zengin (1998), Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini 1950-1994 dönemini kapsayacak şekilde En Küçük Kareler Regresyon ve Kalman Filter Yöntemi ile analiz etmişlerdir. Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Wagner Hipotezi’ni açıklamaya çalışan beş model açısından da desteklenmiştir.

Terzi (1998), 1938-1995 yılları arasında Türkiye ile ilgili uzun dönemli çalışmasında Basit Regresyon ve Uyarlamalı Beklentiler Modeli çerçevesinde Ko-Entegrasyon Analizi yapmıştır. Çalışma sonucunda Wagner Hipotezi’ni destekleyen bulgular elde edilmiştir. Uzun dönemde kamu harcamalarına olan talebin gelire olan duyarlılığının yüksek olması nedeniyle GSMH ve kamu harcamalarının aynı yönde hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Demirbaş (1999), Türkiye için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1950-1990 yılları için Wagner Hipotezi’nin geçerliliğini test etmiştir. Çalışmada Engle-Granger Ko-Entegrasyon ile Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır. Wagner Hipotezi’ni destekleyen herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Günaydın (2000), 1950-1998 dönemine ait verileri kullanarak Wagner ve Keynes Hipotezi'ni analiz etmiştir. Engle-Granger Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Testleri'nin bulgularına göre Wagner Hipotezi'ni destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Taşseven (2000), 1960-1998 dönemini kapsayan çalışmasında Engle-Granger Ko-Entegrasyon Analizi yapmıştır. Türkiye'nin GSMH, kamu/özel girdi fiyatları, nüfus ve istikrar endekslerini veri olarak kullanmıştır. Çalışma sonucunda Wagner Hipotezi'ni destekleyen bulgular elde edilmiştir.

Uzay (2002), Türkiye için 1970-1999 yıllarına ilişkin, kamu harcamalarının büyüklüğü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi En Küçük Kareler Yöntemi ile analiz etmiştir. İncelenen dönem için kamu harcamalarındaki artış ile büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, kamu harcamalarındaki artışın, özel sektör yatırımları için uygun ortam yaratarak sermaye birikimini ve işgücü stokunu artırdığı ve büyümenin de bundan olumlu yönde etkilendiğine ulaşılmıştır. Keynesyen Hipotez kabul edilmiştir.

Bakırtaş (2003), 1983-2000 yıllarına ait verileri kullanarak makro iktisadın temelini oluşturan üç önemli modelin (Toplam Harcamalar, Toplam Talep-Toplam Arz, AD-AS ve IS-LM) parametrelerini esas alarak, nedensellik testleri yapmıştır. Granger Nedensellik Testi'nin uygulandığı birinci modelin analiz sonuçlarına göre, kamu harcamaları GSMH büyüklüğünü, GSMH de kamu harcamaları düzeyini etkilemektedir. Analiz sonuçları, iki değişken arasında karşılıklı ve aynı yönde etkileşimin olduğunu göstermektedir. Wagner ve Keynesyen Hipotezleri kabul edilmiştir.

Bağdigen ve Çetintaş (2003), 1965-2000 dönemine ait Türkiye'nin verilerini kullanarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Wagner Hipotezi çerçevesinde Engle-Granger Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Testleri'ni kullanarak analiz yapmışlardır. Çalışma sonucunda Türkiye için Wagner Hipotezi'ni destekleyen bulgulara ulaşılmamıştır.

Halıcıoğlu (2003), 1960-2000 yılları arasında Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner Hipotezi açısından araştırarak Engle-Granger, Johansen ve Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ile Granger Nedensellik Testleri'ni kullanmıştır. 1960-2000 döneminde Türkiye'ye ait veriler ile Wagner Hipotezi'ni destekleyen bulgulara ulaşılmamıştır.

Sarı (2003), 1980'li yıllardan sonra kamu kesiminin ekonomi içindeki payından arındırılmasına ilişkin uygulanan politikanın ekonomik büyüme ve kamu harcamaları

arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini incelemiştir. Engle-Granger Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizleri'nin kullanıldığı çalışmada ekonomik büyümenin kamu harcamalarına neden olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Taban (2004) Türkiye'de sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980–2000 dönemi için incelemiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler; reel GSMH, toplam sağlık harcamasının GSMH'daki payı ve doğuştan yaşam beklentisi verilerinden oluşmaktadır. Çalışmada uygulanan Johansen Ko-Entegrasyon Testi sonucuna göre gelir ve sağlık harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki yokken, gelir ile doğuştan yaşam beklentisi arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi bulunmuştur. Granger Nedensellik Testi sonucunda ise, doğuştan yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu fakat sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı test edilmiştir.

Şimşek (2004), kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner ve Keynes Hipotezleri çerçevesinde 1965-2002 yıllarına ait verileri kullanarak Engle-Granger Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizi ile test etmiştir. Türkiye'de kamu harcamalarından GSMH'ya doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arısoy (2005), 1950-2003 dönemlerinde Türkiye'ye ait veriler kullanarak ekonomik büyüme ve toplam kamu harcamaları ile bu harcamaların ekonomik ayırımına göre belirlenmiş cari, yatırım, transfer ve transfer dışı kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi, Wagner ve Keynes Hipotezleri açısından Engle-Granger ve Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon Testleri ile analiz etmiştir. Analizin sonucunda toplam kamu harcamaları dışında uzun dönemde ekonomik büyümeden cari, yatırım, transfer ve transfer dışı harcamalara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular uzun dönemde ekonomik büyümenin kamu harcamalarını artıracakını öne süren Wagner Hipotezi'ni desteklemektedir.

Çavuşoğlu (2005), kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkisini Engle-Granger Ko-Entegrasyon Testi ile analiz etmiştir. Çalışmada 1923-2003 dönemini kapsayan analiz kısmında genel bütçe harcama rakamları, 1950-2003 dönemini kapsayan kısımda ise konsolide bütçe harcamaları veri olarak kullanılmıştır. Uzun dönem Wagner Hipotezi'ne ilişkin bir bulgu elde edilmemiştir.

Işık ve Alagöz (2005), Türkiye ekonomisinin 1985-2003 dönemi için Wagner Hipotezi'nin geçerliliğini araştırdıkları çalışmalarında, Johansen Ko-Entegrasyon Analizi ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır. Analiz sonucunda ekonomik büyümenin kamu harcamasını pozitif yönde etkilediği belirtilmiştir. Granger Nedensellik Testi, Wagner Hipotezi'ni destekleyerek ekonomik büyümenin neden, kamu harcamalarının sonuç değişkeni olduğunu belirtmiştir.

Kaya (2006), 1968-2004 dönemi için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Wagner ve Keynesyen Hipotezleri açısından incelemiştir. Uygulanan Ko-Entegrasyon Testi ve Granger Nedensellik Testi sonucunda kısa dönem için kamu harcamalarından GSMH'ye doğru bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar, kamu harcamalarını iktisadi büyümeyi etkileyebilecek ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltebilecek bir politika aracı olarak gören Keynes'in görüşlerini destekleyecek niteliktedir.

Bakış, Jobert ve Tuncer (2008), 1924-2003 yılları arasında Türkiye'de bazı kamu harcaması çeşitleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Korelasyon Analizi, Johansen Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Yöntemleri ile incelemiştir. Analiz sonucunda kamu yatırım harcamaları, eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki, askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur.

Mohammadi, Cak ve Cak (2008), 1950-2005 dönemi için kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ile ilgili yıllık verileri kullanarak Türkiye için Wagner Hipotezi'nin geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Ko-Entegrasyon Testi uygulanan çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner Hipotezi'ni destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Bağdigen ve Beşer (2009), Türkiye için 1950-2005 dönemini kapsayan ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Wagner Hipotezi çerçevesinde Granger (1969), Hsiao (1979) ve Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analizleri ile test etmişlerdir. Analiz sonucunda Wagner Hipotezi'ni destekleyen nedensellik ilişkisine ulaşılmamıştır.

Oktayer ve Susam (2008), kamu harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini 1970-2005 döneminde Türkiye için EKK Yöntemi ile test etmişlerdir. Ampirik test sonuçlarına göre,

toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi anlamlı çıkmamıştır. Ancak kamusal yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Selen ve Eryiğit (2009), 1923–2006 dönemi için toplam kamu harcaması, GSMH ve nüfus verileri ile kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi açıklayan Wagner Hipotezi'nin Türkiye'de geçerliliğini test etmişlerdir. Wagner Hipotezi'ni açıklayan beş modelde Ko-Entegrasyon Analizi'nde yapısal kırılmaların etkisini ortaya koyan Johansen (2000) analizi uygulanarak uzun dönem esneklikleri tahmin edilmiştir. Modeller incelenerek yapılan analizler Wagner Hipotezi'ni desteklemektedir. Analiz sonucunda GSMH'dan kamu harcamalarına doğru pozitif bir ilişkinin olduğu ulaşılmıştır.

Aytaç ve Güran (2010), 1987-2005 dönemi için Türkiye'deki ekonomik sınıflandırmaya göre kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini, Nedensellik ve Vektör Otoregrasyon (VAR) analizini kullanarak incelemişlerdir. VAR Analizi paralelinde yapılan Granger Nedensellik Testi'ne göre ekonomik büyümeden cari harcama ve toplam harcamalara doğru tek yönlü bir nedenselliğe rastlanmıştır. Transfer ve yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Sonuçta, Türkiye ekonomisi için incelenen dönemde ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır.

Kanca (2011), 1980-2008 dönemini incelediği Granger Nedensellik Analizi model çerçevesinde ekonomik tasnife göre gruplandırılmış toplam kamu harcamaları (cari, yatırım, transfer) ile ekonomik büyüme arasında ilişki, uzun dönemde Wagner Hipotezi'nin öngördüğü sonuçları destekleyici, kısa dönemde ise Keynes'in Hipotezi'ni destekler niteliktedir. Yani kısa dönemde kamu harcamalarındaki artışın GSMH'yı artırdığı uzun dönemde ise Türkiye'de toplam kamu harcamalarının ekonomik büyüme tarafından etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Yüksel ve Songur (2011), toplam kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları, borç faiz ödemeleri ve diğer transfer harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisini analiz etmişlerdir. Türkiye'de 1980-2010 dönemi için zaman serisi teknikleri bakımından Engle-Granger Ko-Entegrasyon Testi ve Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, borç faiz ödemeleri hariç diğer tüm değişkenlerin ekonomik büyüme ile

arasında uzun dönemli bir ilişkiye ve cari harcamalar ile toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Altunç (2011), Türkiye ekonomisinin kamu harcamaları ve kamu harcamalarının bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisini 1960-2009 dönemi için analiz etmiştir. Barro'nun (1990) içsel büyüme modelinden hareketle verilerinin kullanıldığı çalışmada ekonometrik yöntem olarak ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Vektör Otoregresif (VAR) Granger Nedensellik/Blok Dışsallık Wald Testi kullanılmıştır. Çalışmada kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında Wagner Hipotezi'ni destekleyici bulgular elde edilmiştir. Ancak ekonomik kategoriye göre ayrıştırılmış kamu harcamalarının bileşenlerinin analize dahil edilmesi durumunda nedenselliğin yönü değişmiştir.

Üçler (2011), 1970-2009 dönemini kapsayan çalışmasında kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Johansen Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Testleri'ni uyguladığı çalışmasında kontrol değişken olarak dahil edilen özel sektör yatırım harcamalarının büyümeye etkisi tüm modellerde pozitif çıkmıştır.

Künü (2013), Türkiye ekonomisinin 1970-2012 döneminde kamu harcamaları ve GSYH ilişkisini uzun ve/veya kısa dönem etkilerini araştırmıştır. Zivot ve Andrews Birim Kök Analizi ve Pesaran-Shin-Smith Sınır Testi Yaklaşımı ile vardığı sonuç; Türkiye ekonomisi için sağlık, eğitim, kamu yatırımları ve cari harcamalar ile reel GSYİH arasındaki ilişki tek yönlü olup kısa ve uzun dönemde bu kamu harcamaları alt kalemleri reel GSYİH'yı pozitif olarak etkilemektedir. Kırılma yılları belirlenmiş olup 1980, 1994, 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde bir yapısal kırılma söz konusudur.

Telek (2013), Türkiye ekonomisi için 1998-2012 dönemine ait kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada kullanılan serilerin durağan olup olmamalarını test etmek amacıyla ADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Johansen Eş-Bütünleşme analizi sonuçlarına göre; değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki ve en az bir denklemin eş-bütünleşik olduğu sonucuna varılmıştır. Granger Nedensellik Analizi sonuçlarına göre; kamu harcamalarından GSYH'ye doğru bir nedensellik olmadığına %5 anlamlılık düzeyinde işaret ederken, GSYH'den kamu harcamalarına doğru bir nedenselliğe rastlanmıştır. Bu durum, incelenen dönemde, Türkiye'de ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Yani, Türkiye'de Wagner Hipotezi'ni destekler nitelikte bir sonuca ulaşılmıştır.

Ateş ve Kaytancı (2015), Türkiye ekonomisi için 1980-2013 dönemindeki kişi başına GSYH ile fiziksel sermaye yatırım oranı arasındaki ilişkiyi koşullu ECM (ARDL Sınır testi) Yaklaşımı ile incelemişlerdir. Sonuçlar toplam kamu yatırım harcamalarının uzun dönemde büyüme üzerinde etkili olmadığını göstermektedir.

Ünen (2015), 1998-2014 arasındaki kamu harcamaları ve büyüme üzerine Engle-Granger Eş Bütünleşme, Johansen Eş Bütünleşme, Hata Düzeltme Modeli ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizleri'ni yapmıştır. Sonuçlar 1998-2014 yılları arasında Türkiye ekonomisinde Wagner Hipotezi'nin geçerli olduğunu göstermektedir. 1998, 2001 ve 2008 krizlerinin kukla değişkenlerinin de yer aldığı modelde Türkiye ekonomisinin krizlerden etkilendiği ve artan kamu harcamalarının ise ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Konu hakkında Türkiye için yapılmış uygulamalı çalışmalar incelendiğinde, farklı dönemler için farklı modeller kullanılarak yapılan çalışmalarda değişik sonuçlara ulaşılmıştır. Literatürde Türkiye için yapılmış ampirik çalışmalar çalışılan dönem, yöntem ve ulaşılan sonuçlar özet olarak tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 16. Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyümeyle İlişkin Ulusal Literatür

Çalışma	Ülke	Yöntem	Sonuç
Krzyzaniak (1974)	1950-1969	Esneklik Hesaplaması	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Önder (1974)	1923-1967	İndeks Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Yıldırım (1994)	1962-1993	Granger ve Sims Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur.
Yamak-Zengin (1996)	1950-1994	EKK Regresyonu ve Kalman Filtresi Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki dört model açısından da geçerli bulunmuştur.
Yamak-Küçükkale (1997)	1950-1994	Engle-Granger ve Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Ulusoy-Zengin (1998)	1950-1994	OLS Regression ve Kalman Filtre Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki beş model açısından geçerli bulunmuştur.
Terzi (1999)	1950-1995	Uyumlu Beklentiler Temelli Ko-Entegrasyon Modeli	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Demirbaş (1999)	1960-1990	Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Günaydın (2000)	1950-1998	Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ve Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki bulunmuştur.
Uzay (2002)	1970-1999	En Küçük Kareler Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Bakırtaş (2003)	1983-2000	Granger Nedensellik Testi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Wagner ve Keynesyen Hipotezleri kabul edilmiştir.

Sarı (2003)	1987-2000	Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ve Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki beş model açısından da geçerli bulunmuştur.
Bağdigen Çetintaş (2003)	1965-2000	Engle-Granger Ko-Entegrasyon ve Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Halıcıoğlu (2003)	1960-2000	Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ve Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Taban (2004)	1965-2004	Ko-Entegrasyon Testi ve Granger Nedensellik Analizi	Sağlık harcamaları ile büyüme arasında ilişki bulunmazken, doğuştan yaşam beklentisi ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Şimşek (2004)	1965-2002	Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü ilişki bulunmuştur.
Arısoy (2005)	1950-2003	Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon ve Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Işık - Alagöz (2005)	1985-2003	Johansen (1988) Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Kaya (2006)	1968-2004	Johansen Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Bakış-Jobert Tuncer (2008)	1924-2003	Korelasyon, Johansen (1988) Ko-Entegrasyon ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu yatırım harcamaları, eğitim ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki, askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında ise negatif bir ilişki bulunmuştur.

Mohammadi-Cak-Cak (2008)	1950-2005	ARDL Ko-Entegrasyon Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Selen - Eryiğit (2009)	1923-2006	Johansen-Juselius Ko-Entegrasyon Yöntemi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Oktayer ve Susam (2008)	1970-2005	En Küçük Kareler Yöntemi	Toplam kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır. Ancak kamusal yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Bağdigen Beşer (2009)	1950-2005	Granger (1969), Hsiao (1979) ve Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.
Aytaç ve Güran (2010)	1987-2005	VAR Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Uzun dönemde Wagner Hipotezi'ni desteklemektedir.
Kanca (2011)	1980-2008	Granger Nedensellik Testi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Uzun dönemde Wagner Hipotez'ini, kısa dönemde Keynes'in Hipotezini desteklemektedir.
Yüksel ve Songur (2011)	1980-2010	Eş-Bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Keynes Hipotezi'ni desteklemektedir.
Altunç (2011)	1960-2009	VAR Analizi ve ARDL Testi	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Wagner Hipotezi'ni desteklemektedir.
Üçler (2011)	1970-2009	Johansen Ko-Entegrasyon Testi ve Granger Nedensellik Analizi	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.

Künü (2013)	1970-2012	Zivot ve Andrews Birim Kök Analizi ve Pesaran- Shin-Smith Sınır Testi Yaklaşımı	Sağlık, eğitim, kamu yatırımları ve cari harcamalar ile reel GSYİH arasındaki ilişki tek yönlü olup kısa ve uzun dönemde bu kamu harcamaları alt kalemleri reel GSYİH'yı pozitif olarak etkilemektedir.
Telek (2013)	1998-2012	Johansen Eş-Bütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur.
Ünen (2015)	1998-2014	Engle-Granger Eş Bütünleşme, Johansen Eş Bütünleşme, Hata Düzeltilme Modeli ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri	Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmuştur. Wagner Hipotezi geçerlidir
Ateş ve Kaytancı (2015)	1980-2013	ECM (ARDL Sınır Testi) Analizi	Uzun dönemde kamu yatırım harcamaları ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamıştır.

5.2. Araştırmanın Metodolojisi

Son dönemlerde devletin, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde önemli roller üstlendiği görüşü hakimdir. Bu çalışma, kamu harcamalarının verimli bir şekilde yapılmasının ekonomik büyüme üzerinde yaratacağı etkiyi tespit etmektedir. Aynı zamanda devlet tarafından yapılacak harcamaların ekonomi üzerinde yaratacağı etkinin gerek teorik gerekse ampirik olarak literatürdeki güncelliğini muhafaza etmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde, Türkiye’de 1998-2018 döneminde realize olan kamu harcamalarının GSYH (büyüme) üzerindeki etkisi ARDL modeliyle test edilmektedir.

5.2.1. Analizde Kullanılan Model ve Veriler

Çalışmada çeyreklik verilerden yararlanılarak 1998Q1-2018Q1 dönemi ele alınmıştır. 81 gözlem sayısı mevcuttur. Verilerin daha sağlıklı sonuçlar verebileceği varsayımından hareketle söz konusu dönemin seçilmesinde bu süreçte yaşanan krizler ve önemli ekonomik gelişmeler etkili olmuştur. Veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’den elde edilmiştir. Veriler Eviews 9.0 paket

programını kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada iki farklı değişken kullanılmıştır. Bunlar; iktisadi büyüme ölçütü olarak kullanılan GSYH bağımlı değişken ve kamu harcamaları bağımsız değişkendir. 2001, 2008 ve 2009 krizlerinde GSYH'nin negatif değer aldığı dönemlere 1, diğer dönemlere sıfır vermek suretiyle analize kukla değişkenler dahil edilmiştir. EVIEWS 9.0 paket programında Tramo/Seats yöntemi ile mevsimsellikten arındırılan değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Değişkenlerin başına LN eklenmiş olup, ekonometrik analizde kullanılan model şu şekildedir:

$$LNGDP_t = \beta_1 + \beta_2 LNGOV_t + \beta_3 DUMS_t + u_t$$

Yukarıdaki model aracılığıyla GSYH (LNGDP) ile kamu harcamaları (LNGOV) arasında bir ilişki olup olmadığı, ilişki varsa hangi yönde ve nasıl olduğu ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı test edilmektedir.

Tablo 17. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken	Açıklama
LNGDP	Doğal Logaritması alınmış GSYH
LNGOV	Doğal Logaritması Alınmış Kamu Harcamaları
KUKLA	Kriz Dönemlerinde 1, Diğer Yıllar 0

5.2.2. Birim Kök (Durağanlık) Testleri

Zaman serisi verileri ile çalıştığımızdan dolayı yapılması gereken ilk işlem incelendiği dönem itibariyle serilerin durağan (stationarity) olup olmadığının araştırılmasıdır. Değişkenler arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edilebilmesi için analizi yapılan serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Değişkenlere ait zaman serilerinde durağan olmayan seriler bulunuyorsa, ilişki sahte regresyon (spurious regression) şeklinde olabilir. Ayrıca durağan olmayan zaman serisi söz konusu ise yapılan regresyon ile elde edilen T ve F testleri geçerli olmayacaktır ve bundan dolayı elde edilen regresyon da sahte regresyondan ibaret olacaktır (Tari, 2005).

Ancak zaman serilerinin büyük çoğunluğunun durağan olmayan bir yapı sergiledikleri görülmektedir. Serilerin durağanlığı; sabit ortalama ve varyansa sahipliği ve serinin t ile t-1

verileri arasındaki kovaryansının incelenen zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde ifade edilmektedir (Enders, 2003).

Seçilen serilerin durağanlığı, literatürde en sık kullanılan ve serideki yapısal kırılmayı dikkate almadan birim kökün varlığını araştıran Augmented Dickey-Fuller Testi (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleriyle kontrol edilmektedir.

5.2.2.1. Augmented Dickey – Fuller Testi (ADF)

ADF testinde, hataların istatistiksel olarak bağımsız ve varyansı sabitken PP testi, hataların zayıf bağımlı ve heterojen dağılımına izin vermektedir (Dickey ve Fuller, 1981). Gerek kuramsal, gerek uygulama nedeniyle (Dickey ve Fuller, 1979) sınaması şu kalıplardaki regresyonlara uygulanır:

Sabit terimsiz ve trendsiz: $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t$

Sabit terimli ve trendsiz: $\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + u_t$

Sabit terimli ve trendli: $\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_{1trend} + \delta Y_{t-1} + u_t$

Yukarıdaki denklemlerde t ; zaman ya da genel eğilim değişkenini gösterirken, trend doğrusal zaman trend faktörüdür. Literatürde söz konusu formlardan hangisinin kullanılacağı tartışılırken, sonuçların benzerlik gösterdiği de iddia edilmektedir. Fakat sonuçların dirençli çıkması için sabit içeren formun kullanılması tavsiye edilmektedir. Serinin trend içerdiği düşünülüyorsa trendli, içermediği düşünülüyorsa sabit içeren model daha uygundur. Sabitsiz ve trendsiz modelin ise, özellikle iktisadî veriler açısından istatistiksel sorunlara yol açacağı öne sürülmektedir (Üçler, 2011).

ADF testinde gecikme uzunluğu AIC kriterleri ile sağlanmaktadır. Bir serinin durağan olup olmadığının tespitinde kullanılan hipotezler şöyledir (Gujarati, 2004):

$H_0 : \delta = 0$, seri durağan değildir, normal dağılmamaktadır ve otokorelasyona sahiptir (birim kök vardır).

$H_1 : \delta < 0$ ise; serisi durağandır, normal dağılmaktadır ve otokorelasyona sahip değildir (birim kök yoktur).

Test sonucunda H_0 red edilemiyorsa, serinin durağan olmadığına karar verilir ve serinin farkı alınarak birim kök incelemesine devam edilir.

5.2.2.2. Phillips - Perron Testi (PP)

Phillips-Perron (1988), parametrik olmayan yeni bir birim kök testi geliştirmişlerdir. ADF testinde rassal şokların dağılımının bağımsız ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. Hata terimleri arasında ilişki yoktur. PP testi hata terimleri arasında ilişki olabileceği düşüncesiyle bu varsayımı geliştirerek rassal şokların dağılımı üzerine yeni bir varsayımda bulunmaktadır. Bu test hata terimlerinin bağımsız ve homojen oldukları varsayımının aksine, zayıf bağımlılık ve heterojen bir dağılım olabileceğini varsaymıştır. ADF testinin tamamlayıcısı niteliğinde olan bu test yüksek derecedeki korelasyonu kontrol etmek amacıyla geliştirilmiştir. (Phillips ve Perron, 1988)

PP birim kök testinde alternatif formlardan hiçbirinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin yer almaması, ADF'den ayıran temel farktır (Yamak ve Korkmaz). Bu durumu daha iyi anlamak için şu regresyonlar dikkate alınır.

Phillips-Perron Testi Perron (1988)'e dayanmaktadır:

$$Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + u_t$$

Test sonucunda H_0 red edilemiyorsa serinin durağan olmadığı kabul edilmektedir. Durağan olmayan seriler, d sayıda farkları alınarak durağan hale getirilmektedir. Bir seri durağan oluncaya kadar “ d ” defa farkı alınırsa, o serinin “ d ” sayıda birim kök içerdiği varsayılmaktadır. Durağanlaştırılmış seri, “ d derecesinden bütünleştirilmiş” seri olarak adlandırılır ve $I(d)$ şeklinde ifade edilir.

5.2.3. ARDL Bouds Test (Autoregressive Distibuted Lag) Yaklaşımı

Bir modelde durağan olmayan serilerin olması halinde, belli bir düzeyde ilişki tahmin edilebilmesi için değişkenlerin katsayılarının normal olmayan standart hatalarının düzeltilmesi gerekmektedir (Şimşek, 2005). Durağanlık düzeyleri farklı olan zaman serilerine koentegrasyon analizinin yapılamama problemine Pesaran ve Shin (1995) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distibuted Lag) modeli çözüm olmaktadır. Bu model, değişkenlerin durağanlık derecelerine bakmaksızın değişkenler arasındaki koentegrasyon ilişkisinin var olup olmadığını incelemektedir (Diler, 2011).

ARDL testi, içsellik sorununu ve uzun dönem katsayılarını test edilebilme gücü sayesinde Engle-Granger'dan daha üstündür. Ayrıca ARDL yaklaşımı, kısa ve uzun dönem

katsayılarını aynı anda tahmin edebilmektedir (Halıcıoğlu, 2004). Gecikmeli değerler yer verilmesi, dinamik bir hata düzeltme modeline lineer bir dönüşümle ulaşılabilmesi ve küçük örnekleme sahip çalışmalara uygulanabilmesi açısından ARDL yaklaşımı daha avantajlıdır. Bu sayede gözlem sayısının az olduğu durumlarda Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testlerine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir (Shrestha ve Khorshed, 2005). Sınır testi, modeldeki serilerin I(2) olması dışında, bütünüyle I(0) ve I(1) olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilmektedir. Dolayısıyla önsel olarak değişkenlerin bütünlüşme derecelerini belirlemeye gerek yoktur (Pesaran, Shin ve Smith, 2001).

Basit bir doğrusal dönüştürme ile ARDL'den türetilen dinamik hata düzeltme modeli (ECM) uzun dönemli bilgi kaybına yol açmaksızın kısa dönemli dinamikleri uzun dönemli dinamiklerle birleştirmektedir (Banerjee, Galbraith ve Hendry, 1993). Bahsedilen ekonometrik avantajlarından dolayı çalışmamızda, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığını incelemek için Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) sınır testi yaklaşımını kullanılmıştır.

$$LNGDP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LNGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{2i} LNGOV_{t-i} + \alpha_{3i} DUMSi + u_t$$

ARDL modelinde ilk olarak AIC'ne göre bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikme sayıları belirlenmekte, daha sonra bu sıralamaya göre elde edilen modelden uzun dönem katsayıları ve onların standart hataları tahmin edilmektedir (Pesaran ve Shin, 1997).

5.2.4. Araştırma Bulguları ve Yorumlar

1998 - 2018 yılları arasında kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini araştırmak için öncelikle durağanlık testlerine bakılarak seriler hakkında bilgi edinilmiştir. Daha sonra ARDL sınır testi yaklaşımı ile seriler arasında koentegrasyon ilişkisine bakılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlere ilişkin bazı tanımlayıcı istatistikler Tablo 18'de özetlenmiştir.

Tablo 18. Değişkenlere Ait Bazı Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Maksimum	Minimum	Ortalama	Standart Sapma
LNGDP	19.90554	18.93794	0.068974	0.296864
LNGOV	17.92118	16.94151	0.068619	0.286653

5.2.4.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Bu çalışmada GSYİH ve kamu harcamaları için sıfır ve alternatif hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$H_0: \delta = 0$ ($\rho\rho = 1$ 'dir ve GSYİH veya Kamu Harcamaları serisi birim köklüdür. Seri durağan değildir.)

$H_1: \delta \neq 0$ ($\rho\rho < 1$ 'dir ve GSYİH veya Kamu Harcamaları serisi birim köklü değildir. Seri durağandır.)

GSYİH ve kamu harcamaları serisinde hem sabit hem de trendin dahil edildiği model kullanılmıştır. GSYH ve kamu harcamaları değişkenlerinin ADF birim kök test sonuçları Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19. Logaritmik GSYH ve Kamu Harcamaları Serisi ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzy		1. Fark	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
LNGDP	0.935482 (0)	-4.310208*** (11)	-8.279109*** (0)	-8.370077*** (0)
LNGOV	0.536555 (3)	-5.851810*** (0)	-7.993524*** (2)	-8.012005*** (2)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini, parantez içindeki değerler ise Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiş optimum gecikme uzunluklarını ifade etmektedir. Kritik değerler sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre yazılmıştır.

Çalışmada gecikme sayısı belirlenirken Akaike bilgi kriterleri dikkate alınmıştır ve Akaike bilgi kriterine göre optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Akaike bilgi kriterinin tercih edilme sebebi, modelin en küçük kritik değerini sağlayan gecikme uzunluğunu vermesidir.

5.2.4.2. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi Sonuçları

GSYH ve kamu harcamalarının birim kök testleri için ikinci olarak PP birim kök testi kullanılmış olup, GSYH ve kamu harcamaları için sıfır ve alternatif hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

$H_0: \delta\delta = 0$ ($\rho\rho = 1$ 'dir ve GSYH veya kamu harcamaları serisi birim köklüdür, durağan değildir.)

$H_1: \delta \neq 0$ ($\rho < 1$ 'dir ve GSYH veya kamu harcamaları serisi birim köklü değildir. Seri durağandır.)

GSYİH ve kamu harcamaları serisinde hem sabit hem de trendin dahil edildiği model kullanılmıştır. GSYH ve kamu harcamaları değişkenlerinin PP birim kök test sonuçları Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. Logaritmik GSYH ve Kamu Harcamaları Serisi PP Birim Kök Testi Sonuçları

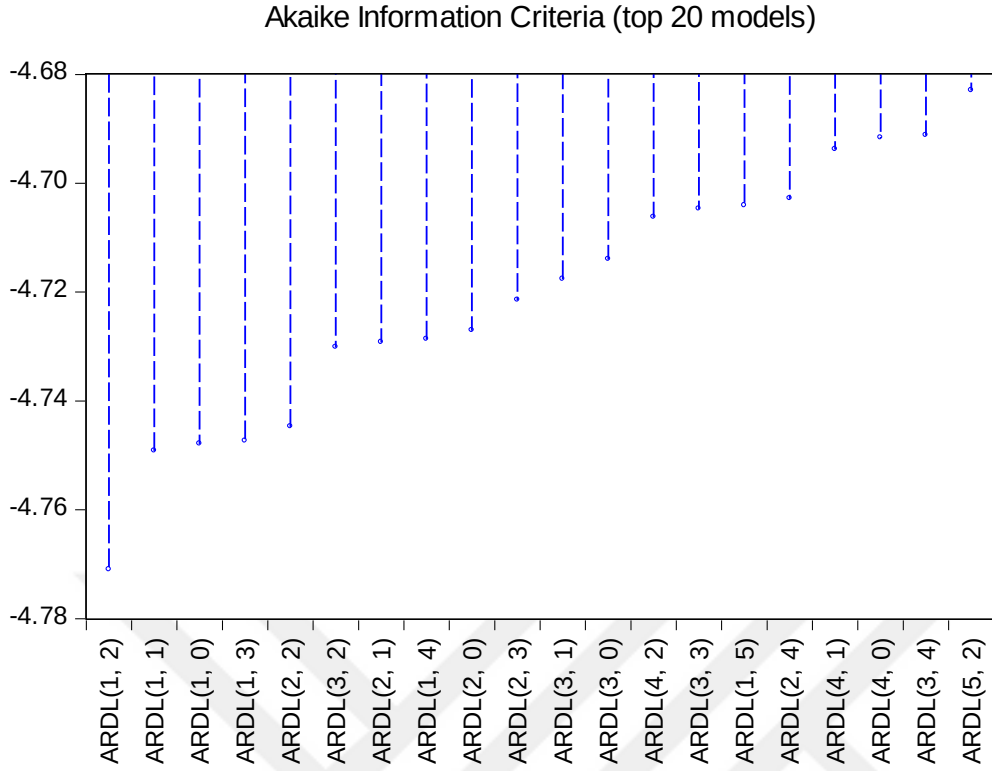
	Düzey		1. Fark	
Değişkenler	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
LNGDP	0.850216 (2)	-3.038885* (2)	-8.279211*** (1)	-8.370077*** (0)
LNGOV	0.454239 (29)	-6.018922*** (4)	-22.63141*** (19)	-25.73327*** (21)

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini, parantez içindeki gecikme değerleri Phillips-Perron birim kök testinde Newey-West kriterine göre seçilmiş bandwidth aralığını göstermektedir. Kritik değerler sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre yazılmıştır.

Birim kök test sonuçları incelendiğinde değişkenlerin bütünleşme derecelerinin farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Engle-Granger ve Johansen koenteegrasyon testlerinin uygulanmasına müsait değildir. $I(0)$ ve $I(1)$ düzeylerine sahip veriler bulunmaktadır. Dolayısıyla, değişkenlerin farklılaşan durağanlık özellikleri dikkate alındığında ARDL sınır testi yaklaşımının kullanılması gerekmektedir.

5.2.4.3. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Modelin uzun dönem ve kısa dönem parametreleri, içsellik ve eşzamanlılık probleminin ortadan kaldırılabilmesi için eşzamanlı olarak test edilmişlerdir. ARDL sınır testi yaklaşımı, sınırlamasız vektör hata düzeltme modeli kullanmaktadır ve standart F-test kritik değerleri ile veriler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilebilmektedir (Jalil, Mahmood ve Idrees, 2013). ARDL modeli için uygun gecikmeler Akaike bilgi kriterince tespit edilmiştir. Akaike bilgi kriterini minimize eden gecikme uzunluğu ARDL (1,2)'dir. GSYH değişkeninin bağımlı değişken olması durumunda AIC kriterini minimize eden ilk 20 model Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. GSYH ve Kamu Harcamaları için En Uygun 20 Modele İlişkin AIC Değerleri

ARDL sınır testi değerlendirilirken üç farklı değişkene bakılmaktadır.

- $F\text{-İstatistiği} < I(0)$ Sınırı $\rightarrow$ Eşbütünleşme ilişkisi yoktur.
- $F\text{-İstatistiği} > I(1)$ Sınırı $\rightarrow$ Eşbütünleşme ilişkisi vardır.
- $I(0)$ Sınırı $< F\text{-İstatistiği} < I(1)$ Sınırı $\rightarrow$ Eşbütünleşme ilişkisi hakkında yorum yapılamaz.

Tablo 21. Logaritmik GSYİH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL Sınır Testi Sonuçları

	Değer	k
F-İstatistik	9.878351	1
Kritik Değer Sınırları		
İstatistiki Anlam Düzeyi	I(0) Sınırı	I(1) Sınırı
10%	3.02	3.51
5%	3.62	4.16
1%	4.94	5.58

Yukarıdaki ARDL sınır testi sonuçlarını içeren tabloya göre, F istatistik değeri 9.878351 olmuştur. F istatistiği kritik değerleri % 1, % 5 ve % 10 olmak üzere 3 farklı seviyede göz önüne alındığında;

- % 1 anlamlılık seviyesine göre 5,580000 (I1 Sınırı) < 9.878351
- % 5 anlamlılık seviyesine göre 4,160000 (I1 Sınırı) < 9.878351
- % 10 anlamlılık seviyesine göre 3,510000 (I1 Sınırı) < 9.878351

ARDL sınır testi değeri, %1, % 5 ve % 10 anlamlılık seviyelerinde I(1) sınır değerlerinden daha büyük olduğu için tüm anlamlılık seviyelerinde GSYH ve kamu harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılır. GSYH ve kamu harcamaları arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinden sonra, yine ARDL Modeli ile kısa dönem ve uzun dönem model tahminleri yapılabilmektedir. Uzun dönem ARDL modeli aşağıdaki şekilde olacaktır:

$$LNGDP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} LNGDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \alpha_{2i} LNGOV_{t-i} + u_t$$

Yukarıdaki modelde yer alan k ve l ifadeleri gecikme uzunluklarını belirtmektedir. Bu gecikme uzunluklarının belirlenmesi için Akaike Bilgi Kriterinden faydalanılmıştır.

Uygun gecikme değerleri ile elde edilen ARDL (1, 2) modelinin tahmin sonuçları Tablo 22’de gösterilmektedir.

Tablo 22. GSYH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL (1, 2) Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
LNGDP(-1)	0.838301	15.04440	0.0000
LNGOV	0.177631	2.552421	0.0128
LNGOV(-1)	-0.139225	-1.904367	0.0608
LNGOV(-2)	0.133390	1.988058	0.0506
KUKLA	-0.028836	-3.090652	0.0028
C	0.158161	0.852903	0.3965

Not: Modelde yer alan “c” katsayısı sabit terimi açıklamaktadır. Değişkenleri isimlerinden önce kullanılan “LN” ile değişkenlerin doğal logaritmalarının alındığı ve kullanıldığı açıklanmaktadır.

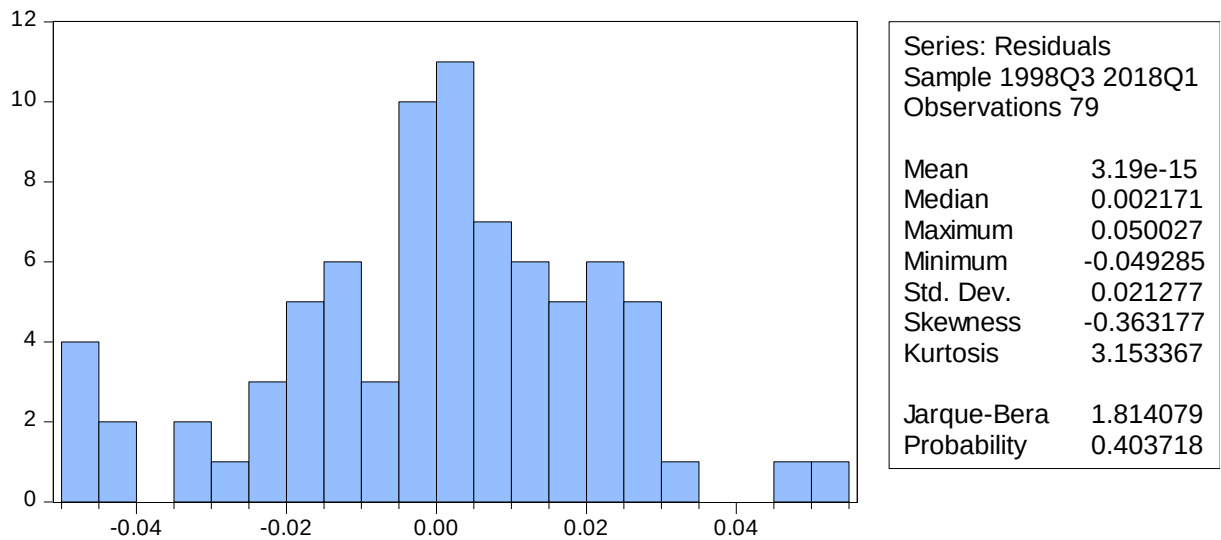
Modele ekonomik krizlerin etkisini dikkate almak için dışsal olarak eklenen kontrol değişkeni (kuklası) negatif işaretli ve istatistiki olarak anlamlıdır. Testlerin sağlıklı olarak gerçekleştirilebilmesi için, seçilen en uzun gecikme uzunluğunda hataların otokorelasyon sorunu taşıması gerekmektedir. Bunun için, Breusch – Godfrey seri korelasyon LM testi yapılmıştır.

Tablo 23. ARDL (2,1) Modeline Ait Artık Terimlerin B-G Serisel Korelasyon/Otokorelasyon Test Sonuçları

F-statistic	0.330099	Prob. F(2,71)	0.7199
Obs*R-squared	0.727820	Prob. Chi-Square(2)	0.6950

B-G otokorelasyon test sonuçlarına göre ARDL (2,1) modelinin otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır. EKK parametre tahminlerinin yapılması için kullanılan ekonometrik modellerin sağlıklı sonuç verebilmesinde, normallik testlerinin önemli bir yeri vardır. Hata terimlerinin normal dağılımlı olmaması testlerin yanlış sonuç vermesine yol açmaktadır. Normallik testleri uzantıların eğrilik ve basılık değerleri için yapılmakta olup yapılan Jarque–Bera normallik testi olasılığı Tablo 24’te 0,403718 olarak belirlenmiştir. ARDL model tahminine ait artık değerlerin normal dağılımlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 24. Logaritmik GSYH ve Kamu Harcamalarına Ait Histogram – Normalite Testi Sonuçları

Artık değerlerin / hata teriminin normal dağılımlı olmasının yanı sıra, heteroskedastisitesi de önemlidir. Bu test kalıntıların karesi ve uyumlu değerlerinin karesi ile alakalıdır. Heteroskedastisite problemi olan verilerin varyansları sabit değildir, standart sapma hesaplamaları yanlıdır. Aşağıdaki tabloda heteroskedastisite testi sonuçları yer almaktadır. Test sonucunda elde edilen F testi olasılık değeri, Tablo 25'te görüldüğü gibi 0,05'ten büyüktür, 0,2667 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda serilerde heteroskedastisite bulunduğunu öneren sıfır hipotez reddedilmekte ve bu serilerin homoskedastik oldukları sonucuna varılmaktadır.²

Tablo 25. Logaritmik GSYİH ve Kamu Harcamalarına Ait ARCH Heteroskedastisite Testi Sonuçları

Heteroskedasticity Test: ARCH			
F-statistic	1.251822	Prob. F(1,76)	0.2667
Obs*R-squared	1.263946	Prob. Chi-Square(1)	0.2609

Optimal gecikme uzunluğuna karar verilirken, maksimum gecikme uzunluğu 11 olarak seçilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğunun seçilmesine istinaden, Akaike Bilgi Kriterine göre, minimum AIC değerleri göz önüne alınarak, GDP değerlerinin 1, kamu harcamalarının ise maksimum 2 gecikmeli değer ile tahmin edilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Buna göre, tahmin edilecek model ARDL (1,2) modeli olacaktır.

² Heteroskedastisite, rassal hata terimlerinin varyanslarının farklı gözlemler için aynı olmaması durumudur. Homoskedastisite, rassal hata terimlerinin varyanslarının farklı gözlemler için aynı olması durumudur.

Tablo 26. Logaritmik GSYİH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL (1,2) Hata Düzeltme Modelinin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
D(LGOV)	0.168573	2.810621	0.0063
D(LGOV(-1))	-0.132768	-2.047238	0.0442
D(DUMS)	-0.037873	-3.378447	0.0012
CointEq(-1)	-0,153909	-5.124525	0.0000
EC_{t-1}			

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelde yer alan “ EC_{t-1} ” katsayısı hata düzeltme terimi göstermektedir. Değişkenleri isimlerinden önce kullanılan “D” ile değişkenlerin farkının alındığı ve kullanıldığı açıklanmaktadır.

Hata terimi düzeltme modeli ile elde edilen kısa döneme ait sonuçlar uzun dönem katsayıları ile benzerlik göstermektedir. Öncelikle, veriler dijonistik testler olan seri korelasyon, normalite ve heteroskedastisite testlerinden geçmiştir. Bu verileri istinaden, mevcut dönemdeki GSYİH, bir önceki dönemlerdeki GSYİH artışlarından olumlu olarak etkilenmektedir.

GSYH ve kamu harcamaları arasında kısa dönemli ilişki olup olmadığının belirlenebilmesi için hata düzeltme mekanizmasına bakmak gerekir. Hata düzeltme mekanizmasının çalışması için, EC_{t-1} katsayı değerinin negatif ve anlamlı olması gerekmektedir. Tablo 26’da görüldüğü gibi, modelde katsayı -0,153909 olarak belirlenmiştir ve bu da hata düzeltme mekanizmasının çalıştığına işaret etmektedir. Ayrıca, t istatistiği değeri -5,124525 olup, % 1 düzeyinde anlamlıdır. Hata düzeltme katsayısına göre, kısa dönemde meydana gelen sapmaların yaklaşık % 15’i bir sonraki dönemde düzelerek uzun dönem dengesine yaklaşmaktadır. ARDL modeli kullanılarak elde edilen uzun dönem katsayıları ise aşağıdaki şekilde elde edilmiştir.

Tablo 27. Logaritmik GSYİH ve Kamu Harcamalarına Ait ARDL (1,2) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	t-istatistikleri	Olasılık Değerleri
LGOV	1.062440	18.102166	0.0000
DUMS	-0.178329	-2.847969	0.0057
C	0.978118	0.965409	0.3375

Tablo 27’de görüldüğü gibi, hem kamu harcamaları serisinin, hem de bağımlı değişken olan GSYİH serisinin katsayılarının t istatistik değerleri %1 kritik değerinde anlamlıdır. Uzun dönem için GDP’in bağımlı değişken, kamu harcamalarının bağımsız değişken olduğu doğrusal fonksiyon aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$\text{LNGDP} = 0.978118 + 1.062440 * \text{LNGOV} - 0.178 * \text{DUMS}$$

Yukarıdaki denklemde belirtildiği üzere, kamu harcamalarının katsayısının 1.062440 olduğu görülmektedir. Bu katsayıya göre, uzun dönemde kamu harcamalarındaki % 1’lik bir artış, GSYH’da % 1.06’lık artışı ile sonuçlanmakta olup GSYH ve kamu harcamaları arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomi politikaları, ülkelerin refahını arttırmak, krizleri önlemek ve makro-ekonomik dengesizlikleri azaltmak için uygulanmaktadır. Ülkelerin ekonomik büyüme hedefine ulaşmalarında para ve maliye politikaları büyük önem taşımaktadır. Maliye politikalarının en önemli aracı kamu harcama politikaları olup, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uygulanan maliye politikalarına göre farklılık göstermektedir.

Küreselleşmenin etkisi günümüzde her alanda olduğu gibi devlet kurumlarında da hissedilmektedir. Devletin yapısal ve işlevsel dönüşümü ile birlikte kamu harcamalarının miktarı ve bileşiminin de bu değişimden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Tarihsel süreç değerlendirildiğinde, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülkede kamu harcamalarının artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Kamu harcamalarında meydana gelen bu artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif veya negatif olması hep tartışma konusu olmuştur.

Devletlerin siyasal ve sosyal bağımsızlığının yanı sıra ekonomik anlamda da güçlü olması büyük önem arz etmektedir. Devletin ekonomideki varlığı ve rolü konusunda literatürde temel iki farklı görüş bulunmaktadır. İktisat biliminin en önemli araştırmacılarından ve Klasik iktisat ekolünün öncülerinden olan Adam Smith'e göre, devletler ekonomiye kesinlikle müdahale etmemelidir. Klasikler, ekonomide herhangi bir dengesizlik durumunun geçici olduğunu ve uzun dönemde ekonomik dengenin kendiliğinden sağlanacağını kabul etmektedir. Ekonomide durgunluk varsa kamu harcamaları artırılmamalıdır. Özel sektör tarafından yapılmayan ya da yapılması sonucunda herhangi bir kar getirisi olmayan iç güvenlik, dış güvenlik, adalet gibi hizmetler devlet tarafından yerine getirilmelidir.

Klasik iktisatçıların liberal politikalarının temelini oluşturan görüşleri uzun yıllar birçok ülke tarafından kabul görmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle birçok ülkede

savunma hizmeti ve savaştan sonra kamunun yapmış olduğu transfer harcamaları sebebiyle kamu harcamalarında artışlar görülmüştür. Ülkelerde savaş sonrası ortaya çıkan tahribatların giderilmesi amacıyla kamu harcamaları durdurulamaz ve aşağı çekilemez boyutlara ulaşmıştır. Kamu harcamaları 1929 büyük bunalım dönemi ve sonrasında daha da artmaya başlamış, 1930'lu yılların sonunda devlet müdahalesinin sınırlandırılması olgusu önemini kaybetmiştir. Keynes, devlet tarafından maliye politikaları aracılığı ile ekonomiye müdahale edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Keynesyen akımın 1950'lerde bilimsel ve siyasi çevrelerde yaygınlaşması kamu kesiminin daha çok büyümesine neden olmuştur. Keynes'e göre kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi etkileyen ve ekonomide meydana gelen kısa dönem dalgalanmaları düzeltebilmek için gerekli olan dışsal bir faktördür. Devletin ekonomide etkin bir rol alması gerektiği görüşü 1970'li yıllarda yaşanan stagflasyona kadar devam etmiştir. 1970'li yıllarda ortaya çıkan Arz yönlü iktisat ekolü, kamunun yapmış olduğu harcamalar enflasyona neden olduğundan, devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir. 1970'li yıllarda Keynesyen yaklaşım kısmen sekteye uğrasa da kamu kesiminin büyüklüğündeki artışlar devam etmiştir.

Devletin ekonomik istikrar, büyüme, gelişme, kalkınma, istihdam, işsizlik gibi sorunların çözümünde kendini sorumlu görmesi harcamaları arttıran faktörler arasında sayılabilir. Buradan hareketle ülkeler ekonomik büyümeleri sonucunda daha yüksek refah düzeyine ulaşabilmektedir. Ekonomik büyümeye bağlı olarak artan refah seviyesi ülke vatandaşlarının üretim ve tüketim seviyelerini arttırmaktadır. Sosyal sınıflar arasındaki gelir dağılımı adaletsizliğini azaltma hedefi doğrultusunda sübvansiyon ve transfer harcamaları, savunma harcamaları, çevrenin korunmasına yönelik harcamalar artış eğilimi göstermektedir.

Tez çalışmasında, Türkiye'deki kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 1998-2018 döneminin seçilmesinde bu süreçte yaşanan krizler ve ekonomik gelişmeler etkili olmuştur. Türkiye'de özellikle 1998 sonrasında yaşanan finansal krizler ile birlikte devletin ekonomiye müdahalesi artmış ve bununla birlikte kamu harcamalarında da dalgalı bir seyir gözlenmiştir. 1998'den itibaren Türkiye ekonomisinde enflasyonu düşürme programı çerçevesinde öncelikli hedef olarak daraltıcı maliye politikası ve kamu harcamalarında tasarrufa gidilmiştir. Böylelikle vergi oranlarının artırılması, cari harcamaların ve sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferlerin azaltılması hedeflenmiştir. Bu dönemde izlenen liberal iktisat politikalarının kamu harcamalarındaki

artışı engelleyici etkilerinin olmasına rağmen ülkedeki sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle harcamalar artmaya devam etmiş ve giderek artma eğilimi göstermiştir. Bu artışın temel nedenleri, Türkiye'nin liberal ekonomiye geçiş sürecinde ülkede ve dünyada yaşanan Kasım 2000, Şubat 2001 ve 2008 küresel ekonomik krizleridir. Finansal krizlerin etkisini azaltmak ve iç talebi canlandırmak için alınan önlemler harcamaların artmasına neden olmuştur. Bu dönemde kamu harcamalarında meydana gelen artışların oransal olarak büyük bir kısmını faiz ödemeleri ve transfer harcamaları oluşturmuştur. Türkiye'nin artan nüfusu ile sağlık ve eğitim harcamaları, yakın coğrafyada meydana gelen gelişmelerle birlikte savunma harcamaları ve personel harcamaları artmıştır.

Çalışmada, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1998-2018 dönemi esas alınarak ARDL Sınır Testi ve hata düzeltme mekanizması ile ampirik olarak analiz edilmiştir. Analizde kamu harcamaları ve yeni milli gelir serisi kullanılmıştır. Diğer çalışmalardan farklı olarak modele 1998-2018 yılları arasında meydana gelen ekonomik kriz yılları kukla değişken olarak dâhil edilmiştir. Serilerin durağanlığı ADF ve PP birim kök testiyle incelenmiştir. Ekonomik büyüme oranlarının negatif olduğu 2001, 2008 ve 2009 dönemleri için kukla değişkenlerin yer aldığı model oluşturulmuştur. Oluşturulan modelin katsayılarına ve istatistiki olarak anlamlılığına bakıldığında literatürle uyumlu olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin krizlerden etkilendiği ve artan kamu harcamalarının ise ekonomik büyümeyi yani GSYH'ı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Uzun dönemde kamu harcamalarındaki % 1'lik bir artış büyüme ölçütü olarak kullanılan GSYH'ı % 1.06 arttırmaktadır. Eşbütünleşik serilerin kısa dönemdeki sapmalardan kurtularak uzun dönem dengesine ulaşmasını test etmek için hata düzeltme mekanizması kullanılmıştır. Hata düzeltme katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı çıkması, uzun dönemde birlikte hareket eden kamu harcamaları ve ekonomik büyüme serilerinin kısa dönemde meydana gelen sapmalardan kurtularak uzun dönem denge değerine tekrar yakınsadığını göstermiştir.

Türkiye için incelenen dönemde, kamunun piyasaya müdahalesinin azaltılmasına ve özelleştirme uygulamalarına rağmen kamu harcamalarının arttığı gözlemlenmiştir. Kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümedeki artışı da beraberinde getirmiştir. Burada üzerinde durulması gereken önemli konu yapılan harcamaların kamu gelirleri tarafından karşılanmasıdır. Kamu gelirleri tarafından karşılanamayan kamu harcamaları, enflasyonu arttırabilmektedir. Dolayısıyla istikrarlı büyüme sağlamak için harcamaların etkin bir

biçimde gerçekleştirilmesi şarttır. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve kamudaki kaynak israfı kamu harcamalarının etkinliğini azaltan unsurlardır.

Kamu harcamalarının türü ekonomik büyüme açısından önemlidir. Bütçe sistemimize bakıldığında cari harcamalar, personel ve diğer harcama kalemlerinde oluşmaktadır. Bütçede cari harcama kalemleri incelendiğinde son 20 yılda ciddi bir tasarrufa gidildiği görülmektedir. Ancak yapılan bu tasarrufun personel giderlerinde değil diğer harcama kalemlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kamuda çalışan personel sayısının ve bu personelin verimliliğinin tartışılması gerekmektedir.

Türkiye’de ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanması için kamu yatırım harcamalarının artırılması, buna uygun politikaların uygulanması ve denetlenmesi gerekmektedir. Uzun vadeli yatırımlarda ortaya çıkan sorunların çözülmesi için yatırımların vaat edilen tarihlerde bitirilmesi, yatırım bölgesi seçiminde özenli hareket edilmesi, yatırım maliyetlerinin düşürülmesi gibi faktörlere dikkat edilmelidir. Yatırım harcamaları yapılırken dışlama etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Kamunun yapacağı yatırımlar özel sektörü ikame edici değil, tamamlayıcı olmalıdır.

Günümüzde, yatırım harcamaları içinde en çok üzerinde durulan alanlar, sermaye ve Ar-Ge yatırımlarıdır. Teknoloji ürün ve hizmetlerinin yaygınlaşması bu alanları popüler hale getirmektedir. İçsel büyüme teorileri kapsamında Barro’nun kamu politikası modelinde de belirttiği gibi kamu harcamaları; eğitim alanındaki yatırımlara, Ar-Ge sektörüne sağlanacak teşviklere ve tamamlayıcı nitelikteki mal ve hizmetlere yapılmalıdır.

Türkiye ekonomisi açısından kamu harcamalarının yapısı dikkate alındığında transfer harcamalarının payının fazlalığı ön plana çıkmaktadır. Transfer harcamaları, faiz ödemeleri KİT’lere transferler ve SGK transferlerinden oluşmaktadır. Transfer harcamaları içerisinde en yüksek pay özellikle kriz dönemlerinde faiz ödemelerine aittir. Transfer harcamalarının büyüme üzerinde olumlu etki yaratması, bu harcamaların sosyal dengesizlikleri azaltması ve ekonominin gelişme potansiyelini harekete geçirecek sektörleri desteklemesine bağlıdır. Kamu harcamalarının kamusal ihtiyaçlar doğrultusunda siyasi tercihlere göre şekillendiği dikkate alındığında, bu hizmetlerin sunumunda yer alan politikacı, bürokrat ve seçmen üçlüsünün davranışları önemlidir. Genel olarak kırılgan dönemleri göz önünde bulundurulduğunda kriz dönemlerinin bir toplumsal çalkantı dönemi olarak kamu harcamaları düzeyini artırdığı ve bunun yanı sıra politika uygulayıcılarının kararlarının da kamu harcamalarının değişiminde etkin rol oynadığı ortaya konmaktadır. Kamu

harcamaları bu aktörlerin davranışlarından etkilendiğine göre, bu konunun da dikkate alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak, ekonomik büyüme uzun vadeli bir hedeftir. Ekonomik büyümenin sağlanması için kamu harcamaları dengeli bir şekilde yürütülmelidir. Kamu harcamalarında meydana gelen artışın gerçek anlamda bir artış olması için GSYH içindeki payının artışına bakılmalıdır. Ekonomik büyümenin sağlanması için kamu harcamaları konusunda hukuki ve mali reformların ivedilikle yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abizadeh, S., & Gray, J. (1985). Wagner's Law: A Pooled Time Series Cross Section Comparison. *National Tax Journal*, 38(2), 209-238. 10 Aralık 2018 tarihinde <https://search.proquest.com/openview/a3a6217e710513561cc6f5bf3e242944/1?pq-origsite=gscholar&cbl=41306> sayfasından erişilmiştir.
- Abizadeh, S., & Yousefi, M. (1996). Industrialization and Government Expenditures: The Case of South Korea. *International Economic Journal*, 10(1), 1-12. 22 Şubat 2018 tarihinde <https://pdfs.semanticscholar.org/9865/cb4191f00772ffab4fabea090fc81d51f21b.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Vipaz Yayınevi.
- Acemoglu, D. (2009). *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press: New Jersey. 25 Ocak 2018 tarihinde <https://www.theigc.org/wp-content/uploads/2016/06/acemoglu-2007.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Adelman, I. (1999). *Financial Crises - Causes, Consequences and Remedies*. California: International Monetary Fund. 4 Mart 2018 tarihinde <https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/25106/1/wp889.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Ahsan, S., Kwan, A., & Sahni, B. (1996). Cointegration and Wagner's Hypothesis: Time Series Evidence for Canada. *Applied Economics*, (28), 1055-1058. 6 Nisan 2018 tarihinde file:///C:/Users/PackardBell/Downloads/AppEcon_1996_288.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Aizenman, J., & Jinjark, Y. (2009). Current Account Patterns and National Real Estate Markets. *Journal of Urban Economics*, Cilt: 66, Sayı: 2, 9 Aralık 2018 tarihinde

<https://economics.ucsc.edu/research/downloads/ca-re-JUE.pdf>
erişilmiştir.

sayfasından

Akçağlayan, A., & Kayıran, M. (2010). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Gelirleri: Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 129-146. 14 Kasım 2018 tarihinde <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423880319.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Akdiş, M. (2000). *Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Akdoğan, A. (2014). *Kamu Maliyesi*. 16. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.

Aktan, C., & Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 7(42), 1225-1230.

Al, E. (2001). Ekonomik Krizin Temelleri ve Çözüm. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41(7), 81-105.

Alantar, D. (2008). Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Maliye Finans Yazıları*, 81(1). 9 Mayıs 2018 tarihinde file:///C:/Users/PackardBell/Downloads/SayY_81_Ekim_2008.pdf sayfasından erişilmiştir.

Al-Faris, A. (2002). Public Expenditure and Economic Growth in the Gulf Cooperation Council Countries. *Applied Economics*, 34(9), 1187-1193.

Alkın, E. (1992). *Gelir ve Büyüme Teorisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Al-Obaid, H. (2004). *Rapidly Changing Economic Enviroments and The Wagner's Law: The Case of Saudi Arabia*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Colorado State University, Department of Economics, Colarado.

Alptekin, E. (2009 Nisan). *Menkul Kıymetleştirme ve Küresel Finans Krizindeki Rolü*. İzmir Ticaret Odası, Ar&Ge Bülteni. 21 Mayıs 2018 tarihinde http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/menkul_kymetlestirme_ve_kuresel_finans_krizinde_rolu_e_alptekin_pdf sayfasından erişilmiştir.

Altay, A. (2016). *Kamu Maliyesi Teorisi, Gelişimi ve Kapsamı*. Güncellenmiş 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Altınöz, U. (2013). *Finansal Krizler, Erken Uyarı Sistemleri ve 2008 Krizi İçin TR-ABD Örneği*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Altunç, Ö. (2011). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar, Yönetim ve Ekonomi. *Celal Bayar Üniversitesi İ. İ. B. F.*, 18(2), 145-157. 18 Haziran 2018 tarihinde http://www2.cbu.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C18S22011/145_157.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Ansari, M., Gordon, D., & Akuamoah, C. (1997). Keynes Versus Wagner: Public Expenditure and National Income for Three African Countries. *Applied Economics*, 29, 543-550.
- Aras, G., & Müslümov, A. (2003). *Sermaye Piyasalarının Gelişmesinde Kurumsal Yatırımcıların Rolü: OECD Ülkeleri ve Türkiye*. İstanbul: Kurumsal Yatırımcı Yöneticileri Derneği.
- Aras, G., & Müslümov, A. (2004). Kredi Piyasalarında Asimetrik Bilgi ve Bankacılık Sistemi Üzerindeki Etkileri. *İktisat İşletme Finans Dergisi*, 222(19), 55-65.
- Arıkan, A. N. (2008). *Amerika Birleşik Devletlerindeki Mali Kriz ve Petrol Fiyatlarındaki Değişimler Nedenleri ve Sonuçları*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi 1950-2003. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2). 5 Temmuz 2018 tarihinde <http://www.tek.org.tr/dosyalar/ARISOY-05.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Artan, S. (2000). *İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Örneği: Yatırım Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi 1963-1999*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Arzıtaş, İ. C. (2014). *Finansal Krizlerle Mücadelede Kamu Harcama Politikasının Kullanılması: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Arzıtaş, İ. C. (2014). *Finansal Krizlerle Mücadelede Kamu Harcama Politikasının Kullanılması: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Ashworth, J. (1994). Spurious in Mexico: A Comment on Wagner's Law. *Public Finance*, 49(2), 282-286.
- Aslan, Ö., & Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, 12-28.
- Asseery, A., Law, D., & Perdakis, N. (1999). Wagner's Law And Public Expenditure in Iraq: A Test Using Disaggregated Data. *Applied Economics Letters*, 6, 39-44.
- Atacan, N. (2004). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkileri (Türkiye Örneği)*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Ataç, E., & Ataç, B. (1992). *Türkiye’de 1964-1991 Döneminde Ekonomik Açından Kamu Harcamalarının Bileşiminin Analizi*. 3. İzmir İktisat Kongresi, İzmir.
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(1), 89-103.
- Ateş, S., & Kaytancı, U. (2015). Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının Uzun Dönemli Büyümeye Etkileri. *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52, 35-59. 16 Aralık tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/254051> sayfasından erişilmiştir.
- Ayhan, D. (2003). *Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Finansal Krizler ve Bankacılık Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aytaç, D. (2004). *Türkiye’de Bütçe Harcamalarının Gelişimi: Avrupa Birliği Ülkeleri İle Karşılaştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aytaç, D., & Güran, C. (2010). Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz. *Sosyo Ekonomi*, 100207(2), 129-152. 10 Haziran 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/197682> sayfasından erişilmiştir.
- Bağdigen, M., & Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme ile Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Z.*

- K. Ü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 1-17. 14 Mart 2018 tarihinde <http://www.ijmeb.org/index.php/zkesbe/article/view/185/134> sayfasından erişilmiştir.
- Bahçeci, S. (1997). *Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi*. Uzmanlık Tezi, D.P.T. Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Bakırtaş, İ. (2003). Kamu Harcamalarının Temel Makroekonomik Göstergelerle İlişkisi ve Nedenselliği (1983-2000 Türkiye Örneği). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 41-66. 14 Şubat 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/55288> sayfasından erişilmiştir.
- Bakış, O., Jobert, T., & Tuncer, R. (2008). Kamu Harcamaları ve Büyüme, Zaman Serileri Analizi. *Betam ve Açık Toplum Enstitüsü Yayını*, 81-104. 2 Aralık 2018 tarihinde <http://www.betam.bahcesehir.edu.tr/UserFiles/File/ProjeSon.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Balcı, D. (2010). *Adalet Harcamaları İle Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi Arasındaki İlişkinin Wagner Kanunu Çerçevesinde İncelenmesi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balseven, H., & Önder, İ. (2009). N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Der.). *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm (Türkiye'de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Banerjee, A., Galbraith, J., & Hendry, D. (1993). *Cointegration, Error Correction and Econometric Analysis of Non-tationary Data*. Oxford: Oxford University Press.
- Barro, R. (1990). Government Spending in A Simple Model of Endogenous Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Barro, R. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443. 13 Ocak 2018 tarihinde <http://piketty.pse.ens.fr/files/Barro91.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Barro, R. J., & Sala-i Martin, X. (1995). *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill.
- Batirel, Ö. (2001). 2001 Ekonomik Krizi ve Kamu Ekonomisine Yansımaları. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41, 747-752.

- BDDK. (2008). ABD Mortgage Krizi. *Çalışma Tebliği*, 3, Ankara.
- Becker, G. S., Murphy, K. M., & Tamura, R. (1990). Human Capital, Fertility and Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), 1-32 17 Şubat 2018 tarihinde <http://www.nber.org/papers/w3414.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. 4. Baskı. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Biswal, B., Dhawan, U., & Lee, H. (1999). Testing Wagner Versus Keynes Using Disaggregated Public Expenditure Data for Canada. *Applied Economics*, 31(10), 1283-1291.
- Bleaney, M. (2005). The Aftermath of a Currency Collapse: How Different Are Emerging Markets? *The World Bank Economy*, 28(1), 79-89 10 Temmuz 2018 tarihinde <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-9701.2005.00675.x> sayfasından erişilmiştir.
- Bulut, C. (2002). Public Sector and the Economic Effects of Public Expenditures. *Journal of Qafqaz University*, 38(11), 43-56. 22 Ocak 2018 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=2227225> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2227225> sayfasından erişilmiştir.
- Bulut, M. B. (2009). *Uluslararası Finansal Krizler ve Türkiye: Cari Açık Sürdürülebilirliği Çerçevesinde Meksika (1994), Kore (1997), Türkiye (2001) Örnekleri ve 2002 2007 Türkiye Dönemi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Burney, N., & Al-Musallam, N. (1999). Wagner's Law and Public Expenditure Growth in Kuwait. *OPEC Review*, 23(2), 139-171.
- Caprio, G. (1998). Banking on Crises: Expensive Lessons from Recent Financial Crises . *World Bank, Policy Research Working Paper*, No:1979, 1-49. 25 Şubat 2018 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.202.5653&rep=rep1&type=pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Caymaz, N. (2016). *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Sınıflandırmaya Göre İncelenmesi: 1995 - 2015*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Celepçioğlu, M. E. (2011). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Cheletsos, M., & Kollias, C. (1997). Testing Wagner's Law Using Disaggregated Public Expenditures Data in the Case of Greece: 1953-1993. *Applied Economics*, 29, 371-377.
- Chen, K., İmrohoroglu, A., & İmrohoroglu, S. (2009). A quantitative assessment of the decline in the US current account. *Journal of Monetary Economics*, 8(6), 1135-1147. 24 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304393209001494> sayfasından erişilmiştir.
- Chu, K.-Y., Davoodi, H., & Gupta, S. (2000). Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries. *IMF Working Paper*, 31(22), 0-62. 1 Mart 2018 tarihinde <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0062.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Cogan, J. F., Cwik, T., Taylor, J., & Wieland, V. (2009). New Keynesian Versus Old Keynesian Government Spending Multipliers. *Rock Center for Corporate Governance at Stanford University Working Paper*, 1090(47), 0-27. 4 Mart 2018 tarihinde <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1090.pdf?710a05fd1d19ad2a9cd15427569cf473> sayfasından erişilmiştir.
- Coşkun, A. (2011). *Liberal Ekonominin Çöküşü - Küresel Kriz - Ulusalci Ekonominin Yükselişi*. 2. Baskı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, Yeni Gün Haber Ajans Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Cotsomitis, A., Harnhirun, S., & Kwan, C. (1996). Co-Integration Analysis And The Long-Run. Validity of Wagner's Hypothesis: Evidence From The People's Republic Of China. *Journal of Economic Development*, 21(2), 1-10.
- Çalışkan, Ö. V. (2003). Uluslararası Finansal Krizler. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 44-46, 225-245. 27 Haziran 2018 tarihinde <https://www.ejmanager.com/mnstemps/94/94-1395759806.pdf?t=1536770296> sayfasından erişilmiştir.

- Çarıkçı, E. (2001). 2000 - 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin Sebepleri ve Sonuçları. *Yeni Türkiye Dergisi, Kriz Özel Sayısı I, 41(7)*, 475-491.
- Çaşkurlu, E., & Arslan, C. B. (2015). *Kamu Maliyesine Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çavuşoğlu, A. (2005). Testing The Validity of Wagner's Law in Turkey: The Bounds Testing Approach. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(1), 73-87.
- Çelik, A. A. (2010). *Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamalarının Nedensellik Analizi: Suudi Arabistan, B.A. Emirlikleri ve Kuveyt Uygulaması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Çetinkaya, M. (2011). *Küresel Ekonomik ve Finansal Kriz (Türkiye Ekseninde Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*. 1. Baskı. Ankara: Nobel Yayın.
- Çeviş, İ. (2005). *Para Krizlerine Ampirik Bir Yaklaşım*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Çiğdem (Tufan), H. (2016). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Çiğdem (Tufan), H. (2016). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlere Neden Olan Faktörler: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Çokgezen, J. (2010). *1980'den Günümüze Türkiye Ekonomisi (Krizler, Politikalar ve Makroekonomik Dönüşüm)*. İstanbul: Beta Yayın.
- Çolak, F., Ardor, H., & Tuncay, M. (2001). Finansal Kriz ve Bankalar: Türkiye'de 2000 ve 2001 Krizleri Örneği. *Yeni Türkiye Dergisi, Kriz Özel Sayısı I, 41(7)*, 701-712.
- Dağılgan, G. (2011). *Finansal Krizler ve Finansal Krizleri Belirleyen Faktörler: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Dalyancı, H. L. (2010). *Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sorası Finansal Krizleri Ekonomik Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Davidson, A., Sanders, A., Wolff, L., & Ching, A. (2003). *Securitization Structuring and Investment Analysis*. John Wiley & Sons Inc. 18 Nisan 2018 tarihinde

<https://leseprobe.buch.de/images-adb/26/44/26448a95-1243-4597-b6ca-0fcbdb33a020.pdf> sayfasından erişilmiştir.

- Davidson, P. (1989). On the Endogeneity of Money Once More. *Journal of Post Keynesian Economics*, 11(3), 211-407.
- Demir, O. (2001). Türkiye'de Kamu Açıkları ve Artış Sebepleri. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 16(2), 11-30. 3 Mart 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/211378> sayfasından erişilmiştir.
- Demirbaş, S. (1999). Cointegration Analysis - Causality Testing and Wagner's Law: The Case of Turkey, 1950-1990. *University of Leicester*, 99(3), 0-26. 2 Ocak 2018 tarihinde <http://www.econturk.org/safaabi.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Demirci, N. (2002). *Finansal Liberalizasyon ve Kriz İlişkisi: Gelişmekte olan Ülkeler ve 1980 Sonrası Türkiye Deneyimi*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirci, N. (2005). *Finansal Krizlerin Anatomisi (Modern Kriz Teorileri Işığında Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye)*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Demirgüç-Kunt, A., & Detragiache, E. (1998). The Determinants of Banking Crises in Developing and Developed Countries. *IMF Staff Paper*, 45(1), 81-109. 8 Haziran 2018 tarihinde http://policydialogue.org/files/publications/Determinants_of_Banking_Crises.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Diamond, W., & Dybvig, P. (1983). Bank Runs, Deposit Insurance and Liquidit. *Journal of Political Economy*, 91(3), 401-419.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. 22 Ağustos 2018 tarihinde <http://www.u.arizona.edu/~rlo/readings/278800.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Diler, H. G. (2011). *Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

- Easaw, J., & Garratt, D. (2000). Elections and UK Government Expenditure Cycles in the 1980's an Empirical Analysis. *Applied Economics*, 32, 381-391.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Maliyesi*. 10. Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Edwards, S., & Frankel, J. (2002). Preventing Currency Crises in Emerging Markets. Does the Current Account Matter? *University of Chicago Press*, 13, 21-76.
- Eğilmez, M. (2008). *Küresel Finans Krizi: Para Sisteminin Eleştirisi*. 12. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eichengreen, B., & Portes, R. (1997). Managing Financial Crises in Emerging Markets. *Occasional Paper Series*, 32, 0-69. 9 Temmuz 2018 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/5044589_Managing_financial_crises_in_emerging_markets sayfasından erişilmiştir.
- Eichengreen, B., & Rose, A. (1997). Staying Afloat When the Wind Shifts; External Factors and Emerging Market Banking Crises. *NBER Working Paper*, 6370, 0-46 29 Nisan 2018 tarihinde <http://faculty.haas.berkeley.edu/arose/bank.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Eker, A., & Tüğen, K. (1995). *Kamu Maliyesine Giriş*. İzmir: Takav Matbaası.
- Enders, W. (2003). *Applied Econometrics Time Series*. Fourth Edition. John Wiley & Son Inc.
- Erdem, M., Şenyüz, D., & Tatlıoğlu, İ. (2011). *Kamu Maliyesi*. 8. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erdem, V. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41(7), 11-20.
- Eren, A., & Süslü, B. (2001). Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi. *Yeni Türkiye, Kriz Özel Sayısı I*, 41(7), 662-674.
- Ertuğrul, C., İpek, E., & Çolak, O. (2010). Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13, 59-72. 15 Ocak 2018 tarihinde <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/yead/article/view/5000170299> sayfasından erişilmiştir.

- Fener, F. (2012). *2008 Küresel Mali Kriz ve Krizin Türkiye'de İstihdam Üzerine Etkileri*. Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Fırat, E. (2006). *Ekonomik Krizler ve İstikrar Paketleri Türkiye Uygulaması (1980 - 2002)*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Fisher, I. (1933). The Debt Deflation Theory Of Great Depressions. *Econometrica*, 1, 337-357. 24 Temmuz 2018 tarihinde https://phare.univ-paris1.fr/fileadmin/PHARE/Irving_Fisher_1933.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Galor, O., & Weil, D. (1999). From Malthusian Stagnation to Modern Growth . *American Economic Review*, 89(2), 98-126. 26 Şubat 2018 tarihinde <https://www.brown.edu/academics/economics/sites/brown.edu/academics/economics/files/uploads/1998-26.PDF> sayfasından erişilmiştir.
- Ghali, K. (1997). Government Spending And Economic Growth in Saudi Arabia. *Journal of Economic Development*, 22(2), 165-172. 2 Şubat 2018 tarihinde <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1403.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Ghali, K. (1998). Government Size And Economic Growth: Evidence From A Multivariate Cointegration Analysis. *Applied Economics*, 31, 975-987.
- Ghorban Zadeh, N. (2014). *Mortgage'ın 2008 Dünya Finansal Krizindeki Rolü ve Finansal Krizin Türkiye Ekonomisine Etkisinin İncelenmesi*. Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gök, A. (2006). Alternatif Döviz Kuru Sistemleri. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21 (1), 131-145. 25 Nisan 2018 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/7958198-Alternatif-doviz-kuru-sistemleri.html> sayfasından erişilmiştir.
- Gujarati, D. (2004). *Basic Econometrics*. 4. Baskı. The McGraw-Hill Companies.
- Gül, H. (2014). *Türk Ekonomi Politikasında Kamu ve Özel Sektör Harcamalarının Kalkınma Açısından Önemi (Dışsal ve İçsel Etkileri: 2002-2012 Yılları Arası)*. Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

- Güloğlu, B., & Altunoğlu, E. (2000). Finansın Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, 107-134. 14 Haziran 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/5419> sayfasından erişilmiştir.
- Günalp, B., & Gür, T. (2002). Government Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from a Panel Data Analyses. *METU Studies in Development*, 29(3-4), 311-332. 11 Kasım 2017 tarihinde <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910098.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Günaydın, İ. (2000). Türkiye için Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 175(15), 70-86.
- Halıcıoğlu, F. (2003). Testing Wagner's Law for Turkey: 1960-2000. *Review of Middle East Economy and Finance*, 1(2), 129-140. 25 Kasım 2017 tarihinde <https://ideas.repec.org/a/bpj/rmeecf/v1y2003i2n2.html> sayfasından erişilmiştir.
- Halıcıoğlu, F. (2004). An ARDL Model of International Tourist Flows to Turkey. *Global Business and Economic Review, Anthology*, 452(10), 614-624. 2 Ağustos 2018 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/23746379/download> sayfasından erişilmiştir.
- Harrod, R. F. (1939). An Essay In Dynamic Theory. *The Economic Journal*, 193(49), 14-33. 16 Şubat 2018 tarihinde <http://piketty.pse.ens.fr/files/Harrod1939.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Hayo, B. (1994). No Further Evidence of Wagner's Law for Mexico. *Public Finance*, 49(2), 287-294.
- Heertje, A., & Robinson, B. (1982). *Basic Economic*. Canada: Holt, Rinehart and Winston Ltd.
- Heitger, B. (2001). The Scope of Government and its Impact on Economic Growth in OECD Countries. *Kiel Working Paper*, 1034, 0-32. 22 Temmuz 2018 tarihinde <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/17733/1/kap1034.pdf> sayfasından erişilmiştir.

- Henrekson, M. (1993). N. Gemmell (Ed.), *"The Peacock-Wiseman Hypothesis", The Growth of The Public Sector, Theories and International Evidence*. Aldershot: Edward Elgar.
- Henrekson, M. (1993). Wagner's Law - A Spurious Relationship? *Public Finance*, 48(2), 406-415. 8 Aralık 2017 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/227349350_Wagner's_Law--A_Spurious_Relationship sayfasından erişilmiştir.
- Hiç, M. (1994). *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Hızarcı, B. (2007). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner Kanunu İle Analizi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Huang, C. (2006). Testing Wagner's Law Using Bounds Test and a New Granger- Non-Causality Test: Evidence for Taiwan. *The Journal of American Academy of Business*, 8(2), 86-90.
- Ighodaro, C. A., & Oriakhi, D. E. (2010). Does the Relationship Between Government Expenditure and Economic Growth Follow Wagner's Law in Nigeria. *Annals of the University of Petroșani, Economics*, 10(2), 185-198.
- IMF. (1998). *Financial Crises: Characteristics and Indicators of Vulnerability* . Chapter IV. Washington: *World Economic Outlook*.
- IMF. (2001, September). Sweeden Selected Issues-The Role of Government. *IMF Country Report*, 1(169, 0-97. 3 Ocak 2018 tarihinde <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2001/cr01169.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Iniguez-Montiel, A. (2009). Government Expenditure And National Ġncome In Mexico: Keynes Versus Wagner. *Applied Economics Letters*, 17(9), 887-893.
- Irmak, F. (2016). *Küresel Finansal Kriz Dönemlerinde Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Performansına Etkisi: BIST İmalat Sanayi Endeksine Bir Çalışma*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Işık, A., Organ, İ., Karayılmazlar, E., & Işık, H. (2005). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.

- Işık, N., & Alagöz, M. (2005). Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, 63-75.
- Jones, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*. (S. Ateş ve İ. Tuncer Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kademli, S. (2007). *Para Politikalarının Reel Ekonomiye Etkisinde Aktarım Mekanizmalarının İşleyişi ve Türkiye İçin Test Edilmesi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kalenderoğlu, M. (2005). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma*. 4. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kanca, O. (2011). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi 1980-2008 Ampirik Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 75-92. 8 Ocak 2018 tarihinde <http://edergi.atauni.edu.tr/atauniiibd/article/viewFile/1025006551/1025006130> sayfasından erişilmiştir.
- Kanca, O. C. (2014). *Kamu Harcamalarının İktisadi Etkileri ve Türkiye Örneği (1980-2011)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kanca, O., & Bayrak, M. (2015). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Gelişimi (Dönemsel Bir Analiz 1980-2011). *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 9-24. 5 Kasım 2017 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/anemon/issue/1837/22391> sayfasından erişilmiştir.
- Karacan, A. (1997). *Bankacılık ve Kriz: Bir Yazın Taraması*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Karluk, R. (1999). *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim*. 6. Baskı. İstanbul: Beta Basın Yayım.
- Karluk, S. (2009). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*. 12. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaya, E. (2006). *Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kayalı, H. (2017). *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: 2002 Öncesi ve Sonrası İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz*.

- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kaykusuz, M. (2014). *Geçmişten Günümüze Finansal Krizler (1619 - 2014)*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kazgan, G. (1993). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. 6. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kibritçiöğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4),207-230. 20 Şubat 2018 tarihinde 23742483_Iktisadi_Buyumenin_Belirleyicileri_ve_Yeni_Buyume_Modellerinde_Beseri_Sermayenin_Yer_Determinants_of_Economic_Growth_and_the_Role_of_Human_Capital_in_New_Growth_Models sayfasından erişilmiştir.
- Kindleberger, C. (1998). Economic and Financial Crises and Transformations in Sixteenth-Century Europe. *Paperback*, Departement of Economics Princeton University,. 208, 1-24. 10 Ocak 2018 tarihinde http://linux.umd.edu/economic_and_financial_crises_and_transformations_in_sixteenth_century_europe.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Kindleberger, P. (1978). *Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises*. John Wiley&Sons Inc., New York: Basic Books.
- Kiraz, H. (2016). *Ekonomik Büyüme Sürecinde Kamu Harcamalarının Rolü: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Orhangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Eskişehir.
- Kocameşe, K. (2009). *İpotekli Konut Finansman Sistemi ve Risk Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye Uygulaması İçin Öneriler*. Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kodaz, Ş. S. (2014). 2008 Küresel Krizin Türkiye'deki Bankacılık Sisteminin Etkinliği Üzerine Etkisi. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kotz, D. M. (2008). Financialization and Neoliberalism (Conference in honor of Jane). *Political Economy Research Institute, University of Toronto Press*, 3 Mart 2018

tarihinde https://people.umass.edu/dmkotz/Fin_and_NL_08_09.pdf sayfasından erişilmiştir.

Krzyzaniak, M. (1974). Government Expenditures, The Revenue Constraint, and Wagner's Law The Case of Turkey. *Growth & Change*, 5(2), 13-19.

Kurtoğlu, R. (2012). *Türkiye Ekonomisi (1838 - 2010)*. Ankara: Sinemis Yayınları.

Kutluay, D. (2011). *1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Künü, S. (2013). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Landau, D. (1986). Government and Economic Growth in the Less-Developed Countries: An Empirical Study for 1960-80. *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), 35-75.

Lin, C. (1995). More Evidence on Wagner's Law for Mexico. *Public Finance*, 50, 267-277.
27 Şubat 2018 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/227471418_More_Evidence_on_Wagner's_Law_for_Mexico sayfasından erişilmiştir.

Loizides, j., & Vamvoukas, G. (2005). Government Expenditure and Economic Growth: Evidence from Trivariate Causality Testing. *Journal of Applied Economics*, VIII(1), 125-152.
9 Mart 2018 tarihinde <https://ageconsearch.umn.edu/bitstream/37515/2/loizides.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Lucas, R. E. (1988). On The Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
7 Nisan 2018 tarihinde <https://www.parisschoolofeconomics.eu/docs/darcillonhibault/lucasmechanicseconomicgrowth.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Mahiroğulları, B. H. (2009). *İktisadi Büyümete Etki Eden Faktörlerin Ekonometrik İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması (1980-2006)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Mann, A. (1980). Wagner's Law: An Econometric Test for Mexico 1925–1976. *National Tax Journal*, 33, 189-201.
- Marshall, D. (1998). Understanding the Asian Crisis: Systemic Risk as Coordination Failure. *Economic Perspectives*, 3, 13-28.
- Mere, M. (2006). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Mishkin, F. (1996). Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective. *NBER Working Paper*, 5600. 27 Nisan 2018 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.545.1297&rep=rep1&type=pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Mishkin, F. (1999). Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. *Journal of Economic Perspectives*, 13(4), 3-20. 7 Mayıs 2018 tarihinde <https://www0.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/PDFpapers/jep99.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Mishkin, F. (2001). Financial Policies and the Prevention of Financial Crisesin Emerging Market Countries. *NBER Working Paper*, 8087, 0-52. 19 Mayıs 2018 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.17.7179&rep=rep1&type=pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Mishkin, F. S. (2000). *Finansal Piyasalar ve Kurumlar*. (İ. Şıklar, A. Çakmak ve s. Yavuz Çev.). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Mishkin, S. (1998). İnternational Capital Movements, Financial Volatility and Financial İnstability. *NBER Working Paper Series, Working Paper 6390*, 1-33. 27 Mayıs 2018 tarihinde <http://www.nber.org/papers/w6390.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Mohammadi, H., Cak, M., & Cak, D. (2008). Wagner's Hypothesis: New Evidence From Turkey Using The Bounds Testing Approach. *Journal of Economic Studies*, 35(1), 94-106.
- Mutluer, M., Öner, E., & Kesik, A. (2007). *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nadaroğlu, H. (1998). *Kamu Maliyesi Teorisi*. 10. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Nomura, N. (1995). Wagner's Hypothesis And Displacement Effect in Japan, 1960-1991. *Public Finance*, 50(1), 121-135.
- Obstfeld, M. (1984). Balance of Payments Crises and Devaluation. *Journal of Money, Credit and Banking*, 16(2), 209-217. 6 Haziran 2018 tarihinde <http://www.nber.org/papers/w1103.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- OECD. (2003). Developments In Growth Literature and Their Relevance for Simulation Models. *OECD Papers*, 12(3). 5 Şubat 2018 tarihinde <https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/12549919.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Oktar, S., & Dalyancı, L. (2010). Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXIX(II), 1-22 . 2 Haziran 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/3639> sayfasından erişilmiştir.
- Oktayer, N., & Susam, N. (2008). Kamu Harcamaları-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164. 8 Şubat 2018 tarihinde <http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniiibd/article/view/1025003763/1025003592> sayfasından erişilmiştir.
- Orhaner, E. (2007). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Oxley, L. (1994). Cointegration, Causality and Wagner's Law: A Test for Britain 1870-1913. *Scottish Journal of Political Economy*, 41(3), 286-298.
- Öçal, T., & Çolak, F. (1999). *Finansal Sistem ve Bankalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ölmezoğulları, N. (1999). *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*. 3. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Önder, İ. (1974). *Türkiye'de Kamu Harcamalarının Seyri: 1927-1967*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Öner, E. (2015). *Kamu Maliyesi*. 1. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özbek, O. (2009). Küresel Krizin Dünya Ekonomisine Etkileri ve Geleceği. *İzmir Ticaret Odası, Ar&Ge Aralık 2009 Bülten*. 17 Şubat 2018 tarihinde

http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/kuresel_krizin_dunya_ekonomisine_etkileri_o_ozbek_26.04.2012%2018-58-59.pdf sayfasından erişilmiştir.

- Özcan, E. (1981). *Ekonomik Bunalmalar*. Ankara: Ogun Kardeşler Matbaacılık.
- Özdemir, Y. (2007). Türkiye'de Yatırım Harcamalarının Gelişimi ve Kamu Yatırım Politikaları. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 27(3).
- Özgüven, A. (2001). İktisadi Krizler. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41(7), 56-64.
- Özkan, B. (2004). *Ekonomiye Giriş*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Özmen, İ. (2010). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Öztürk, F., & Çakman, K. (2002). Keynes, Krizlerin Dinamiği ve Globalizasyon. *İktisat İşletme Finans Dergisi*, 190(17), 11-33.
- Öztürk, S. (2003). Sabit Döviz Kuru Politikasının Finansal Krizlere Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya ve 2000 Kasım-2001 Şubat Türkiye Krizleri. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 10(1), 171-185. 20 Ağustos 2018 tarihinde <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C10S12003/so.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Padoa-Schioppa, T. (2010). Markets and government before, during, and after the 2007-20XX crisis. *Per Jacobsson Foundation Paper*. 18 Şubat 2018 tarihinde <http://www.perjacobsson.org/lectures/062710.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Pamuk, M., & Bektaş, H. (2014). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90. 10 Ağustos 2018 tarihinde <https://hakanbektas.com/2014/04/24/turkiyede-egitim-harcamalari-ve-ekonomik-buyume-arasindaki-iliski-ardl-sinir-testi-yaklasimi/> sayfasından erişilmiştir.
- Panayiotis, C., & Serletis, A. (1991). A Time-Series Analysis of The Relationship Between Government Expenditure and GDP in Canada. *Public Finance Quarterly*, 19(3), 316-333.

- Parasız, İ. (1995). *Kriz Ekonomisi (Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları)*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Paya, M. (2002). *Para Teorisi ve Para Politikası*. 2. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Payne, J., & Ewing, B. (1996). International Evidence on Wagner's Hypothesis: A Cointegration Analysis. *Public Finance*, 51(2), 258-274.
- Pehlivan, O. (2009). *Kamu Maliyesi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Pekin, T. (2005). *Makro Ekonomi*. İzmir: Ekonomi Dizisi, Zeus Kitabevi .
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1997). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Conintegration Analysis. *University of Cambridge* 471(26), 371-413. 10 Mart 2018 tarihinde <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/peseran/ardl.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Peseran, M., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 46(16), 0-26. 14 Nisan 2018 tarihinde <https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/418/pss1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> sayfasından erişilmiştir.
- Pollin, R. (1991). Two Theories of Money Supply Endogeneity: Some Emprical Evidence. *Journal of Post Keynesian Economics*, 13(3), 366-396.
- Radalet, S., & Sachs, J. (2000). The Onset of The East Asian Financial Crisis. *NBER Working Paper Series*, 6680, 1-74. 7 Mart 2018 tarihinde <http://www.nber.org/papers/w6680.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data. *American Economic Review*, 76(1), 191-203. 3 Mayıs 2018 tarihinde <http://www.uta.edu/faculty/crowder/data/Nicolas%20Lopez%20Government%20Size%20and%20Economic%20Growth.pdf> sayffasından erişilmiştir.
- Ram, R. (1987). Wagner's Hypothesis in Time-Series and Cross-SectionPerspectives: Evidence From 'Real' Data for 115 Countries. *Review of Economics and Statistics*, 69(2), 194-204. 7 Haziran 2018 tarihinde

https://www.researchgate.net/publication/277519610_Wagner's_Hypothesis_in_TimeSeries_and_CrossSection_Perspectives_Evidence_from_Real_Data_for_115_Countries sayfasından erişilmiştir.

Rao, B. (1989). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data. *The American Economic Review*, 79(1), 272-280.

Rebelo, S. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 99(3), 500-521. 14 Haziran 2018 tarihinde <http://www.dklevine.com/archive/refs42114.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Ricardo, D. (1817). *On The Principles of The Political Economy and Taxation*. Cambridge: Cambridge University Press, (Third Edition 1821). 16 Mayıs 2018 tarihinde <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037. 10 Mart 2018 tarihinde <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.589.3348&rep=rep1&type=pdf> sayfasından erişilmiştir.

Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71-101. 17 Nisan 2018 tarihinde <http://pages.stern.nyu.edu/~promer/Endogenous.pdf> sayfasından erişilmiştir.

Sancar, C. (2012). Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Wagner Yasası ve Keynesyen Görüş Çerçevesinde Teorik Bir Yaklaşım: Türkiye Örneği 2000-2011. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi İdari Bilimler*, 2(1). 22 Mart 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/301587> sayfasından erişilmiştir.

Sarı, R. (2003). Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye'deki Gelişimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir ile İlişkisi. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 209(18), 25-38.

Savaş, V. F. (1994). *Politik İktisat*. İstanbul: Beta Yayınevi.

Schumpeter, J. A. (1911). *The Theory of Economic Development An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest and the Business Cycle*, translated from the German by

- Redvers Opie, New Brunswick (U.S.A) and London (U.K.): Transaction Publishers. Cambridge: Harvard University Press.
- Schumpeter, J. A. (1978). *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. New York: Oxford University Press.
- Scully, G. (1989). The Size of the State, Economic Growth, and the Efficient Utilization of National Resources. *Public Choice*, 63(2), 149-164.
- Seçme, Z. O. (2010). Kamu Harcamaları Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Selen, U., & Eryiğit, K. (2009). Yapısal Kırılmaların Varlığında Wagner Kanunu Türkiye için Geçerli Mi? *Maliye Dergisi*, 156, 177-198. 11 Temmuz 2018 tarihinde https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/156/11.Ufuk.SEL_EN_Kadir.ERYigiT.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Sever, E., & Demir, M. (2014). *Küresel Finansal Krizden Borç Krizine: Nedenler, Etkiler ve Beklentiler*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Sevim, C. (2012). *Öncü Göstergeler Yaklaşımına Göre Finansal Krizler ve Türkiye Örneği*. Ankara: BDDK Kitapları.
- Shresta, M., & Khorshed, C. (2005). ARDL Approach to Testing the Financial Liberalisation Hypothesis. *University of Wollongong Economics of Working Paper Series*, 15(5), 1-30. 5 Haziran 2018 tarihinde <http://www.uow.edu.au/commerce/econ/wpapers.html> sayfasından erişilmiştir.
- Smith, A. (1976). *The Wealth of Nations*. Liberty Classics, Indianapolis. 25 Mayıs 2018 tarihinde <https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/The%20Wealth%20of%20Nations.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Sökenoğlu, S. (2008). *Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Bütçe Sistemleri İlişkisi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Sucu, İ. (2005). *Türk Bankacılık Sistemi: Finansal Krizler ve Finansal Kriz Sonrası Uygulanan İstikrar Programlarının Etkileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Susam, N. (2015). *Kamu Maliyesi*. 1. Baskı. İstanbul : Beta Basım Yayım.
- Şahin, B. E. (2012). *Kamu Harcamaları İçinde İlaç Harcamalarının Yeri ve Ekonomik Büyümeye Katkısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, H. (2011). *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişimi - Bugünkü Durumu)*. 11. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Şen, F. (2007). *Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şimşek, M. (2004). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme, 1965-2002. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1/2), 37-52.
- Şimşek, M. (2005). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Ulusal Tasarruflara Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 1-20. 23 Mart 2018 tarihinde <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1225.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Taban, S. (2004). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi. *III. Ulusal Bilgi Yönetim Kongresi*, 2006(2), 31-46. 17 Şubat 2018 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/197599> sayfasından erişilmiştir.
- Taban, S. (2008). *İktisadi Büyüme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Taban, S. (2014). *İktisadi Büyüme Kavram ve Modeller*. 3. Baskı Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tanzi, V., & Schuknecht, L. (2000). *Public Spending in the 20 th Century: A Global Perspective*. New York: Cambridge University Press, UK.
- Tanzi, V., & Zee, H. (1997). Fiscal Policy and Long-Run Growth. *IMF Staff Papers*, 44(2), 179-209.
- Tarhan, M. (2017). *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Dış Borçlanma İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

- Taşseven , Ö. (2000). *The Wagner's Law: Time Series Evidence for Turkey, 1960-1998*.
Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TCMB. (2000). *Yıllık Rapor*. 7 Ağustos 2018 tarihinde
http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0bf6189b98344b8ab0a6d6520760f535/2000_Yillik_Rapor.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0bf6189b-9834-4b8a-b0a6-d6520760f535-mh5z58G sayfasından erişilmiştir.
- TCMB. (2002). 2001 Yıllık Raporu. 28 Ağustos 2018 tarihinde
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/c8d9f12a335b4703a849f5dae3d4afbf/YR2001.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-c8d9f12a-335b-4703-a849-f5dae3d4afbf-m3fBcyU> sayfasından erişilmiştir.
- TCMB. (2005). *Yıllık Rapor*. Ankara: Denetleme Kurulu Raporu.
- TCMB. (2014). Bülten. Haziran, Ankara.
- Telek, C. (2013). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Analizi (1998-2012)*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Temiz, D., & Gökmen, A. (2009). The 2000–2001 financial crisis in Turkey and the global economic crisis of 2008–2009: Reasons and Comparisons. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 1(1), 1-16. 24 Mart 2018 tarihinde
http://www.sobiad.org/eJOURNALS/journal_IJSS/archieves/IJSS-2009/01dilek-temiz.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Terzi, H. (1998). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 13(142), 67-78. 10 Şubat 2017 tarihinde
https://www.researchgate.net/publication/23532277_Kamu_Harcamaları_ve_Ekonomik_Kalkınma_Iliskisi_Uzerine_Ekonometrik_Bir_Inceleme sayfasından erişilmiştir.
- Tezmen, O. (2001). Ekonomik Krizlerin Nedenleri ve Tahribatı İle Krizden Çıkış Yolları . *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41(7), 461-472.
- Topuz, S. G. (2017). *Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Tuğcu, C. T. (2011). *Türkiye'de İllerin Temel Büyüme Dinamikleri: Para ve Maliye Politikalarının Bu Dinamikler Üzerindeki Etkileri*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tuncer, G. (2013). *Kamu Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik İlişkisinin Mekansal Analizi: Türkiye Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Türk, İ. (1999). *Kamu Maliyesi*. Ankara, Turhan Kitabevi.
- Türkkan, E. (2001). Türkiye'de 2001 Ekonomik Krizi ve Güven Faktörü. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, 41(7), 150-166.
- TÜSİAD. (2008). *ABD Finans Sisteminde Yaşana Kriz Üzerine Notlar*. TÜSİAD ABD Temsilciliği.
- TÜSİAD. (2011). Türkiye Ekonomisi. *TÜSİAD Yayınları*, 525(12).
- Tüylüoğlu, Ş. (1995). *İçsel Büyüme Modelleri (Teorik Çerçeve-Ampirik Bulgular)*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Uluatam, Ö. (2003). *Kamu Maliyesi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ulusoy, A. (2006). *Kamu Harcamaları-İktisadi Büyüme İlişkisinin Türkiye Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Ulusoy, A., & Zengin, A. (1998). Türkiye'de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz. *XII. Türkiye Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı, İ. Ü. Maliye Bölümü Yayınları*, 83.
- Ulutürk, S. (2001). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 1, 131-139. 21 Ocak 2018 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Suleyman_Uluturk/publication/242135723pdf sayfasından erişilmiştir.
- Ural, M. (2003). *Liberalizasyon Dönemlerinde Mali Piyasalarındaki Kırılganlığın Oluşturduğu Krizler*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir.
- Uzay, N. (2002). Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999). *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19, 151-172. 30 Mart

- 2018 tarihinde http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi19/08_Uzay.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Üçler, G. (2011). *Kamu Harcama Çeşitleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009)*. Yayınlanmış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ünen, Ç. (2015). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisinde Wagner Yasası Analizi (1998-2014)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Ünsal, E. M. (2009). *Makro İktisat*. 8. Baskı. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Vaggi, G., & Groenewegen, P. (2003). *A Concise History of Economic Thought: From Mercantilism to Monetarism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wahab, M. (2004). Economic Growth and Government Expenditure: Evidence From A New Test Specification. *Applied Economics Letters*, 36(19), 2125-2135. 14 Haziran 2018 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/24075364_Economic_growth_and_government_expenditure_Evidence_from_a_new_test_specification sayfasından erişilmiştir.
- Yamak, N., & Küçükkale, Y. (1997). Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi. *İktisat İşletme Finans Dergisi*, 12(131), 5-14. 10 Aralık 2017 tarihinde <http://www.yakupkucukkale.net/publications/nyamak.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Yamak, R., & Korkmaz, A. (2005). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2(1), 16-38. 24 Şubat 2018 tarihinde <https://core.ac.uk/download/pdf/6598738.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Yamak, R., & Zengin, A. (1996). Kalman Filtre Yöntemi ve Wagner Yasası. *DİE Araştırma Sempozyumu*, 133(12), 32-43. 10 Nisan 2018 tarihinde http://www.rahmiyamak.net/downloads.php?cat_id=20 sayfasından erişilmiştir.
- Yavaş, H. (2007). *1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

- Yay, T., Yay, G., & Yılmaz, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2001(47).
- Yeldan, E. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (Bölüşüm, Birikim ve Büyüme)*. 15. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yiğit, N. (2013). *Türkiye'de Kamu Harcamaları Enflasyon İlişkisinin Analizi (1990-2012)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yıldıran, M. (1998). *Kamu Harcamalarının Enflasyon Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Bir Model Yardımıyla İncelenmesi ve Bir Uygulama (1980-1996)*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yıldırım, N. (2011). *İktisadi Büyüme Teorisi*. Ankara: Barış Kitap.
- Yıldırım, Z. (1994). Türkiye'de Gayrisafi Milli Hasıla ile Kamu Harcamaları Arasında Nedensellik İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 25-40. 18 Aralık 2017 tarihinde <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/70407> sayfasından erişilmiştir.
- Yüksel, C., & Songur, M. (2011). Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010). *Maliye Dergisi*, 161, 365-379. 19 Şubat 2018 tarihinde https://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/161/020.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Yülek, M. A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*, 6, 1-15. 14 Nisan 2018 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/278303495_Icel_Buyume_Teorileri_Gelismekte_Olan_Ulkeler_ve_Kamu_Politikalari_Uzerine sayfasından erişilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	TUĞLU DİLEK
Uyruğu	T.C.
Doğum tarihi ve yeri	1991 - KAYSERİ
E-posta	tugludilek@gmail.com